

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

**Βιοπολιτική, εξουσία και επιστήμη:
μια φουκωική προσέγγιση του φαινομένου του θανάτου**

Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Πολιτικής Επιστήμης και
Ιστορίας»

Κατεύθυνση: Πολιτική φιλοσοφία και κοινωνική θεωρία

Φοιτήτρια: Στέλλα Ανδράδα Κασδοβασίλη

Σύμβουλος Σπουδών: Γ. Φουρτούνης

Τριμελής Επιτροπή:

Α. Αθανασίου

Γ. Ανανιάδης

Γ. Φουρτούνης

Αθήνα, Ιανουάριος, 2017

για τον κεφάλαια

Αντί Προλόγου

Η παρούσα εργασία αποτελεί την διπλωματική μου εργασία για το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Πολιτικής Επιστήμη και Ιστορία», με κατεύθυνση την Πολιτική Φιλοσοφία και την Κοινωνική Θεωρία, κατά την περίοδο 2015-2017, υπό την επίβλεψη του επίκουρου καθηγητή Γ. Φουρτούνη. Η βασική προβληματική της εργασίας εντοπίζεται στην διαπλοκή των σχέσεων εξουσίας με την επιστημονική γνώση, με ιδιαίτερο ενδιαφέρον προς την θεματική του θανάτου. Μέσω μιας εκτεταμένης θεωρητικής ανάλυσης του έργου του Φουκώ, επιχειρήσαμε μια ερμηνευτική προσέγγιση των σύγχρονων επιστημονικών λόγων περί θανάτου στα πλαίσια του νεωτερικού κράτους. Προσπαθήσαμε να καταδείξουμε τον τρόπο με τον οποίο η βιοπολιτική βρίσκεται σε μια φάση επαναπροσδιορισμού του φαινομένου του θανάτου. Προβληματοποιώντας το δικαίωμα του «να κάνεις να ζουν και να αφήνεις να πεθαίνουν» επιχειρήσαμε να στοχαστούμε πως επαναπροσδιορίζονται οι διαδικασίες υποκειμενοποίησης, πάντοτε βασιζόμενοι επί της παραγωγικής σχέσης εξουσίας και αντίστασης, όπως μας δίνεται από την φουκωική ανάλυση. Ευελπιστούμε ότι καταφέραμε να συνδράμουμε το κατά δύναμιν στον συνεχή ακαδημαϊκό διάλογο που αφορά στις σχέσεις εξουσίας.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω πρωτίστως τον καθηγητή μου κ. Γ. Φουρτούνη για τις πολύτιμες συμβουλές τους αλλά και την υποστήριξη του σε όλη την μέχρι τώρα ακαδημαϊκή μου σταδιοδρομία. Ακολούθως, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές μου Ε. Αγγελίδη καθώς και Γ. Ανανιάδη για τις γνώσεις που μου έχουν προσφέρει και οι οποίες έχουν διαμορφώσει σε μεγάλο βαθμό την κριτική μου γνώση καθώς και την Α. Αθανασίου, για την προθυμία της να συμμετάσχει στην τριμελή, εξεταστική επιτροπή. Θα ήθελα να ευχαριστήσω την Μιρέλα, για την απερίγραπτη υπομονή και αγάπη της για την οποία θα είμαι πάντοτε ευγνώμων. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον Νίκο, την Μαργιάννα, τον Οδυσσέα και τον Γιώργο, καθώς χωρίς τις συζητήσεις μας δεν θα είχε διαμορφωθεί κατ' αυτόν τον τρόπο η παρούσα εργασία. Ειδική μνεία στον Θανάση Λάγιο, για την εποικοδομητική κριτική και βοήθεια του στα τελικά στάδια της εργασίας, για την οποία είμαι υπόχρεη.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Αντί Προλόγου.....	ii
Ευχαριστίες	iii
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	iv
Πρόλογος	1
1. Αρχαιολογική Περίοδος.....	4
1.1. Η ιστορία της τρέλας (1961).....	1
1.2. Η γέννηση της κλινικής (1963).....	9
2. Η μετάβαση από την αρχαιολογία στη γενεαλογία	20
2.1. Επιτήρηση και Τιμωρία (1975).....	24
2.2. Ιστορία της σεξουαλικότητας, τόμος 1 (1976)	36
3. Βιοπολιτική και βιοεξουσία	47
3.1. Μάθημα 17ης Μαρτίου 1976.....	48
3.2. Σύγχρονες επιστημονικές προσεγγίσεις του θανάτου.....	61
4. «Να κάνεις να πεθαίνουν»	74
Επίλογος.....	81
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	83

Πρόλογος

Τι είναι ο θάνατος; Πόσο αναπόσπαστο κομμάτι της υποκειμενικότητας μας είναι; Πόσο διαμορφώνει το πρίσμα δια του οποίου αντιλαμβανόμαστε την ζωή, τόσο την δική μας όσο και των υπολοίπων; Η προσφυγική κρίση, ο πόλεμος κατά της τρομοκρατίας, οι βομβιστικές επιθέσεις που συμβαίνουν όλο και συχνότερα, έχουν καταστήσει το θάνατο μια θεματική που βρίσκεται καθημερινά στην ατζέντα συζητήσεων μας. Παραφράζοντας αυτό που το 1963, η Hannah Arendt στο βιβλίο της *Ο Αιχμάν στην Ιερουσαλήμ: Η κοινοτυπία του κακού*, προστατεύοντας τα όρια της ηθικής κρίσης και των όρων καλού/κακού, η κοινωνική μας πραγματικότητα φαίνεται να χαρακτηρίζεται από μια κοινοτυπία του θανάτου.

Παράλληλα όμως, κυκλοφορούν πλήθος επιστημονικών λόγων και ερευνών που διατείνονται ότι μπορούν δυνάμει να παρέμβουν επί του φαινομένου του θανάτου. Είτε πρόκειται για ρομποτική βελτιστοποίηση του ανθρωπίνου σώματος, είτε για γενετική παρέμβαση στην διαδικασία του γήρατος, προκειμένου να επιμηκυνθεί το προσδοκώμενο όριο ζωής, ο θάνατος φαίνεται να είναι βασική στόχευση της σύγχρονης επιστημονικής έρευνας. Είναι γεγονός, ότι συζητώντας επί της θεματικής του θανάτου, βρισκόμαστε αντιμέτωποι με μια σειρά οντολογικών εντάσεων. Οι βιολογικές προεκτάσεις του ζητήματος σε επίπεδο σώματος και σάρκας σαφώς προσδίδουν κάτι από την τάξη του καθολικού σε αυτό που έχουμε νοηματοδοτήσει ως θάνατο.

Η παρούσα διπλωματική εργασία θα επιχειρήσει να καταδείξει τον τρόπο με τον οποίο οι σχέσεις εξουσίας διαμορφώνουν και αξιοποιούν την συγκεκριμένη θεματική. Θα κινηθεί στο πεδίο της πολιτικής θεωρίας και συγκεκριμένα στο φιλοσοφικό έργο του Μισέλ Φουκώ [Michel Foucault].

Έχοντας λοιπόν ως αφετηρία για το συγκεκριμένο πόνημα το πώς κατασκευάζεται το νόημα του θανάτου εντός του κοινωνικού, θα χρησιμοποιήσουμε το έργο του Μισέλ Φουκώ προκειμένου να καταδείξουμε την σχέση υποκειμένου και εξουσίας(ιών) και εν συνεχεία θα προσπαθήσουμε να αναπτύξουμε μια διαφορετική προσέγγιση σε ό,τι αφορά την αναλυτική μας κατηγορία, που είναι ο θάνατος. Θα επιχειρήσουμε μια θεωρητική ανάλυση του πώς διαπλέκονται οι σχέσεις εξουσίας και τα καθεστώτα γνώσης και αλήθειας.

Πριν εκκινήσουμε τη σκιαγράφιση πτυχών του συνολικότερου έργου του Φουκώ στα πλαίσια της δικής μας προβληματικής και ανάγνωσης, οφείλουμε να εξηγήσουμε στον αναγνώστη την πορεία που θα ακολουθήσουμε. Αρχικά, θα ασχοληθούμε με έργα του Φουκώ, τα οποία σχηματικά εντάσσονται στην περίοδο της «αρχαιολογίας», και συγκεκριμένα θα μας απασχολήσει η *Ιστορία της Τρέλας* καθώς και *Η γέννηση της κλινικής*. Θεωρούμε πως τα έργα της συγκεκριμένης περιόδου μας δίνουν τη δυνατότητα να στοχαστούμε επί του τρόπου λειτουργίας των πρακτικών του λόγου εντός του πλέγματος των σχέσεων εξουσίας.

Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στο βιβλίο-τομή της φιλοσοφικής του σκέψης, στο *Επιτήρηση και Τιμωρία* το οποίο αποτελεί μια σαφή μετατόπιση του Φουκώ σε αυτό που χαρακτηρίζουμε «γενεαλογική περίοδο», οπου βασική αναλυτική του στόχευση είναι η διερεύνηση των πρακτικών (της εξουσίας) επί των σωμάτων. Το συγκεκριμένο βιβλίο θα μας επιτρέψει να δούμε τους τρόπους με τους οποίους λειτουργεί η πειθαρχική εξουσία, καθώς και τους αντίστοιχους πειθαρχικούς μηχανισμούς. Εν συνεχεία, θα μας απασχολήσει η *Ιστορία της Σεξουαλικότητας*, και συγκεκριμένα ο πρώτος τόμος. Θα επιχειρήσουμε να ακολουθήσουμε τη συλλογιστική πορεία του ούτως ώστε να κατανοήσουμε το σχήμα καθεστώτων αλήθειας. Κατόπιν θα αναφερθούμε στην έννοια της βιοπολιτικής και της βιοεξουσίας, αξιοποιώντας το μάθημα της 17ης Μαρτίου του 1976.

Θα ολοκληρώσουμε την εργασία μας, προτείνοντας έναν νέο τρόπο ανάγνωσης σε ό,τι αφορά το πώς διαπλέκεται εξουσία και θάνατος. Θα προβληματοποιήσουμε το «δικαίωμα

ζωής και θανάτου» της βιοπολιτικής προκειμένου να δούμε τις επιδράσεις του επί των σύγχρονων επιστημονικών λόγων περί θανάτου. Τελικώς, θα επιχειρήσουμε να εντοπίσουμε τόπους αντίστασης που προκύπτουν από την παραγωγική διάσταση της εξουσίας και των καθεστώτων γνώσης και αλήθειας. Εξάλλου, «εκεί όπου υπάρχει εξουσία, υπάρχει αντίσταση»¹.

¹ Michel, Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας : Η δίψα της γνώσης*, μτφρ. Γ. Ροζάκη, Κέδρος, Αθήνα 1978

1. Αρχαιολογική Περίοδος

Εκκινώντας την εργασία μας, θα ασχοληθούμε με την *Ιστορία της τρέλας* (1961) και τη *Γέννηση της κλινικής* (1963), τα οποία αποτελούν χαρακτηριστικά δείγματα αυτού που αποκαλούμε αρχαιολογική περίοδο του Φουκώ.

Το βιβλίο *Η Ιστορία της Τρέλας*, αποτελεί ένα από τα πρώτα βιβλία του Φουκώ και εκείνο το οποίο εισάγει αυτό που εν συνεχεία θα διατυπωθεί ως «αντικείμενο μελέτης» του, δηλαδή της θεώρηση της εξουσίας ως σχέση, η οποία ασκείται επι του σώματος. Αποτελεί την πρώτη ουσιαστική παρέμβαση του Φουκώ στο ακαδημαϊκό λόγο. Πρόκειται για την διδακτορική του διατριβή με την οποία επιχειρεί μια ιστορική προσέγγιση του τρόπου με τον οποίο διαμορφώθηκε η έννοια της τρέλας στη νεότερη εποχή στη Δύση. Μέσω του συγκεκριμένου βιβλίου, ο Φουκώ επιχειρήσε να καταδείξει τον τρόπο με τον οποίο η τρέλα διαμορφώθηκε και αναδύθηκε ιστορικά ως κοινωνικό-πολιτικό πρόβλημα για να ενσωματωθεί εν συνεχεία σε μια συνολικότερη προσπάθεια περιορισμού και εγκλεισμού των υποκειμένων που χαρακτηρίζοντας ως «τρελοί». Εκείνο το οποίο ενέχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι το σχήμα σκέψης που εφαρμόζει ο Φουκώ στην υπό εξέταση περίοδο. Παρουσιάζοντας την ασυνέχεια που χαρακτηρίζει την ανάδυση της έννοιας της τρέλας σε σχέση με το παρελθόν, επιχειρεί να δώσει έμφαση στον τρόπο με τον οποίο αναπτύσσονται και εξελίσσονται οι διάφοροι μηχανισμοί που σχετίζονται με αυτήν.

Η Γέννηση της κλινικής, εκδόθηκε το 1963, δύο χρόνια μετά από την έκδοση του *Η Ιστορία της Τρέλας*. Το συγκεκριμένο βιβλίο αποτελεί συνέχεια της προσπάθειας του Φουκώ

να διαμορφώσει μια αρχαιολογία των όρων εμφάνισης αυτού που αποκαλεί, «ιατρικό βλέμμα» στη νεότερη εποχή. Το ενδιαφέρον του εστιάζεται στον πολυεπίπεδο, πολιτικό ρόλο που διαδραματίζουν οι επιστήμες της ζωής στα πλαίσια της αστικής κοινωνίας, καταδεικνύοντας τον τρόπο με τον οποίο συγκεκριμένες επιστημονικές πρακτικές αναδύθηκαν ως αυτονόητες ενώ επί της ουσίας αποτελούν κοινωνικές κατασκευές και μάλιστα ανταγωνιστικές προς άλλες.

Θεωρούμε πως τα δύο αυτά βιβλία, εμπεριέχουν πολύ ενδιαφέροντα θεωρητικά σχήματα καθώς και μια ιστορική, τρόπον τινά, ανασκόπηση των υπό μελέτη φαινομένων, τα οποία θα φανούν χρήσιμα προς το επιχείρημα που θα αναπτύξουμε στην συνέχεια της εργασίας.

1.1. Η ιστορία της τρέλας (1961)

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΤΡΕΛΑΣ

Η Ιστορία της Τρέλας αποτελεί ένα βιβλίο το οποίο δημιούργησε πλήθος αντιδράσεων, τόσο θετικών όσο και αρνητικών. Όπως διαφαίνεται και από τον ίδιο τον τίτλο του, ο Φουκώ θα επιχειρήσει μια ιστορική προσέγγιση, βασισμένη σε τεκμήρια, ούτως ώστε να επεξεργαστεί τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώθηκε η έννοια της τρέλας στην νεωτερική εποχή. Αρχικά, αξίζει να σημειώσουμε πως ο Φουκώ αποδέχεται την συμβατική υποδιαίρεση της μεταμεσαιωνικής ιστορίας, η οποία συνοψίζεται σχηματικά στην Αναγεννησιακή περίοδο, την κλασσική και την νεότερη περίοδο, όπως παρατηρεί ο Μ. Κακολύρης στο άρθρο του «Michel Foucault: Υποκείμενο, Γνώση, Εξουσία»². Μέσω της συγκεκριμένης περιοδολόγησης και χρησιμοποιώντας την αρχαιολογική μέθοδο έρευνας που χαρακτηρίζει το πρώιμο έργο του, ο Φουκώ στρέφει το αναλυτικό του ενδιαφέρον πέραν των επιφανειακών δομών αυτού που θα χαρακτηρίζαμε ιστορία των ιδεών, δίνοντας έμφαση στο κανονιστικό πλαίσιο που διαμορφώνει και καθορίζει τις διαφορετικές μορφές γνώσης που σχετίζονται με τον άνθρωπο. Το βασικό ζητούμενο λοιπόν, δεν είναι το πώς εξελίσσεται ιστορικά η τρέλα αλλά κυρίως το πώς επιτελείται ο ουσιώδης διαχωρισμός μεταξύ λογικής και μη λογικής, ή μάλλον ποιες είναι εκείνες οι ιστορικές αυτές συνθήκες που καθιστούν δυνατό τον συγκεκριμένο διαχωρισμό.

² Κακολύρης, Γεράσιμος, «Michel Foucault: Υποκείμενο, Γνώση, Εξουσία» στο Α.-Ι. Δ. Μεταξάς (επιμ.), *Πολιτική επιστήμη, Διακλαδική και συγχρονική διερεύνηση της πολιτικής πράξης*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2016, σ. 213-225.

Από τα τέλη του Μεσαίωνα διακρίνεται μια μετατόπιση σε ό,τι αφορά την νοηματοδότηση τόσο της τρέλας όσο και εκείνων που χαρακτηρίζονται τρελοί. Επιτελείται μια σύνδεση της τρέλας με τον παραλογισμό (κάτι που όπως θα δούμε στη συνέχεια εκλείπει), αποδεσμεύεται κατά μια έννοια από το υποκείμενο, καθώς πλέον δεν είναι το ίδιο υπαίτιο για αυτήν του την τρέλα, η οποία ωστόσο συνδέεται με την λογική. Ο τρελός, για μια χρονική περίοδο «[...]υπενθυμίζει στον καθένα την αλήθεια του,[...],λέει τα λόγια της λογικής[...]

».³ Παρουσιάζεται λοιπόν μια σχέση πολύ πιο ουσιαστική μεταξύ της τρέλας και της αλήθειας ως προς την λογική και την αλήθεια καθώς «[...]η Τρέλα δρα στον πυρήνα της λογικής και της αλήθειας».⁴

Τόσο κατά τον Μεσαίωνα όσο και κατά την περίοδο της Αναγέννησης, η τρέλα εμπεριέχει ψήγματα γνώσης για την ανθρώπινη κατάσταση, μορφές γνώσης που επιτρέπουν την καλύτερη κατανόηση του υποκειμένου. Βρίσκεται παντού, είναι κοινωνικά ορατή και σχετίζεται με την εμπειρία του είναι, της ζωής. Ωστόσο, ο Διαφωτισμός και η κλασσική εποχή θα εισάγουν ένα διαφορετικό παράδειγμα, επανανοηματοδοτώντας την έννοια της τρέλας αλλά και τα ίδια τα υποκείμενα που χαρακτηρίζονται ως τέτοια. Τα τελευταία, παύουν να είναι αυτές οι γκροτέσκες φυσιογνωμίες που δρουν στο περιθώριο της κοινωνικής ύπαρξης, η τρέλα παύει να είναι η μέχρι τότε κωμική τιμωρία της γνώσης και της αλήθειας.

Ο Διαφωτισμός συνεπώς, εισάγει τον διαχωρισμό της τρέλας από την λογική, ο οποίος αποκαλύπτει τρόπον τινά εκείνες τις ιστορικές συνθήκες που θα επιτρέψουν την ανάδυση της σύγχρονης επιστήμης της ψυχιατρικής και της ψυχολογίας, γεγονός που αποτελεί και το εναρκτήριο σημείο του ενδιαφέροντος του Φουκώ. Εξάλλου, όπως δηλώνει, «[τ]ο καθοριστικό είναι η χειρονομία που διαχώρισε την τρέλα, κι όχι η επιστήμη που καθιερώθηκε, όταν πια είχε συντελεστεί ο διαχωρισμός κι όταν η τάξη είχε αποκατασταθεί»⁵. Παρατηρείται λοιπόν μια

³ Michel, Foucault, *Η ιστορία της τρέλας / Μισέλ Φουκώ*, μτφρ. Φ. Αμπατζοπούλου, Ηριδανός, Αθήνα 2004, σ. 18.

⁴ Αυτ., σ. 19.

⁵ Αυτ., σ. 5-6.

σχάση στην μέχρι τότε επικοινωνία τρέλας-λογικής. Κάτι το οποίο ήταν ως τότε ενιαίο υφίσταται μια τομή και ως εκ τούτου, «[...]λογική και μη-λογική αντιφάσκουνε συγκεχυμένα: πριν γεννηθούν, είναι αχώριστες · κι όταν χωρίζονται, υπάρχουν η μία μόνο για την άλλη, η μία μόνο ως προς την άλλη»⁶.

Προκειμένου να καταδείξει τη γένεση του ασύλου, κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, ο Φουκώ θα αναφερθεί στην εμπειρία των λεπρών σε ό,τι αφορά τον εγκλεισμό. Κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα, οι λεπροί διαχωρίζονταν από την υπόλοιπη κοινωνία καθώς έφεραν τον κίνδυνο της μόλυνσης και συνεπώς απειλούσαν την ευημερία και ευμάρεια του κοινωνικού συνόλου. Για τον λόγο αυτό, τους επιβαλλόταν εγκλεισμός σε ειδικά ιδρύματα-άσυλα, τα λεπροκομεία. Παρά το σταδιακό πέρας του κινδύνου της λέπρας, οι συγκεκριμένες δομές που αποτελούν επί της ουσίας δομές διαχωρισμού διατηρούνται, για να ενεργοποιηθούν εκ νέου λίγο αργότερα, περί τα τέλη του 17^{ου} αιώνα και αρχές του 18^{ου}. Καθώς παρακμάζει το παλαιό καθεστώς του εγκλεισμού σε ιδρύματα, έχουμε την ανάδυση των ασύλων. Το 1656, ιδρύεται το Γενικό Νοσοκομείο του Παρισιού, το οποίο προσλαμβάνει έναν μάλλον μεταρρυθμιστικό χαρακτήρα στα πλαίσια μιας διοικητικής αναδιοργάνωσης, ενώ ακολουθούν πλήθος ιδρυμάτων και οίκων, που επωμίζονται την διαχείριση «ευπαθών» κοινωνικών ομάδων. Εντός των συγκεκριμένων ιδρυμάτων συναντά κανείς φτωχούς «όλων των φυλών, ηλικιών και καταγωγής, έχουν δεν έχουν επάγγελμα και σ' όποια κατάσταση κι αν βρίσκονται, σε γέρους ή ανάπηρους, αρρώστους ή σ' ανάρρωση, ακόμη και σ' ανίατους»⁷

Αυτό που προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση, είναι το γεγονός ότι τα ιδρύματα «μεριμνούν» τόσο για εκείνους που βρίσκονται εκεί, είτε από δική τους πρωτοβουλία είτε ύστερα από δικαστική εντολή, αλλά ταυτόχρονα και για εκείνους που δεν κατορθώνουν να βρουν κάποια θέση, δεδομένου ότι και εκείνοι χρειάζεται να συνετιστούν ούτως ώστε να καταστούν

⁶ Αυτ., σ. 6.

⁷ Αυτ., σ. 45.

ευπρεπείς για το κοινωνικό σύνολο. Όπως αναφέρει και ο Φουκώ, «[...]ένα πράγμα είναι σαφές: το Γενικό Νοσοκομείο δεν είναι ένα ιατρικό ίδρυμα. Η δομή του είναι μάλλον μισό-νομική, είναι ένα είδος διοικητικής υπόστασης που, πλάι στις ήδη καθορισμένες εξουσίες της και ξέχωρα από κείνες των δικαστηρίων, μπορεί κι αυτή ν' αποφασίζει, να καταδικάζει και να εκτελεί αποφάσεις»⁸. Ο εγκλεισμός, προκύπτει ως μέσο, ως τρόπος να αντιμετωπιστεί αρχικά η οικονομική κρίση του 17^{ου} αιώνα, ωστόσο διατηρείται και εν συνεχεία, ως αναγκαιότητα τόσο ηθική όσο και οικονομική, προκειμένου να καταστούν τρόπο τινά οι άποροι παραγωγικά υποκείμενα για την αναπαραγωγή του κοινωνικού συνόλου. Η εποχή της Λογικής, όπως χαρακτηρίζεται, εισάγει και μια πολύ συγκεκριμένη αντίληψη περί εργασίας στην οποία «[...]εργατικότητα και αεργία χαράζανε ανάμεσα τους μια διαχωριστική γραμμή, που ήρθε να αντικαταστήσει την παλιά εκείνη της λέπρας»⁹. Άποροι και τρελοί, υποτάσσονται στην εξαναγκαστική εργασία και είναι ακριβώς αυτός ο κοινός εξαναγκασμός στον οποίο υποβάλλονται που τους προσδίδει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα τους.

Σε αντιδιαστολή με τη μέχρι τότε έννοια περί τρέλας, η κλασσική εποχή εισάγει ένα διαφορετικό πρίσμα μέσω του οποίου αντιμετωπίζεται η τρέλα. Δομείται μια ταύτιση της εργασίας με την κοινωνική συνοχή, μια εργασιακή κοινότητα που κατακεραυνώνει την αεργία και κατ' επέκταση την τρέλα. Μέσω του συγκεκριμένου πρίσματος, η τρέλα τοποθετείται εκτός του κοινωνικού, ως παραβάτης της αστικής νοοτροπίας, ως κάτι που δεν συμμορφώνεται στις αστικές επιταγές. Βέβαια, η συγκεκριμένη μετατόπιση της τρέλας εκτός του κοινωνικού, δεν συντελείται μόνο επί τη βάση οικονομικών όρων.

Τα αίτια της φτώχειας εντοπίζονται πλέον στην έλλειψη πειθάρχησης και στην εγκατάλειψη των χρηστών ηθών, ανάγοντας κατ' αυτό τον τρόπο το Γενικό Νοσοκομείο, το άσυλο, σε μια ηθική οντότητα που επιτελεί ηθικό έργο. Μέσω της καταναγκαστικής εργασίας

⁸ Αυτ.

⁹ Αυτ., σ. 57.

που επιβάλλει το άσυλο, το υποκείμενο γίνεται εκ νέου αποδεκτό στους κόλπους της κοινωνίας όχι τόσο γιατί καθίσταται και πάλι παραγωγικό στο πλαίσιο της εργασίας αλλά κυρίως γιατί μέσω αυτής της καταναγκαστικής εργασίας επιβεβαιώνει ότι «[...]προσυπόγραψε πάλι το ηθικό συμβόλαιο της ανθρώπινης ύπαρξης»¹⁰. Εύκολα λοιπόν, μπορούμε να παρατηρήσουμε πως οι κατηγορίες της φτώχειας και της τρέλας, ως ταυτοτικές κατηγορίες, ενέχουν κάτι της τάξεως του μη ανθρώπινου.

Παράλληλα, προκύπτει και μία αντικειμενοποίηση των τρελών υπό την έννοια ότι καθίστανται πλέον αντικείμενο θεάματος, ακόμη και ως έγκλειστοι στα συγκεκριμένα ιδρύματα. Οι παράφρονες πλέον επιδεικνύονται ως ανθρώπινα όντα δίχως λογική, ακριβώς γιατί η τρέλα ταυτίζεται με τη ζωώδη κατάσταση. Η αλήθεια της τρέλας αποκαλύπτει τα ζωώδη στοιχεία του ανθρώπου. Αυτό που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, είναι το γεγονός ότι επί της ουσίας η παραφροσύνη και οι διάφορες εκδοχές της είναι αυτό το στοιχείο που κρύβεται μέσω του εγκλεισμού στα ιδρύματα, ενώ η τρέλα, ως τέτοια, επιδεικνύεται με κάθε αφορμή. Προκύπτει το εξής πολύ ενδιαφέρον στοιχείο. Όλες οι μορφές παραλογισμού που κατόρθωσε να εξατομικεύσει ο Μεσαίωνας και η Αναγέννηση, ως μεμονωμένες εκφάνσεις της τρέλας, ολοποιούνται κατά την κλασσική εποχή, η οποία τις ανάγει στην γενικότερη εμπειρία της τρέλας και ταυτόχρονα μετατοπίζει την τρέλα από το πεδίο της αρρώστιας σε εκείνο του σκανδάλου.

Η ελευθερία που χαρακτήριζε την εμπειρία της τρέλας κατά την Αναγέννηση, διαδέχεται το οργανωμένο δημόσιο θέαμα «επάγρυπνη φρούρηση μιας λογικής που δεν έχει πια καμιά συγγένεια μαζί της και που δεν πρέπει να νιώθει διακυβευμένη εξαιτίας της υπερβολικής τους ομοιότητας»¹¹. Αυτή την αχαλίνωτη ζωώδη κατάσταση της τρέλας θα επιχειρήσει να πειθαρχήσει η παιδαγωγική του 17^{ου}-18^{ου} αιώνα. Παρατηρούμε λοιπόν, πως η

¹⁰ Αυτ., σ. 59.

¹¹ Αυτ., σ. 87.

τρέλα συνδέεται μέχρι και εκείνη την δεδομένη στιγμή με τον παραλογισμό και όχι ως φυσική κατάσταση με ψυχολογικά αίτια και αιτιατά. Ο τρελός, ο παράφρων, τοποθετείται στη τάξη του ζώου, με τον παραλογισμό να αποτελεί την βασική απειλή του ανθρώπου.

Στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, έχουμε μια εκ νέου αλλαγή παραδείγματος, ή μάλλον την εισαγωγή δύο πρόσθετων στοιχείων στην εξίσωση περί τρέλας. Από τα ιδρύματα εγκλεισμού εκκινεί μια γενικευμένη ανησυχία, που αναδεικνύει τον παράγοντα του φόβου. Η μη λογική συνδέεται με την αρρώστια και την ιδέα της μόλυνσης και ως απόρροια, προκύπτει ένας φόβος που συνδέεται με τον ιατρικό μύθο. Οι συμβολισμοί που σχετίζονταν με τα λεπροκομεία του παλαιού καθεστώτος αποκτούν και πάλι σάρκα και οστά. Η σύνδεση αυτή θα επενδυθεί από πληθώρα στοιχείων, από πυρετούς, αναθυμιάσεις, από τον μολυσμένο αέρα των ιδρυμάτων εγκλεισμού (γεγονός που με την σειρά του θα νοηματοδοτήσει ηθικά αλλά και ιατρικά την αξία του αέρα της εξοχής), όλα τους στοιχεία συνδεδεμένα με τις ιδεοληψίες που χαρακτήριζαν τη λέπρα. Η ίδια η νοηματική επένδυση του παραλογισμού εξελίσσεται προκειμένου να ενσωματώσει τις τρομακτικές ιδιότητες της αρρώστιας και μάλιστα πολύ πριν καταστεί ιατρική γνώση ο παθολογικός χαρακτήρας του παραλογισμού.

Εκκινεί λοιπόν, αυτό που θα ονομάσουμε ιατρικοποίηση της τρέλας και που συνοδεύεται από την ανάδυση της μορφής του γιατρού. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Φουκώ, «[ε]ίναι σημαντικό, κι ίσως αποφασιστικό για τη θέση που πρέπει να πάρει η τρέλα στο σύγχρονο κόσμο, ότι ο *homo medicus* δεν κλήθηκε στον κόσμο της εγκάθειρξης για να παίζει το ρόλο διαιτητή, για να κάνει την μοιρασιά και να διαχωρίσει τι ήταν έγκλημα και τι τρέλα, τι ήταν κακό και τι αρρώστια, αλλά μάλλον σαν φύλακας, για να προστατέψει τους άλλους από τον διάχυτο κίνδυνο, που αποπνέαν οι τοίχοι της εγκάθειρξης»¹². Είναι η

¹² Αυτ., σ. 204.

επιστροφή στο φόβου που κατέστησε δυνατή την «[...] «πρόοδο» της τρέλας προς την κατάκτηση ενός ιατρικού status,[...]»¹³.

Πλήθος θεωριών που σχετίζονται με την τρέλα και τις παθήσεις των νεύρων εμφανίζονται. Η τρέλα σταματάει πλέον να νοείται ως ζώδης κατάσταση αλλά σταδιακά τοποθετείται σε σχέση με τον άνθρωπο ή μάλλον στην ίδια την σχέση του ανθρώπου με τον εαυτό του. Προφανώς, η συγκεκριμένη κίνηση δεν αντανakλούσε μια κάποια ανθρωπιστική φροντίδα προς τους παράφρονες σε ένα πλαίσιο βελτίωσης των όρων διαβίωσης τους στα ιδρύματα εγκλεισμού. Αποτελούσε περισσότερο μια προσπάθεια να αναμορφωθούν τα ιδρύματα ούτως ώστε να πάψουν να αποτελούν εστίες μόλυνσεων. Συνεπώς, η υποτιθέμενη απενοχοποίηση των τρελών που συντελέστηκε δεν μπορεί να θεωρηθεί απλώς και μόνο προϊόν ανθρωπισμού ή ένδειξη επιστημονικής πρόοδου.

Τα αποτελέσματα της παραπάνω διαδικασίας συνέδεσαν την τρέλα ακόμη περισσότερο με τον εγκλεισμό. Οι παράφρονες νοσηματοδοτούνται εκ νέου ως υποκείμενα της εξουσίας εντός των ασύλων, γίνονται το αντικείμενο γνώσης τους. Η εργασία των Pinel και Tuke, αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της μετατόπισης που έχουμε σε επίπεδο σχέσεων εξουσίας. Η εν γένει αφηρημένη εξουσία των τελών του 18^{ου} αιώνα αρχίζει να συγκεκριμενοποιείται, σαφώς με την βοήθεια του ιατρού, ο οποίος θεωρείται η ενσάρκωση της λογικής και της σοφίας. Δεν έχουμε πλέον την κτηνώδη αντιμετώπιση των τρελών του παρελθόντος αλλά ένα πλήθος πρακτικών και μηχανισμών πειθαρχίας και παρατήρησης. Κάτω από το βλέμμα του ιατρού και του εξουσιαστικού του κύρους αναδύεται η τρέλα, ή μάλλον η ψυχολογία της τρέλας που σχετίζεται με την παρατήρηση. Η τρέλα είναι πλέον ορατή και όπως παρατηρεί και ο Φουκώ «[η] επιστήμη των διανοητικών παθήσεων, έτσι όπως διαμορφωνόταν στα άσυλα, δε μπορούσε ν' ανήκει παρά στη τάξη της παρατήρησης και ταξινόμησης»¹⁴.

¹³ Αυτ., σ. 205.

¹⁴ Αυτ., σ. 243.

Αυτό που ενέχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, είναι το γεγονός ότι επί της ουσίας δεν έχουμε την είσοδο της επιστήμης εντός του πλαισίου του ασύλου αλλά μάλλον την είσοδο της ιατρικής προσωπικότητας. Οι θεραπευτικές ικανότητες του ιατρού—ο οποίος εν συνεχεία θα μετεξελιχθεί σε ψυχίατρο—προκύπτουν από τις ηθικές συνδηλώσεις που «[...]δεν ήταν τίποτε άλλο παρά από ένα συμπλήρωμα στα παλιά λατρευτικά έθιμα της Τάξης, της Εξουσίας, και της Τιμωρίας»¹⁵.

Είναι οι δομές και οι αξίες της αστικής τάξης που εξοπλίζουν τον ιατρό με την αντίστοιχη θεραπευτική του εξουσία, η οποία συγκαλύφθηκε από τον θετικισμό. Για τον Φουκώ, το βασικό λάθος του θετικισμού έγκειται στο γεγονός ότι προβάλλει το συντελεσμένο αποτέλεσμα στο παρελθόν του, δηλαδή εκλαμβάνει τα αποτελέσματα της ψυχιατρικής—στην προκειμένη περίπτωση—επιστήμης ως αιτίες και τις ερμηνεύει αναλόγως. Όπως αναφέρεται, «[...]εκείνο που επιτρέπει τη γέννηση μιας επιστήμης αλλά κι ασκεί διαρκώς έλεγχο επάνω της δεν είναι οι κατακτήσεις και τα επιτεύγματα της επιστημονικής γνώσης, αλλά η υποσυνείδητη δομή των πολλαπλών σημασιών, που συνιστούν της αλήθεια κάθε εποχής»¹⁶.

Συνοψίζοντας, η *Ιστορία της Τρέλας* και η αρχαιολογική μέθοδος που χρησιμοποιείται μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τις πολλαπλές κινήσεις και μεταβολές που υφίσταται ένας λόγος, όταν μετασχηματίζονται οι κανόνες που τον διέπουν, εντός μιας δεδομένης ιστορικής συνθήκης. Το υποκείμενο-φορέας της ασθένειας, αποκτά μια αρνητική νοηματοδότηση, δεδομένου ότι οι συγκεκριμένες ποιότητές του τίθενται ως εμπόδιο προς την γνώση. Όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, η κλινική ιατρική νοηματοδοτεί εκ νέου την εμπειρία της ασθένειας, μετασχηματίζοντας την ιατρική ορθολογικότητα.

¹⁵ Αυτ., σ. 262.

¹⁶ Αυτ., σ. 285.

1.2. Η γέννηση της κλινικής (1963)

Ήδη από τον πρόλογο του βιβλίου, ο Foucault δηλώνει πως στο συγκεκριμένο πόνημα «[...]γίνεται λόγος για το χώρο, τη γλώσσα και το θάνατο· γίνεται λόγος για το βλέμμα»¹⁷. Επεξεργαζόμενος την σύγχρονη αντίληψη μας σε ό,τι αφορά τη ζωή, τον θάνατο και την ασθένεια, επιχειρεί να καταδείξει στον αναγνώστη πως κάθε μία από αυτές χαρακτηρίζεται από μια ιστορική ενδεχομενικότητα, καθότι εξαρτώνται και συσχετίζονται με άλλους, φαινομενικά ασύνδετους λόγους (discourses) της κοινωνικής πραγματικότητας.

Κατά τον 18ο αιώνα, η σχέση ασθενούς-ιατρού-ασθένειας χαρακτηρίζεται από μάλλον απαρχαιωμένες αντιλήψεις περί ζωής και θανάτου, στηριζόμενες κυρίως σε φαντασιακές επενδύσεις σε ό,τι αφορά την ασθένεια. Μόλις εκατό χρόνια μετά, στις αρχές του 19ου αιώνα παρατηρείται μια μετατόπιση, η οποία εισάγει την ιατρική γνώση και εμπειρία σε αυτό που θα αποκαλούσαμε σύγχρονη ιατρική. Στην εξίσωση εισάγεται ο παράγοντας του βλέμματος, γεγονός που επιτρέπει στην ιατρική να κάνει μια «[...] “αντικειμενοτρόπο” επιλογή στηριγμένη επιτέλους στην αντικειμενικότητα».¹⁸ Ωστόσο, εκείνο το οποίο ενδιαφέρει τον Φουκώ δεν είναι η στιγμή της μετάβασης από το ένα παράδειγμα επιστημονικής ιατρικής γνώσης στο επόμενο αλλά κυρίως οι άδηλες μεταβολές, οι αόρατες μεταμορφώσεις τρόπων τινά, σε επίπεδο λόγων που κατέστησαν δυνατή την επικράτηση της σύγχρονης αντίληψης περί ιατρικής ως έχει.

Προκειμένου να κατανοηθεί η μεταβολή του ιατρικού λόγου την στιγμή της παραγωγής του, χρειάζεται να στρέψουμε την προσοχή μας στο σημείο πριν από την διαίρεση μεταξύ

¹⁷Michel, Foucault, *Η γέννηση της κλινικής*, μτφρ. Κ. Καψαμπέλη, Νήσος, Αθήνα 2012, σ. 9.

¹⁸Αυτ., σ. 11.

εκείνου του στοιχείου που εκφωνείται, λεκτικοποιείται, και εκείνου που αποσιωπάται, στο σημείο πριν από τον διαχωρισμό ορατού και αόρατου σε επίπεδο γλώσσας. Αυτή η κίνηση είναι μάλιστα το στοιχείο εκείνο που επιτρέπει την ανάδυση της δομής της ιατρικής γλώσσας και του αντικειμένου της. Για να αντιληφθούμε την σημασία του ιατρικού βλέμματος χρειάζεται να τοποθετήσουμε τους εαυτούς μας «στο επίπεδο της θεμελιώδους χωρικοποίησης και ρηματοποίησης του παθολογικού».¹⁹ Η ιατρική εμπειρία ταυτίζεται με το βλέμμα, το οποίο συνδέεται άμεσα με το αντιληπτικό, με το εμπειρικό, είναι εκείνο το οποίο επιτρέπει την ανάδυση της αλήθειας, καθιστώντας δυνατές μορφές ιατρικής ορθολογικότητας. Το ιατρικό βλέμμα επωμίζεται τη λειτουργία της αποκάλυψης, επιτρέποντας την ανάδυση μιας γνώσης για το άτομο, η οποία δεν θα βασίζεται σε ιστορικά ή αισθητικά κριτήρια αλλά θα είναι επιστημονική, καθώς «θεμελιώνει το άτομο στη μη αναγώγιμη ποιότητα του».²⁰

Το άτομο αποκτά την καταστατική θέση του αντικειμένου της ιατρικής γνώσης δια μέσου της ενικότητας που του αποδίδεται, γεγονός που επιτρέπει την εισαγωγή του στη γλώσσα της ορθολογικότητας, νοηματοδοτώντας εκ νέου την σχέση του ατόμου με τον ίδιο του τον εαυτό αλλά και της γλώσσας με τα πράγματα. Το συγκεκριμένο συμβάν, κατέστησε δυνατή μια επαφή ιατρού-ασθενή που προϋποθέτει το βλέμμα και παράλληλα το τοποθετεί εκτός γλώσσας, ή μάλλον εκτός των όποιων περιορισμών επιβάλλει/προϋποθέτει/εμπεριέχει η γλώσσα. Η επιστημονικότητα που χαρακτηρίζει στην νεότερη εποχή την κλινική εμπειρία, καθορίζεται από συγκεκριμένες συνθήκες, οι οποίες συνδυαστικά με την ιστορική δυνατότητα, καθορίζουν την ορθολογικότητά της, όπως επίσης και το πεδίο εμπειρίας της, διαμορφώνοντας ένα ιστορικό *a priori*. Όπως αναφέρει ο Φουκώ, «είμαστε ιστορικά προορισμένοι για την ιστορία,[...] για το καθήκον να ακούσουμε ό,τι έχει ήδη λεχθεί».²¹

¹⁹Αυτ., σ. 13.

²⁰Αυτ., σ. 16.

²¹Αυτ., σ. 19.

Ωστόσο, αυτό δεν συνεπάγεται απαραίτητως μια λειτουργία της γλώσσας μόνο σε επίπεδο σχολιασμού. Το ίδιο το σχόλιο αποκαλύπτει το «διπλό υπόβαθρο» της γλώσσας. Κάνοντας ένα σχόλιο, έχουμε μια λεκτική απεύθυνση με γνώμονα τι έχει λεχθεί και επιπλέον τι υποθέτουμε ότι θέλησε να πει κάποια/ος. Συνεπώς, γίνεται η υπόθεση πως η ομιλία βρίσκεται σε μία ταυτοτική σχέση με τον ίδιο της τον εαυτό και κατ' επέκταση με την αλήθεια της. Παράλληλα ωστόσο, αναδιατυπώνοντας ότι έχει ήδη λεχθεί αποδεχόμαστε ότι υπάρχει ένα είδος πλεονάσματος σε επίπεδο νοήματος, το οποίο δεν έχει ακόμη εκφωνηθεί. Ακριβώς αυτό το πλεόνασμα νοήματος το οποίο δεν κατορθώνει να «αποκαλυφθεί» δια του λόγου, είναι η ουσία της γλώσσας. Βέβαια, το σχόλιο προϋποθέτει πως το σημαίνόμενο (υπόλοιπο) είναι ίδιον του σημαίνοντος και πως δια της ενέργειας του σχολίου δύναται να «απευθύνουμε ερωτήσεις δίνοντας φωνή σε ένα περιεχόμενο που δεν ήταν ρητά σημαίνόμενο».²² Η άποψη πως τόσο το σημαίνον όσο και το σημαίνόμενο, λόγω της δυνητικής σημασίας, του δυνητικού νοήματος τους, το οποίο δεν ελέγχεται αλλά μονάχα αποκαλύπτεται, στηρίζεται στο αξίωμα πως η γλώσσα ενέχει ρόλο μεταφραστικό. Και αυτό γιατί μπορεί «επ' άπειρον να υποκαθιστά τον εαυτό της στην ανοιχτή σειρά των διαλογικών [discursive] αναδιατυπώσεων».²³

Προσπαθώντας να ξεφύγει από μια ανάλυση λόγου που θα στηριζόταν σε μία τέτοια κατανόηση της ομιλίας, ο Φουκώ προτείνει να στρέψουμε τον ενδιαφέρον μας στην ίδια την ιστορική εμφάνιση των εκάστοτε λόγων. Εκείνο που οφείλει να μας απασχολήσει δεν είναι τα πολλαπλά τους νοήματα αλλά το γεγονός ότι αποτελούν επιμέρους συμβάντα που συναρθρώνουν ένα, κάποιο σύστημα. Με βάση αυτό το σχήμα σκέψης, επιχειρεί να προσεγγίσει ο Φουκώ τον ιατρικό λόγο. Εκείνο που ενδιαφέρει είναι η κοινή δομή που συναπαρτίζει η πυκνότητα των λόγων περί ιατρικής και η οποία κατέστησε ιστορικά δυνατή την ύπαρξη του ως τέτοιον, στην νεότερη εποχή.

²²Αυτ.

²³Αυτ., σ. 20.

Η μετατόπιση σε επίπεδο αφηγήματος του ιατρικού λόγου μπορεί να συνοψιστεί στην αντικατάσταση της ερώτησης «Ποιο είναι το πρόβλημα σας;» από την ερώτηση «Πού πονάτε;». Η πρώτη ερώτηση, είναι συναφής με την ιατρική εμπειρία του 18ου αιώνα, και αρμόζει σε μία διαφορετικού τύπου ιατρική εμπειρία. Κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα η ιατρική γνώση, όπως και κάθε κλασσικό σύστημα γνώσης, βασιζόταν σε ταξινομητικούς κανόνες ιεράρχησης γενών και ειδών. Σε αυτό το συγκεκριμένο σύστημα γνώσης, το σώμα αποτελεί εκείνον τον χώρο που μπορεί να εντοπιστεί η ασθένεια. Συνεπώς, αντιλαμβανόμαστε πως ο ασθενής, εκείνος που νοσεί αποτελεί επί της ουσίας ένα εξωτερικό γεγονός σε σχέση με την «ουσία» της ασθένειας. Παρά το γεγονός ότι υπάρχει μια μερική αναγνώριση του ασθενούς, δεδομένου ότι μερικά χαρακτηριστικά του μπορούν δυνάμει να επηρεάσουν την συμπτωματολογία της ασθένειας, διαδραματίζει μάλλον δευτερεύοντα ρόλο καθώς «το άτομο είναι απλώς και μόνο ένα αρνητικό στοιχείο».²⁴

Αυτή η προσέγγιση σε ό,τι αφορά την ασθένεια, είναι αυτό που η Ρήγου αποκαλεί «πρωτογενή χωρικοποίηση»²⁵ στο Φουκώ, σύμφωνα με την οποία το άτομο δεν μπορεί να αποκτήσει μια θετική, καταστατική θέση σε σχέση με την ασθένεια του. Ωστόσο, σταδιακά προκύπτει αυτό που αποκαλούμε «δευτερογενή χωρικοποίηση» και το οποίο θα μπορούσαμε να πούμε πως είναι ένα μεταβατικό στάδιο. Επιχειρείται μια αποδέσμευση από τις ιατρικές δομές εν γένει και γίνεται μια προσπάθεια το δίπολο ασθενής-ιατρός να αποκτήσει μεγαλύτερη εγγύτητα, προκειμένου να διαπιστωθούν οι διάφορες ποιότητες των ασθενειών.

Προχωρούμε έτσι σταδιακά προς την «τριτογενή χωρικοποίηση», η οποία έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ο Φουκώ ορίζει αυτού του είδους την χωρικοποίηση ως «το σύνολο των χειρονομιών μέσω των οποίων οριοθετείται μέσα σε μια κοινωνία η ασθένεια, επενδύεται ιατρικά, απομονώνεται, κατανέμεται σε προνομιακές και κλειστές περιοχές ή καταμερίζεται

²⁴Αυτ., σ. 41.

²⁵ Μυρτώ, Ρήγου, *Ο θάνατος στη νεωτερικότητα : Μια επικοινωνιακή και ηθική προβληματική*, Πλέθρον, Αθήνα 1990, σ. 73

μέσα από θεραπευτικά περιβάλλοντα διευθετημένα ούτως ώστε να είναι ευνοϊκά».²⁶ Επί της ουσίας, η τριτογενής χωρικοποίηση θέτει τις ετερογενείς πρακτικές των άλλων δύο χωρικοποιήσεων σε αλληλεπίδραση με έναν κοινωνικό χώρο, το οποίου η δομή και οι νόρμες είναι διαφορετικής υφής. Για τον λόγο αυτό, δύναται να δημιουργηθούν ριζοσπαστικοποιήσεις, καθώς κατορθώνει να προσδώσει νέες διαστάσεις σε παγιωμένες ιατρικές αντιλήψεις. Με άλλα λόγια, επιχειρεί να καταδείξει τον τρόπο με τον οποίο η ιατρική δύναται να μιλήσει για τον θάνατο και την ζωή, αξιοποιώντας ένα σύστημα ορθολογικότητας, το οποίο είναι κοινό και για την ίδια την πολιτική εξουσία.

Ο Φουκώ στρέφει το ενδιαφέρον του προς τον τρόπο με τον οποίο διαφοροποιείται η ιατρική αντίληψη από την ταξινομητική ιατρική στην ιατρική των συμπτωμάτων περί τα τέλη του 18ου αιώνα. Η ιστορία της ιατρικής χαρακτηρίζεται από το στοιχείο της «προόδου», της σταθερής κατεύθυνσης προς περισσότερη αντικειμενικότητα, μιας «αλήθειας» της ασθένειας. Κατ' επέκταση, κομβικό σημείο αυτού που αποκαλούμε σύγχρονη ιατρική αποτέλεσε η ανατομία των πτωμάτων. Αγνοώντας ηθικούς και θρησκευτικούς περιορισμούς, η ιατρική εισήχθη στην περίοδο της «παθολογικής ανατομίας». Ωστόσο, αυτή η ανάγνωση αποτελεί το αφήγημα της ιατρικής για τον εαυτό της, προβάλλοντας ένα συντελεσμένο αποτέλεσμα στο παρελθόν της, προκειμένου να αποκτήσει μια «αναδρομική δικαιολόγηση».²⁷

Σε ό,τι αφορά την ιστορία της ιατρικής, η κλινική αποτελεί τον ανυπέρβλητο τόπο της ιατρικής εμπειρίας σε σχέση με τις συνεχώς μεταβαλλόμενες ιατρικές θεωρίες, που αποτελούν και τον πυρήνα των συγκρούσεων σε ό,τι αφορά την ιατρική γνώση. Εκείνο όμως που κατόρθωσε να προστατεύσει την ιατρική γνώση από τις ιστορικές μεταβολές που την επηρέαζαν ήταν ακριβώς αυτή η πληθώρα θεωρητικών λόγων που βοήθησαν στη δημιουργία ενός σχήματος «αλήθειας» σε ό,τι την αφορά. Η κλινική αποτέλεσε εκείνον τον τόπο επί του

²⁶Αυτ., σ. 43.

²⁷Αυτ., σ. 193.

οποίου συσσωρεύτηκε το ιατρικό βλέμμα με όρους θετικής παραγωγικής εξουσία καθώς «στη σταθερά της κλινικής η ιατρική συνέδεσε την αλήθεια και το χρόνο».²⁸ Προκειμένου να αξιοποιηθεί η κλινική εκ νέου, ούτως ώστε να προσδώσει στην ιατρική την απαραίτητη ιστορική της κίνηση, μια διαρκή ιστορική ανάπτυξη με κατεύθυνση την αποκάλυψη μιας *apriori*, πάντα προϋπάρχουσας αλήθειας, ήταν απαραίτητη μια νοσηματοδότηση εκ νέου των νοσοκομειακών ιδρυμάτων και των κλινικών.

Για να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο κατασκευάστηκε η έννοια της κλινικής, ως ταυτόσημης της ιατρικής στη σύγχρονη εποχή, χρειάζεται να στρέψουμε το ενδιαφέρον μας προς τις πρωτοκλινικές του 18ου αιώνα. Αρχικά λοιπόν, αποτελούσαν κλειστά συστήματα, τα οποία δεν δέχονταν κάθε περιστατικό νοσολογικού χαρακτήρα λόγω έλλειψης εξειδίκευσης, αλλά μπορούσαν να καταδείξουν την πορεία μιας ασθένειας, που θα ήταν διδακτικά χρήσιμη. Επιπλέον, η σύνδεσή τους με τα νοσοκομεία ήταν ιδιάζουσας φύσης, δεδομένου ότι διαφοροποιούνταν από την αρχή της διαλογής. Στις κλινικές, οι φορείς της εκάστοτε ασθένειας είναι άνευ σημασίας, το ενδιαφέρον στρέφεται στην παρουσία της ίδιας της ασθένειας. Το σώμα του ασθενούς, παύει να θεωρείται δικό του και ανήκει πλέον στην ασθένεια, η οποία αποκτά έναν κάποιο μεταφυσικό χαρακτήρα. Επί της ουσίας, οι κλινικές δεν στόχευαν στην αποκάλυψη μιας νέας αλήθειας, κρυφής μέχρι πρότινος αλλά στην διευθέτηση και διερεύνηση μιας πάντοτε ήδη παρούσας αλήθειας. Όπως δηλώνει ο Φουκώ, απλώς θα αναπτύξει την τέχνη του αποδεικνύειν δια του δεικνύειν».²⁹ Η κλινική, παρά το γεγονός ότι δεν συνδέεται κατά την διάρκεια του 18ου αιώνα με τη δομή της ιατρικής εμπειρίας, αποτελεί πάραυτα μια εμπειρία, καθώς δοκιμάζει τα όρια της αποκτημένης γνώσης σε σχέση με τον χρόνο. Προκειμένου να διαμορφωθεί ο επιστημονικός λόγος της ιατρικής, ήταν απαραίτητη η ύπαρξη ενός τόπου όπου

²⁸Αυτ., σ. 96.

²⁹Αυτ., σ. 104.

θα συγκεντρώνονται τα αποτελέσματα της παρατήρησης του ιατρικού βλέμματος, ούτως ώστε να διαμορφωθεί «ένα χρονικό των διαπιστώσεων».³⁰

Από τα παραπάνω μπορούμε να εξάγουμε το συμπέρασμα πως η κλινική αποτελεί περισσότερο μια δευτερεύουσας σημασίας δομή, η οποία δεν δύναται από μόνη της να διαμορφώσει ένα νέο αντικείμενο ιατρικής γνώσης, αλλά μονάχα να οργανώσει και να προωθήσει μια συγκεκριμένη μορφή ιατρικού λόγου. Ωστόσο, σε λιγότερο από εκατό χρόνια κατόρθωσε να «γίνει ένα με το όλον της ιατρικής εμπειρίας»,³¹ αποκτώντας νέες εξουσίες.

Ο Φουκώ μας παρουσιάζει πλήθος νομοθετημάτων της Γαλλικής επανάστασης που αφορούν το ζήτημα των νοσοκομειακών ιδρυμάτων και των κλινικών, τα οποία αντικατοπτρίζουν ένα γενικότερο εγχείρημα νοσηματοδότησης εκ νέου της κλινικής. Αξίζει να σημειωθεί πως μόλις από το 1760 και έπειτα προκύπτει η ιδέα πως τα νοσοκομεία αποτελούν ένα εργαλείο προς ίαση των ασθενών. Καθώς εισάγεται μια νέα πρακτική, αυτή της επίσκεψης και της συστηματικής παρακολούθησης των νοσοκομειακών μονάδων διαφόρων χωρών, πλήθος ερευνών επιχειρούν να καταρτίσουν ένα μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα για τα νοσοκομεία. Ωστόσο, το νοσοκομείο δεν αντιμετωπίζεται ως απλά μια αρχιτεκτονική δομή αλλά ως ένας τόπος, ο οποίος δύναται να ασκήσει επιρροή στις ασθένειες. Μια επιρροή τόσο αρνητική όσο και θετική. Για τον λόγο αυτό, οι συγκεκριμένες έρευνες ασχολήθηκαν περισσότερο με λειτουργικού τύπου περιγραφές, όπως παραδείγματος χάρη ποσοστά θνησιμότητας και ίασης, ποιότητα αέρα, αριθμός κλινών, κ.α., σε μία προσπάθεια να βρεθούν οι συσχετισμοί των παθολογικών φαινομένων και των συνθηκών που επικρατούσαν στα νοσοκομειακά ιδρύματα. Προκύπτει σταδιακά μια διαφορετική αντίληψη σε ό,τι αφορά τα νοσοκομεία. Καθώς αρχίζουν να νοούνται ως τόποι ίασης, οφείλουν να αντιμετωπίσουν και να εξαλείψουν τις όποιες παθολογικές επιρροές δύνανται να προκαλούν.

³⁰Αυτ., σ. 106.

³¹Αυτ., σ. 107.

Αξίζει να σημειωθεί πως από τον Μεσαίωνα και μέχρι τον 18ου αιώνα, το νοσοκομείο επ' ουδενί δεν θεωρούνταν τόπος ίασης, δεν αποτελούσε ιατρικό θεσμό, με τον ίδιο τρόπο που η ιατρική δεν θεωρούνταν ένα επάγγελμα νοσοκομειακού τύπου. Τα νοσοκομεία αποτελούσαν περισσότερο ιδρύματα των οποίων βασικό μέλημα ήταν η αρωγή των φτωχών και παράλληλα ο ταξικός διαχωρισμός. Ο ιδεότυπος του ατόμου που νοσηλευόταν σε αυτά τα ιδρύματα δεν ήταν ο άρρωστος, αλλά ο φτωχός που ενείχε μια επικινδυνότητα για το κοινωνικό σύνολο. Τα νοσοκομειακά ιδρύματα, επενδυμένα με το ανάλογο πέπλο αστικής ευσπλαχνίας, είχαν επωμιστεί το «βάρος» της σωτηρίας των φτωχών. Αποτελούσαν τόπους στους οποίους μπορούσαν επί της ουσίας να πεθάνουν.

Εκκινεί σταδιακά μια διαδικασία πειθαρχικού ελέγχου, ο οποίος διεξάγεται από ιατρούς και πλουσίους επί των σωμάτων των φτωχών εντός του νοσοκομείου, καθώς «έπρεπε να βρεθεί μια δομή συμβατή τόσο με τις αρχές του φιλελευθερισμού όσο και με την αναγκαιότητα της κοινωνικής προστασίας, η οποία νοείται αμφίσημα, ως προστασία της φτώχειας από τον πλούτο, αλλά και ως προστασία των πλουσίων έναντι των φτωχών».³² Οι φτωχοί γίνονται αντικείμενο γνώσης στα χέρια των ιατρών, γεγονός που μεταφράζεται ως ανθρωπιστικό έργο από μεριάς των αστών. Η ιατρική εμπειρία καθίσταται ηθική εμπειρία, όπου τόσο η ίαση όσο και ο θάνατος του ατόμου αποτελεί ένα μέσο για την σωτηρία της ζωής των αστών. Αυτός ήταν ο τρόπος με τον οποίο κατόρθωσε το νοσοκομείο να καταστήσει τον εαυτό του χρήσιμο και αποδοτικό για την ιδιωτική πρωτοβουλία. Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν, τον τρόπο με τον οποίο εμπλέκονται πολιτικές και οικονομικές στοχεύσεις σε αυτό που σήμερα, επενδυμένο από το πέπλο της επιστημονικής ουδετερότητας, αποκαλούμε ιατρική γνώση.

Εκείνο που τέθηκε ως εμπόδιο στην ανάπτυξη της παθολογικής ανατομίας δεν ήταν ηθικής ή θρησκευτικής φύσης, αλλά μάλλον η ασυμβατότητα της συνήθους ιατρικής

³²Αυτ., σ. 134.

πρακτικής της εποχής και της ανατομίας. Δεν προκύπτει μια ανταγωνιστική σχέση μεταξύ μιας νέας ιατρικής γνώσης και μιας παλαιωμένης πεποίθησης, αλλά μεταξύ δύο διαφορετικών μορφών γνώσης. Το ειδοποιό χαρακτηριστικό τους είναι η διαφορετική αντίληψή τους περί θανάτου και είναι εκείνο το οποίο χρειάζεται να μεταβληθεί, ούτως ώστε να αναδυθεί η σύγχρονη ιατρική.

Ο θάνατος για την ταξινομητική ιατρική αποτελούσε το απόλυτο όριο, όχι μόνο της ζωής αλλά και της ίδιας της ασθένειας. Είναι εκείνο το οποίο εξαντλεί το πεδίο δυνατότητας της νόσου, αποκαλύπτει την αλήθεια της καθώς αποκτά τη θέση ενός σημείου, πέραν του οποίου δεν μπορεί να νοηθεί ούτε η ζωή ούτε η ασθένεια. Η συγκεκριμένη αντίληψη περί θανάτου αποτελούσε μια αξιολογική παραδοχή, η οποία δεν τίθετο υπό αμφισβήτηση από την κλινική εμπειρία του 18ου αιώνα. Εύκολα γίνεται κατανοητό πως η παθολογική ανατομία που εισάγεται τον 19ου αιώνα, χρειάζόταν μια διαφορετικού τύπου προσέγγιση του θανάτου, πιο εργαλειακή, προκειμένου να εδραιώσει την πρακτική της.

Με την οργάνωση των κλινικών προκύπτει μια πρώτη, «άμεση πρόσβαση» στα ανθρώπινα πτώματα. Δεδομένου ότι δινόταν η δυνατότητα να γίνεται νεκροτομή άμεσα, «έγινε εφικτό να συμπέσουν λίγο-πολύ η τελευταία στιγμή του παθολογικού χρόνου και η πρώτη του πτωματικού».³³ Συνεπώς, παρά το γεγονός ότι ο θάνατος ανακόπτει την πορεία της νόσου, επιτρέπει λόγω των βλαβών που έχει προξενήσει στο σώμα τον συσχετισμό των οργανικών εξαρτήσεων και των παθολογικών αλληλουχιών. Από εκείνο το σημείο, ο θάνατος αποκτά μια εργαλειακή χρησιμότητα. Είναι το σημείο θεώρησης της ζωής και της ασθένειας, επιτρέποντας έτσι την ανάδυση της ανατομο-κλινικής θεώρησης. Αυτή η μεταβολή στον τρόπο με τον οποίο σχετίζονται η θέαση με τη γνώση, αυτή η νέα μορφή ορατότητας που αποκτά ο θάνατος θα νοηματοδοτήσει εκ νέου την έννοια της «αλήθειας», που θα καταστήσει δυνατή μια νέα μορφή ιατρικής γνώσης.

³³Αυτ., σ. 214.

Καθώς λοιπόν αφαιρείται η μέχρι πρότινος προνομιακή θέση του θανάτου σε σχέση με τον χρόνο, «η ζωή, η ασθένεια και ο θάνατος συγκροτούν [τώρα] μια τεχνική και εννοιολογική τριάδα».³⁴ Πλέον, μπορεί να χρησιμοποιηθεί θετικά, να προσφέρει πρόσβαση στην αλήθεια της ζωής. Αυτή η σχετικοποίηση επιτρέπει στο ιατρικό βλέμμα να προσεγγίσει την ασθένεια μέσω του πρίσματος του θανάτου, ενός θανάτου όμως στον οποίο αντιστέκεται η ίδια η ζωή. Κατά τον Φουκώ συνεπώς, «η μεγάλη τομή στην ιστορία της δυτικής ιατρικής χρονολογείται ακριβώς από τη στιγμή όπου η κλινική εμπειρία έγινε το ανατομοκλινικό βλέμμα»,³⁵ επιτρέποντας της νοηματοδότηση της νόσου με τη μορφή της ατομικότητας.

Συνοψίζοντας, μέσα από την παραπάνω ανάλυση προσπαθήσαμε να καταδείξουμε τη μεταστροφή που συντελέστηκε σε αυτό που ονομάζουμε ιατρικό λόγο και συγκεκριμένα, τον τρόπο με τον οποίο σχετίζεται η πολιτική εξουσία με αυτό το λόγο. Η ασθένεια πλέον, δεν συσχετίζεται μονάχα με το ίδιο το συμβάν του θανάτου αλλά παραπέμπει στην ίδια την ζωή. Όπως παρατηρεί η Μ. Ρήγου, προκύπτει ένα παράδοξο, καθώς «αδιαφορούμε για το «καθ' εαυτό» αλλά [...] προβλέπουμε την κοινωνική αντιμετώπιση του».³⁶ Συνεπώς, το φαινόμενο του θανάτου συσχετίζεται με την κοινωνική του διαχείριση (μεταθανάτιες τελετουργίες) αλλά ταυτόχρονα η εμφάνισή του επανεπιβεβαιώνει τη σχέση του με το προθανάτιο στάδιο (αυτό της ασθένειας), το οποίο οφείλει να καταστεί διαχειρίσιμο. Κατ' επέκταση, υγεία-αρρώστια-θάνατος, διαμορφώνονται ως συνδεδετικοί κρίκοι της ίδιας αλυσίδας, καταργώντας την πρότερη σχηματοποίηση κανονικού-παθολογικού. Ο άρρωστος, προσφέρεται στο ιατρικό βλέμμα και αποτελεί τον τόπο σύγκλισης τόσο της επιστήμης της ιατρικής όσο και της πολιτικής εξουσίας. Αυτό το σώμα θα αξιοποιήσει το καπιταλιστικό σύστημα. Παράλληλα με την αποκόμιση γνώσης, αποκτά και πλούτο. Δεν είναι ο θάνατος εκείνο το στοιχείο το οποίο μας προσφέρει τη δυνατότητα να εκφέρουμε μια αλήθεια σε σχέση με την αρρώστια, αλλά ταυτίζεται τρόπον

³⁴ Αυτ., σ. 219.

³⁵ Αυτ., σ. 222.

³⁶ Μυρτώ, Ρήγου, *Ο θάνατος στη νεωτερικότητα...*, ό.π., σ. 73.

τινά με την ασθένεια, ως δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Η εμφάνισή τους προκύπτει ως συνθήκη δυνατότητας της ίδιας της ζωής. Ως εκ τούτου, η ασθένεια αποτελεί μια εκδήλωση ατομικότητας και συνεπώς ο θάνατος καθίσταται και αυτός μια δυνατότητα. Ο τρόπος με τον οποίο αλληλοδιαπλέκονται θάνατος και ζωή, καθιστά δυνατή την «επιστημονική γνώση» του υποκειμένου.

2. Η μετάβαση από την αρχαιολογία στη γενεαλογία

Πριν προχωρήσουμε στο επόμενο κεφάλαιο, στο οποίο θα αναλύσουμε το θεωρητικό πλαίσιο που μας δίνεται από τον Φουκώ στο *Επιτήρηση και τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής* (1975), έργο που σηματοδοτεί τη μετάβασή του στη γενεαλογική μέθοδο, θα θέλαμε να κάνουμε κάποιες παρατηρήσεις. Συγκεκριμένα, θα επιχειρήσουμε μια αιτιολόγηση της επιλογής μας να συμπεριλάβουμε στην παρούσα εργασία έργα του Φουκώ, τόσο από την πρώιμη όσο και από την ύστερη περίοδο του, έργα με διαφορετική μεθοδολογική προσέγγιση.

Αρχικά λοιπόν, τα έργα *Η Ιστορία της Τρέλας* και *Η γέννηση της κλινικής*, αποτελούν χαρακτηριστικά δείγματα της αρχαιολογικής μεθόδου του Φουκώ. Εκείνο που τον απασχολεί είναι η σχέση της εξουσίας με τη γνώση, ή μάλλον με τα συστήματα γνώσης, όπως προκύπτουν και παγιώνονται ιστορικά. Το βασικό του ενδιαφέρον εντοπίζεται στην ανάλυση των ρηματικών πρακτικών και εν συνεχεία στην ανάλυση θεσμών. Για τον λόγο αυτό διερευνά τον τρόπο με τον οποίο συγκεκριμένοι κανόνες σχηματισμού λόγου (discourse) μετασχηματίζονται δια της ιστορικής τους διαμόρφωσης. Οι επιστήμες του ανθρώπου, αποτελούν για τον Φουκώ ένα πεδίο στο οποίο δεδομένοι ρηματικοί σχηματισμοί βρίσκονται σε κυρίαρχη θέση. Αυτοί οι ρηματικοί σχηματισμοί εξαρτώνται επί της ουσίας από μια ενδεχομενικότητα, μια ενδεχομενικότητα που εξαρτάται με τη σειρά της από το εκάστοτε ιστορικό συγκείμενο. Το σημείο διαφοροποίησης των επιστημών του ανθρώπου από κοινωνικούς θεσμούς εντοπίζεται στην αυτονομία που χαρακτηρίζει το σύστημα γνώσης των πρώτων από τους δεύτερους, χωρίς ωστόσο αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχει μεταξύ τους αλληλεπίδραση και επικαθορισμός. Όπως δηλώνει χαρακτηριστικά ο Φουκώ, «το θέμα δεν είναι τόσο να μάθουμε ποια εξωτερική εξουσία επιβάλλεται στην επιστήμη, όσο ποια

αποτελέσματα εξουσίας κυκλοφορούν ανάμεσα στις επιστημονικές αποφάνσεις, τι συνιστά το εσωτερικό τους καθεστώς εξουσίας, και πώς και γιατί υφίσταται σε ορισμένες στιγμές μια συνολική τροποποίηση αυτό το καθεστώς».³⁷

Αξίζει να σημειωθεί, πως η αρχαιολογική μέθοδος δεν επιδιώκει να αποφανθεί για την εγκυρότητα της επιστήμης, να αξιολογήσει τα επιστημονικά επιχειρήματα με όρους αλήθειας-ψεύδους. Αντιθέτως, ζητούμενο καθίσταται «να δούμε ιστορικά πώς παράγονται αποτελέσματα αλήθειας μέσα σε λόγους που από μόνοι τους δεν είναι ούτε αληθείς ούτε ψευδείς»³⁸. Εκείνο που τίθεται υπό ανάλυση είναι μια κριτική που στοχεύει τις «αντικειμενικές αλήθειες» της επιστήμης και του λόγου της.

Σύμφωνα λοιπόν, με το πλαίσιο της αρχαιολογικής προσέγγισης που χαρακτηρίζει το πρώιμο έργο του Φουκώ, ο θάνατος καθίσταται κατανοητός δια των κυρίαρχων κανόνων σχηματισμού του ιατρικού λόγου. Ο λόγος είναι εκείνο το στοιχείο το οποίο αντικειμενοποιεί τον θάνατο και τον θέτει ως αντικείμενό του, συσχετίζοντας τον με πληθώρα κοινωνικών πρακτικών. Μάλιστα, οι λόγοι οι οποίοι αναλαμβάνουν να μιλήσουν για αυτόν αποκτούν ένα καθεστώς αυθεντίας, γεγονός που εδραιώνει τους εκπροσώπους των συγκεκριμένων λόγων ως ειδικούς. Εκείνοι, και μόνο εκείνοι, δύναται να μιλήσουν για τον θάνατο, με αποτέλεσμα «[ο] θάνατος έτσι [να] διαμορφώνεται όχι απ' αυτό που είναι αλλά απ' αυτό που θεωρείται πως είναι».³⁹

Αντιστοίχως, το υποκείμενο το οποίο βιώνει (ή έστω δυνάμει θα βιώσει) το συμβάν του θανάτου, ο ετοιμοθάνατος και ο λόγος του, δεν διαθέτει κανένα κύρος. Καμία ενδεχόμενη αποκάλυψη για τον θάνατο δεν θεωρείται πως προκύπτει από αυτόν. Οι κυρίαρχοι μηχανισμοί της εξουσίας είναι εκείνοι που επικυρώνουν την αλήθεια του θανάτου, δια μέσω διαφόρων

³⁷ Michel, Foucault, *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα 2007, σ. 15.

³⁸ Αὐτ., σ. 20.

³⁹ Ρήγου, *Ο θάνατος στη νεωτερικότητα...*, ό.π., σ.33.

κοινωνικών πρακτικών. Ότι λέγεται σε σχέση με τον θάνατο είναι πάντοτε ιστορικά καθορισμένο, κάθε τι διαμεσολαβείται από τον επιστημονικό λόγο.

Καθώς ο Φουκώ εισέρχεται σε αυτό που αποκαλούμε ύστερη περίοδο του θεωρητικού του έργου, απομακρύνεται από την αρχαιολογική μέθοδο και στρέφεται προς τον Nietzsche. Αξιοποιώντας το έργο του, θα διαμορφώσει μια νέα μέθοδο, τη γενεαλογική, η οποία θα του επιτρέψει να πραγματευτεί την παραγωγή θεωριών και αληθειών από το κοινωνικό. Πλέον, είναι εμφανές ότι ο Φουκώ εγκαταλείπει την προσπάθειά του να θεωρητικοποιήσει εν γένει τον λόγο, να διαμορφώσει δηλαδή μια ολοκληρωμένη θεωρία επ' αυτού, στρέφοντας το ενδιαφέρον του στην εξουσία.

Συνεπώς, ακολουθώντας τη γενεαλογική μέθοδο, ο Φουκώ απορρίπτει την ύπαρξη υπερβατικών και καθολικών ουσιών. Δεν υπάρχει κανένα *a priori*, κρυμμένο νόημα το οποίο οφείλουμε να αναζητήσουμε ή να συμβολοποιήσουμε λεκτικά. Το ζητούμενο που τίθεται είναι η αμφισβήτηση των ίδιων των θεμελίων και των αξιολογικών παραδοχών της επιστήμης αλλά και εν γένει κάθε «καθολικής αλήθειας», η οποία καθορίζει την υποκειμενικότητά μας και την ύπαρξή μας εν γένει. Η αρχαιολογία δεν εγκαταλείπεται εξ ολοκλήρου, απλώς προκύπτει μία διαφορετική στόχευση. Δεν απασχολεί πλέον τον φιλόσοφο να στοχαστεί επί του τρόπου με τον οποίο διάφορα κανονιστικά πρότυπα και κανόνες διαμορφώνουν ρηματικές πρακτικές αλλά ο τρόπος με τον οποία διάφοροι λόγοι χρησιμοποιούνται εντός του κοινωνικού από τις κυρίαρχες σχέσεις εξουσίας, και οι αντίστοιχες ηγεμονικές-κυριαρχικές συνδηλώσεις τους.

Σε ό,τι αφορά τον θάνατο λοιπόν, η γενεαλογική μέθοδος μας επιτρέπει να επεξεργαστούμε πως διαφορετικοί λόγοι που τον θέτουν ως αντικείμενο ανάλυσης (πχ. θρησκευτικό, επιστημονικό, πολιτικό, κ.α.) τέμνονται ή βρίσκονται σε πλήρη αντιδιαστολή εντός του κοινωνικού. Με αυτόν τον τρόπο, δύναται να αντιληφθούμε τον τρόπο λειτουργίας των σχέσεων εξουσίας και μάλιστα πως ιστορικές κοινωνικές πρακτικές διαμορφώνουν ένα είδος γραμμικής συνέχειας του τρίπτυχου σώμα-αλήθεια-εξουσία. Όπως παρατηρεί η Μ.

Ρήγου, αρχαιολογία και γενεαλογία συνδυαστικά, μας προσφέρουν μια μεθοδολογική προσέγγιση δια της οποίας συσχετίζονται στοιχεία φαινομενικά ετερόκλητα.

2.1. Επιτήρηση και Τιμωρία (1975)

Προχωρώντας τώρα στο επόμενο κείμενο ανάλυσης μας, θα ασχοληθούμε με το έργο του Φουκώ, *Επιτήρηση και τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής*. Πρόκειται για ένα από τα εξόχως σημαντικά έργα του φιλοσόφου, καθώς αποτελεί το βιβλίο που εγκαινιάζει αυτό που ονομάζεται «γενεαλογική περίοδος» στην ανάλυσή του. Το συγκεκριμένο έργο, είναι το αφετηριακό σημείο της ριζοσπαστικοποίησης των θεωρήσεων του Φουκώ, ένας έντονος απόηχος των επιδράσεων που προξένησε στην Γαλλία αλλά και στον ίδιο, ο Μάης του '68.

Το *Επιτήρηση και τιμωρία*, εκδίδεται το 1975 και η βασική θεματική ανάλυσης είναι, όπως προδίδει και ο τίτλος, το πειθαρχικό φαινόμενο. Το ενδιαφέρον του Φουκώ στρέφεται προς τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται η έννοια του εγκλεισμού στο πλαίσιο της νεωτερικής, πειθαρχικής κοινωνίας. Η αξία ωστόσο του πονήματος εντοπίζεται στις εννοιολογικές κατηγορίες της εξουσίας και του σώματος. Μέσα από την ανάλυση του Φουκώ, η οποία συντονίζεται με μια ευρύτερη κίνηση του θεωρητικού λόγου της εποχής, αναδεικνύεται ο σχεσιακός χαρακτήρας της εξουσίας. Ο φιλόσοφος απορρίπτει μία εργαλειακή θεώρηση της εξουσίας, η οποία αντιλαμβάνεται την εξουσία ως μία ουσία και ως εργαλείο στα χέρια της κυρίαρχης τάξης. Για αυτόν, η εξουσία είναι σχέση, ή μάλλον ένα πλέγμα σχέσεων που διαχέεται στο κοινωνικό και από το οποίο επωφελείται η κυρίαρχη τάξη της εκάστοτε εποχής.

Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να ανοίξουμε μια πολύ μικρή παρένθεση, ούτως ώστε να εισάγουμε μια οπτική περί των σχέσεων εξουσίας όπως μας δίνεται στην «Μικροφυσική της εξουσίας». Στο κεφάλαιο «Δύο δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία», ο φιλόσοφος προτείνει έναν ευρύτερο ορισμό της εξουσίας που θα ξεπερνά ένα στεγανοποιημένο θεωρητικό

πλαίσιο, θα αλληλεπιδρά και θα συναρτάται με την ίδια την εμπειρία. Συνεπώς, προτείνει ένα κριτικό στοχασμό όχι μόνο επί του/των υπό ανάλυση αντικειμένων αλλά και των ίδιων των ιστορικών συνθηκών που το/τα επηρεάζουν. Αυτό το οποίο οφείλει να μας απασχολήσει δεν είναι τόσο τα αντικειμενικά αποτελέσματα των σχέσεων εξουσίας αλλά ο τρόπος με τον οποίο ασκείται. Ο Φουκώ μας προσφέρει μια σχηματική διάκριση των σχέσεων εξουσίας ή μάλλον των μορφών που προσλαμβάνει το εξουσιαστικό φαινόμενο. Συνεπώς, έχουμε μια μορφή εξουσίας που ασκείται επί πραγμάτων, καθιστώντας τα τροποποιήσιμα (προϋποθέτοντας κάποιες συγκεκριμένες, εγγεγραμμένες δεξιότητες), εν συνεχεία μια μορφή εξουσίας που σχετίζεται με την ενεργοποίηση συγκεκριμένων σχέσεων μεταξύ των ατόμων και τέλος κάποια συστήματα επικοινωνίας, τα οποία μεταβιβάζουν δεδομένα νοήματα δια μέσου της γλώσσας. Τα τελευταία υπόκεινται μεν σε σχέσεις εξουσίας αλλά δεν έχουν προσλάβει ακόμη εξ ολοκλήρου μορφή σχέσεων εξουσίας. Ακόμη και εάν το πεδίο δυνατότητας καθορίζεται από συγκεκριμένες δομές, ο μοναδικός τρόπος ύπαρξης της εξουσίας είναι η άσκηση της από κάποιους προς κάποιους άλλους. Είναι αυτό που οδηγεί τον Φουκώ στη διατύπωση πως «[...]η εξουσίας δεν είναι της τάξεως της συγκατάθεσης· δεν υπάρχει σ' αυτή αποποίηση μιας ελευθερίας, μεταβίβαση δικαιώματος, εξουσία όλων και του καθενός εκχωρούμενη σε μερικούς[...]»⁴⁰.

Κλείνοντας για την ώρα την παρένθεση, στο συγκριμένο έργο ο Φουκώ αποστρέφεται τις αξιολογικές παραδοχές του Διαφωτισμού τόσο σε ό,τι αφορά την εξουσία όσο και σε ό,τι αφορά το υποκείμενο. Κατ' επέκταση, το υποκείμενο του Φουκώ δεν προκύπτει φυσικά, ως μια αυτόνομη και ελεύθερη οντότητα αλλά είναι το ιστορικό αποτέλεσμα σχέσεων εξουσίας και γνώσης. Η σύζευξη γνώσης και εξουσίας είναι αναπόφευκτη στην προσπάθεια να ελεγχθεί ο διαρκώς αυξανόμενος πληθυσμός, καθιστώντας τα καθεστώτα γνώσης και αληθείας που

⁴⁰Michel, Foucault, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λ. Τρουλινού, · επιμ. Λ. Τρουλινού, Ύψιλον, Αθήνα 1991, σ. 91.

παράγει η εξουσία αναγκαία προϋπόθεση για την ίδια της την ύπαρξη. Είναι ακριβώς αυτή η λειτουργία της γνώσης και η διαπλοκή των πρακτικών του λόγου με τα διάφορα πεδία εκτός λόγου, που σηματοδοτεί το πέρασμα από την αρχαιολογία στην γενεαλογία.

Η αναλυτική διερεύνηση που επιχειρεί λοιπόν ο Φουκώ μπορεί να συνοψιστεί στο τρίπτυχο εξουσία-γνώση-σώμα. Ευθύς εξαρχής, δηλώνει πως σκοπός του βιβλίου είναι «[...]μια αμοιβαία ιστορία της νεώτερης ψυχής και μιας νέας δικαστικής εξουσίας· μια γενεαλογία του σημερινού επιστημονικού-δικαστικού πλέγματος, όπου η τιμωρητική εξουσία εξασφαλίζει τα στηρίγματα της, στοιχειοθετεί τις δικαιολογίες και τους κανόνες της, προεκτείνει τα αποτελέσματα της και συγκαλύπτει την υπέρμετρη ιδιοτυπία της».⁴¹

Ο Φουκώ εκκινεί την ανάλυσή του υποστηρίζοντας πως η εξέλιξη του θεσμού της φυλακής και του πειθαρχικού φαινομένου σχετίζεται με πολιτικές που λαμβάνουν χώρα στους εκάστοτε κοινωνικούς σχηματισμούς ανά εποχή. Τιμωρία και φυλακή εντάσσονται σε αυτό που θα ονομάζαμε «πολιτική τεχνολογία του σώματος». Κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα, η τιμωρία ενός εγκλήματος προσλάμβανε χαρακτήρα θεάματος μέσω δημόσιων εκδηλώσεων όπως αυτές των απαγχονισμών και των βασανιστηρίων. Η άσκηση εξουσίας ήταν απόλυτη, ενδεικτική σε κάθε περίπτωση της δύναμης του μονάρχη και στόχευε απευθείας το σώμα. Με την εξέλιξη ωστόσο των κοινωνικών σχηματισμών, προκύπτει μια αλλαγή σε ό,τι αφορά τις ποινικές πρακτικές, καθώς υπάρχει μια διακριτική μετατόπιση ενδιαφέροντος από το σώμα προς την «ψυχή» του υποκειμένου. Όπως παρατηρεί ο Nick Mansfield, η φυλακή καθίσταται πλέον αναπόσπαστο κομμάτι της κοινής γνώμης περί κοινωνίας⁴².

Οι αυστηρές τιμωρίες παρά ταύτα, γέννησαν πλήθος αντιστάσεων προς τον τρόπο λειτουργίας της εξουσίας, επιφέροντας διαφορετικά αποτελέσματα από τις κυρίαρχες στοχεύσεις. Ο τελετουργικός χαρακτήρας που προσλάμβαναν οι πράξεις δημοσίων

⁴¹Αυτ., σ. 32.

⁴² Nick Mansfield, *Subjectivity theories of the self from Freud to Harraway*, NYU Press, 2000, σ. 59.

βασανισμών σε μια προσπάθεια κοινωνικού παραδειγματισμού, χαρακτηρίζονταν από αστάθεια. Σε αρκετές περιπτώσεις, το συγκεκριμένο θέαμα αντί να προξενήσει φόβο στη μάζα, δημιουργούσε το αίσθημα της συμπάθειας προς τους παραβάτες, εκκινώντας μια σειρά από κοινωνικές αναταραχές ενδεικτικές της αντίστασης προς την βιαιότητα που προσλάμβανε η παραγωγική διάσταση της εξουσίας. Ενδιαφέρον ενέχει το γεγονός ότι, από τους τρεις κύριους ιστορικά εξουσιαστικούς τρόπους άσκηση της τιμωρίας, ο βασανισμός χρησιμοποιούνταν κατά κόρον για την απόσπαση ομολογίας της ενοχής. Το σώμα του εγκληματία, αποτελεί το τόπο στον οποίο συνενώνονται οι σχέσεις εξουσίας και αλήθειας.

Εντούτοις, αυτή η αντίσταση του πληθυσμού στην ωμή υλικότητα των ποινικών πρακτικών (και οι πολιτικοί κίνδυνοι που υποθάλλει), οδήγησε σε σταδιακή εγκατάλειψη της βίας και στη ανάδυση μιας νέας τεχνολογίας, αυτή της πειθαρχίας.

Η συγκεκριμένη εξέλιξη ωστόσο δεν σχετίζεται ούτε με κάποια πρόοδο του σωφρονιστικού θεσμού, ούτε είναι δείγμα ανθρωπισμού, αλλά μάλλον προκύπτει ως αντανakλαστικό της μετατόπισης του ενδιαφέροντος της εξουσίας από την πράξη στο ίδιο το «εγκληματικό» υποκείμενο. Το σώμα παύει να είναι ο κύριος αποδέκτης της τιμωρίας, ωστόσο παραμένει στην εξίσωση, αποτελεί τρόπο τινά το μέσο ή τον τόπο που αξιοποιεί η εξουσία ούτως ώστε να σωφρονίσει τον παραβάτη. Οι νομικές διαδικασίες, οι Ποινικοί Κώδικες, τα δικαστήρια και οι δικαστικοί φορείς στοχεύουν πλέον το ίδιο το υποκείμενο και όχι το έγκλημα που έχει τελεστεί. Η άσκηση εξουσίας συνεπώς, μετατοπίζεται στο επίπεδο του υποκειμένου.

Πλήθος μεταρρυθμίσεων εισάγονται, των οποίων χαρακτηριστικό στοιχείο αποτελεί ο μετριασμός των ποινών. Η τιμωρία αποκτά έναν πιο ανθρώπινο χαρακτήρα, ακριβώς γιατί «[...]η πάλι για την οριοθέτηση της τιμωρητικής εξουσίας συνδέεται άμεσα με την απαίτηση να υποβληθεί η λαϊκή εκνομία σε έναν αυστηρότερο και σταθερότερο έλεγχο».⁴³ Η οριοθέτηση

⁴³ Michel, Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία : Η γέννηση της φυλακής*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα 2011, σ. 102.

μεταξύ εξουσίας και λαϊκής εκνομίας, βασίζεται στρατηγικά στην ηθικό-νομική κατασκευή της έννοιας του «ανθρώπου», ούτως ώστε «[τ]ο ποινικό σύστημα να μπορεί να νοείται ως ένας μηχανισμός για τη διαφορική διαχείριση των εκνομιών και όχι για την καθολική καταστολή τους.»⁴⁴

Η συγκεκριμένη προσπάθεια χαρακτηρίζεται από λεπτομερή σχεδιασμό προκειμένου να «[...]αποκτήσει καθολικές διαστάσεις η τέχνη του κολασμού».⁴⁵ Σκοπός είναι η δημιουργία μιας νέας οικονομίας της τιμωρητικής εξουσίας με διασαφηνισμένες τεχνολογίες. Για να επιτευχθεί αυτό ωστόσο, χρειάζεται ακόμη ένα στοιχείο, το οποίο δεν είναι άλλο από την θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου. Μέσω της συγκεκριμένης θεώρησης, αφ' ενός κατασκευάζεται η νομική έννοια του υποκειμένου ως πολίτη και αφ' ετέρου προκύπτει η απαραίτητη νομιμοποίηση και ισχύς του νόμου. Για να θεωρείται κάποιος πολίτης χρειάζεται να υπακούει στο νόμο, και ο νόμος είναι η μοναδική εγγύηση για να θεωρηθεί κάποιος πολίτης. Συνεπώς, όποιος δεν υπακούει το νόμο και δεν εναρμονίζεται με τις επιταγές του, θεωρείται εχθρός της κοινωνίας και της κοινωνικής συνοχής, αποτελεί ένα «νομικά παράδοξο πλάσμα».

Καθώς εξελίσσεται η δικαστική και ποινική λειτουργία, έχουμε την εμφάνιση πληθώρας επιστημονικών λόγων, οι οποίοι προκύπτουν ως απάντηση στην ανάγκη να κατηγοριοποιηθούν και να ταξινομηθούν τα ποινικά αδικήματα και κατ' επέκταση να συγκεκριμενοποιηθούν οι μορφές τιμωρίας. Το υποκείμενο παύει πλέον να είναι αυτό που ήταν προηγουμένως και αποκτά μια νέα ταυτότητα, αυτή του εγκληματία. Παράλληλα με την νέα ταυτότητα, αντικειμενοποιείται, γίνεται αντικείμενο ανάλυσης. Αρχίζει να απασχολεί κάθε συγκεκριμένο χαρακτηριστικό της ζωής του εγκληματία, ο τρόπος ζωής του και ταυτόχρονα η τιμωρία, γίνεται ανάλογη των εγκληματικών του πράξεων, εξατομικεύεται και αυτή με τη σειρά της. Η εξατομίκευση αυτή, εντοπίζεται τόσο στο επίπεδο ποινών όσο και στο επίπεδο

⁴⁴Αυτ., σ. 103.

⁴⁵Αυτ.

του εγκληματία. Όλα αυτά έχουν ως αποτέλεσμα τον έλεγχο των αποτελεσμάτων της εξουσίας και η αξία τους είναι κυρίως μελλοντική. Εγκαινιάζεται μια νέα πολιτική ανατομία, «[...] όπου ξανά το σώμα, αλλά με πρωτότυπη μορφή, θα αποτελέσει το βασικό πρωταγωνιστή».⁴⁶ Αυτή η νέα πολιτική ανατομία θα επιχειρήσει να συνδυάσει αυτές τις αντικειμενοποιήσεις, οι οποίες εμφανίζονται οριακά αποκλίνουσες, ο εγκληματίας που βρίσκεται εκτός του κοινωνικού, ο απόκληρος, συναντιέται με μία καλά υπολογισμένη προσπάθεια να ελεγχθεί η εγκληματικότητα.

Εύκολα μπορούμε να εξάγουμε το συμπέρασμα ότι η αναπαραγωγή των σχέσεων εξουσίας θέτει ως βασικό αντικείμενο της το σώμα, ή μάλλον τον έλεγχο επί των σωμάτων, ο οποίος έλεγχος προϋποθέτει την κανονικοποίηση και την ρύθμιση των λειτουργιών των εν λόγω σωμάτων. Άρα, κάθε εξουσία είναι πειθαρχική. Συμπληρωματικά προς αυτά, λειτουργεί το παράδειγμα για το «Πανοπτικόν», το οποίο ανασύρει ο Φουκώ, από το έργο του γνωστού ωφελιμιστή φιλοσόφου J. Bentham.

Σχηματικά, το Πανοπτικόν είναι το ιδανικό αρχιτεκτονικό σχέδιο μιας φυλακής, στην οποία όλα τα κελιά είναι ανοιχτά, ενώ υπάρχει ένας ψηλός πύργος στο μέσον της αυλής, εξοπλισμένος με ένα παράθυρο, από τον οποίο γίνεται η παρατήρηση των κελιών. Το πιο ευρηματικό στοιχείο ωστόσο, της συγκεκριμένης κατασκευής είναι το γεγονός ότι οι έγκλειστοι δεν μπορούν να γνωρίζουν εάν και κατά πόσον πράγματι παρατηρούνται. Κατ' επέκταση, δεν έχει ιδιαίτερη σημασία εάν υπάρχει ως φυσική, υλική παρουσία ένας δεσμοφύλακας, που παρατηρεί τους κρατούμενους αλλά το γεγονός ότι γνωρίζουν οι κρατούμενοι ότι ενδέχεται να παρακολουθούνται. Παρατηρούμε λοιπόν, πως η ιδέα και μόνο της παρατήρησης λειτουργεί ρυθμιστικά. Οι κρατούμενοι βάζουν τους εαυτούς τους σε μια διαδικασία αυτό-περιφρούρησης και αυτό-ελέγχου, επιδεικνύοντας μια αποδεκτή και «φυσιολογική» συμπεριφορά. Η απόλυτη ορατότητα, η ιδέα ότι ενδέχεται πάντοτε να είναι

⁴⁶Αυτ., σ. 119.

αντικείμενα παρατήρησης είναι αυτό που εν τέλει θα καταστεί σωτήριο για την ψυχή τους. Καθιστώντας τους κρατούμενους αντικείμενα ανάλυσης και παρατήρησης, η πειθαρχική εξουσία κατορθώνει να παράγει και τα ανάλογα καθεστώτα γνώσης και αλήθειας. Μιας αλήθειας η οποία επιτρέπει στην εξουσία να εξατομικεύει, να κανονικοποιεί και εν τέλει να ιεραρχεί τον πληθυσμό προκειμένου να τον ελέγξει καλύτερα και ευκολότερα.

Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να ανοίξουμε μία ακόμη παρένθεση και να αναφερθούμε στον κριτικό σχολιασμό που επιχειρεί η Judith Butler, καθώς θεωρούμε πως ο τρόπος με τον οποίο διαβάζει τον Φουκώ επιτρέπει μια εμφιαστικότητα σε ότι αφορά το σώμα. Πραγματευόμενη το έργο του, παρατηρεί πως ο όρος της υποκειμενοποίησης ενέχει το παράδοξο να σημαίνει ταυτόχρονα το «γίγνεσθαι του υποκειμένου όσο και την διαδικασία της καθυπόταξης, με την έννοια ότι μπορεί κανείς να εισέλθει σε ένα σχήμα αυτονομίας μόνο εφόσον καθυποτάσσεται σε μία εξουσία, καθυπόταξη η οποία ενέχει μια ριζική εξάρτηση»⁴⁷. Ακολουθώντας τον Φουκώ, και η Butler αντιλαμβάνεται την διαδικασία υποκειμενοποίησης και καθυπόταξης των ατόμων υπό το πρίσμα της παραγωγικής διάστασης της εξουσίας. Κατ' επέκταση, η υποκειμενοποίηση στο πλαίσιο της φυλακής επιτελείται δια μέσω του σώματος. Το οποίο σώμα γίνεται ο τόπος επί του οποίου επενεργεί ένας συγκεκριμένος λόγος, (discourse), διαμορφώνοντας το υποκείμενο. Ωστόσο, για την Butler, ο λόγος δεν διαμορφώνει ένα ήδη υπάρχον υποκείμενο υποτάσσοντας το σε μία εξωτερική σχέση εξουσίας αλλά διαμορφώνει γλωσσικά την ταυτότητα στην οποία καθυποτάσσεται το άτομο. Η ανάγνωση της αναδεικνύει την ύπαρξη ενός ορίου στην παραγωγή υποκειμένων, δεδομένου ότι οι σχέσεις εξουσίας είναι ένας τρόπος δράσης πάνω σε δράσεις άλλων. Σύμφωνα με αυτό το θεωρητικό σχήμα, η εξαναγκαστική παραγωγή υποκειμένων στο παράδειγμα της φυλακής αποκαλύπτει πως δεν υπάρχει κάποια δομική διαφορά μεταξύ του υποκειμένου που παράγεται και του υποκειμένου που καθυποτάσσεται, παρά τις όποιες προσπάθειες του Φουκώ να παρουσιάσει

⁴⁷ Judith, Butler, «Η ψυχική ζωή της εξουσίας», μτφρ. Τ. Μπέτζελος Πλέθρον, Αθήνα 2009, σ. 101.

ιστορικά την εξουσία που καθυποτάσσει ήδη υπάρχοντα υποκείμενα ως πρότερη της εξουσίας που παράγει υποκείμενα.

Επιστρέφοντας, οι στοχεύσεις του συγκεκριμένου παραδείγματος, αποκαλύπτουν αυτό που επιχειρεί να διατυπώσει ο Φουκώ μέσω του βιβλίου του. Η εξουσία, ή μάλλον οι εξουσίες, είναι κάτι το οποίο διαφεύγει της βίας, του καταναγκασμού και της απαγόρευσης. Η εξουσία παράγει, και μάλιστα παράγει θετικά, υπό την έννοια ότι δεν υπάρχει απλώς και μόνο σε κάθε σχέση του κοινωνικού συνόλου αλλά είναι αυτή η ίδια που ορίζει, που δομεί τις εν λόγω σχέσεις. Εξουσία και Αλήθεια, διαπλέκονται σε τέτοιο βαθμό, που καθίστανται πλέον αδιαχώριστες. Με βάση λοιπόν αυτή την παραδοχή, κάθε θεώρηση περί απόλυτης αλήθειας, περί ενός καθολικού μορφώματος αντικειμενικής και αμετάβλητης γνώσης είναι απλώς ανυπόστατη. Εν τέλει, η βασική λειτουργία της εξουσίας και η κυριότερη επιτυχία της, εντοπίζεται στο γεγονός ότι κατορθώνει να παράγει τα δικά της καθεστώτα αλήθειας, να νοηματοδοτήσει εκ νέου την γνώση με βάση τις δικές της στοχεύσεις.

Έχοντας παρουσιάσει συνοπτικά τον πυρήνα του επιχειρήματος που αναπτύσσει ο Φουκώ στο *Επιτήρηση και Τιμωρία*, θα θέλαμε να στρέψουμε την προσοχή μας σε μία πολύ ιδιαίτερη λεπτομέρεια, η οποία είναι ιδιαιτέρως χρήσιμη για την εξέλιξη της δικής μας υπόθεσης εργασίας. Αυτή δεν είναι άλλη από την έννοια του χρόνου ή αυτό που ονομάζουμε «πειθαρχικός χρόνος».

Όπως αναφέρει ο Φουκώ, υπάρχουν τρεις βασικοί μέθοδοι διαχείρισης του χρόνου. Αυτές είναι το ωρολόγιο πρόγραμμα, ο εξαναγκασμός σε δεδομένες ασχολίες και η επανάληψη, οι οποίες εμφανίζονται από πολύ νωρίς σε χώρους όπως τα εργαστήρια, τα κολέγια, τα νοσοκομεία, κ.ά. Πρόκειται για παλαιά μορφώματα, στα οποία ενσωματώνονται οι νέες πειθαρχίες. Ο πειθαρχικός αυτός χρόνος χαρακτηρίζεται από λεπτομερή σχεδιασμό, ακρίβεια και η τακτικότητα. Θεμελιώδες ωστόσο χαρακτηριστικό του αποτελεί η «χρονική επεξεργασία της πράξης». Η τελευταία, ξεπερνά τον απλό αναγκαστικό ρυθμό. Πρόκειται για

μια εσωτερική διεργασία, που διασπά την ίδια την φάση της κίνησης, «[...]ένας διαφορετικός τρόπος να προσαρμόζεται το σώμα σε χρονικές προσαγωγές».⁴⁸

Τα πάντα καθορίζονται, κάθε κίνηση οφείλει να έχει και μια κατεύθυνση, κάθε πτυχή του σώματος πρέπει να βρίσκεται σε συγκεκριμένη θέση, ακόμη και η ίδια η διάρκεια της κίνησης είναι προκαθορισμένη καθώς «[ο] χρόνος διαπερνά το σώμα, και μαζί με αυτόν όλοι οι σχολαστικοί έλεγχοι της εξουσίας».⁴⁹

Επί τη βάση των παραπάνω, προκύπτει και ο συσχετισμός σώματος και κίνησης. Το ενδιαφέρον σημείο έγκειται στο γεγονός ότι η πειθαρχική εξουσία και ο αντίστοιχος πειθαρχικός έλεγχος που ασκεί, δεν επιβάλλει αναγκαστικά απλώς μια αλληλουχία κινήσεων αλλά κυρίως επιβάλλει τον καλύτερο συνδυασμό κινήσεων και σώματος. Με άλλα λόγια, επιβάλλει εκείνες τις κινήσεις που θα οδηγήσουν στην βέλτιστη αξιοποίηση της αποτελεσματικότητας και της ταχύτητας του σώματος, συνδυαστικά με την ορθή χρήση του χρόνου. Κατ' αυτόν τον τρόπο, τίποτα δεν χαλαρώνει, τίποτα δεν σπαταλάτε, κάθε τι έχει έναν ορισμένο σκοπό με αποτέλεσμα το «[...]καλά πειθαρχημένο σώμα να σχηματίζει το τελεστικό πλαίσιο για την παραμικρή κίνηση».⁵⁰

Αφού κατακτηθεί αυτό, το επόμενο στάδιο περιλαμβάνει τη συσχέτιση σώματος-αντικειμένου. Προκύπτει αυτό που ο Φουκώ ονομάζει «εργαλειακή κωδίκευση του σώματος», στο πλαίσιο της οποίας, η πειθαρχική εξουσία καθορίζει κάθε σχέση που προκύπτει μεταξύ του σώματος και του αντικειμένου που χειρίζεται, όπως παραδείγματος χάριν το τουφέκι ενός στρατιώτη. Χρειάζεται να δομηθεί μια απόλυτη σύμπλεξη των επιμέρους στοιχείων του σώματος σε σχέση με τα επιμέρους στοιχεία του αντικειμένου, επιτρέποντας στο εξής την εδραίωση της εξουσίας σε καθένα από αυτά. Είναι αυτή ακριβώς η σύμπλεξη που επιτρέπει

⁴⁸Αυτ., σ. 173.

⁴⁹Αυτ., σ. 174.

⁵⁰Αυτ.

την συγκρότηση του συμπλέγματος «σώμα-μηχανή» και η οποία αποκαλύπτει την παραγωγική διάσταση που χαρακτηρίζει τους εξαναγκαστικούς δεσμούς της πειθαρχικής εξουσίας.

Το τελικό στάδιο είναι η «εξαντλητική χρησιμοποίηση» του χρόνου. Προκύπτει αυτό που θα χαρακτηρίζαμε θετική οικονομία του χρόνου, βασική επιταγή της οποίας είναι η ολοένα και συστηματικότερη αξιοποίηση του χρόνου. Εκείνο που απασχολεί δεν είναι τόσο η απασχόληση όσο η εξάντληση των δυνατοτήτων. Χρειάζεται λοιπόν ο χρόνος να κατακερματιστεί σε όσο το δυνατόν περισσότερες στιγμές, οι οποίες οφείλουν να χρησιμοποιηθούν με τέτοιο τρόπο ούτως ώστε να αξιοποιήσουν το μέγιστο πεδίο δυνατοτήτων που κατέχουν. Ενώ λοιπόν ο χρόνος κατακερματίζεται, προσεγγίζεται παρά ταύτα ως αν να ήταν ανεξάντλητος και του οποίου η συστηματική διευθέτηση θα μπορούσε να οδηγήσει σε «[...]ένα ιδεατό σημείο όπου η μέγιστη ταχύτητα συνδυάζεται με την μέγιστη αποτελεσματικότητα».⁵¹

Αυτή η καθυπόταξη οδηγεί σε νέες, διαφορετικές γνώσεις. Εγκαταλείπεται η θεώρηση σώμα-μηχανή και στοιχειοθετείται το φυσικό σώμα. Καθώς γίνεται αντικείμενο μελέτης και στόχος των πειθαρχικών τεχνολογιών, το σώμα αναδύεται ως εκείνος ο τύπος που δύναται να χειραγωγήθει από την εξουσία και μαζί με αυτό εμφανίζονται οι φυσικές απαιτήσεις και οι λειτουργικοί καταναγκασμοί που το συνοδεύουν. Κατ' επέκταση λοιπόν, «[η] πειθαρχική εξουσία έχει ως σύστοιχο μια ατομικότητα όχι μόνο αναλυτική και «κυψελωτή» αλλά φυσική και “οργανική”».⁵²

Συνεχίζοντας, οι πειθαρχίες, νοούμενες ως μηχανισμοί που στοχεύουν την κεφαλαιοποίηση του χρόνου κάθε ενικότητας, κάθε εξατομικευμένου υποκειμένου, αναπτύσσουν μια σειρά τακτικών μεθόδων, προκειμένου να το κατορθώσουν. Αρχικά λοιπόν, ο χρόνος διαιρείται σε τμήματα, σε μέρη, τα οποία μπορεί να είναι διαδοχικά το ένα προς το

⁵¹Αυτ., σ. 176.

⁵²Αυτ., σ. 178.

άλλο ή παράλληλα, ωστόσο είναι σε κάθε περίπτωση διαχωρισμένα μεταξύ τους. Εν συνεχεία, αυτά τα διαδοχικά μέρη ταξινομούνται τρόπον τινά σε αναλυτικό σχήμα. Σύμφωνα με αυτό το σχήμα, τα επιμέρους στοιχεία ενέχουν μια απλότητα ωστόσο συνδυαστικά χαρακτηρίζονται από μια συνθετότητα. Όλα αυτά τα χρονικά μέρη οφείλουν να έχουν μια κατάληξη, ένα τελικό σκοπό, ο οποίος τελικός σκοπός θα καθορίσει το κατά πόσον το υποκείμενο έχει φτάσει στο απαιτούμενο στάδιο εξέλιξης, εάν η εξέλιξη του βρίσκεται σε αναλογία με αυτή των υπολοίπων και πόσο διαφοροποιούνται οι ικανότητές του ως προς τις ικανότητες των άλλων υποκειμένων. Τέλος, διαμορφώνονται χρονικές σειρές στις οποίες ανήκει το κάθε υποκείμενο αναλόγως με το επίπεδό του.

Οι συγκεκριμένες πειθαρχικές μέθοδοι των διαδοχικών δραστηριοτήτων επιτρέπουν κατ' ουσία την παρέμβαση της εξουσίας σε κάθε χρονική στιγμή. «Η εξουσία συναρθρώνεται άμεσα με τον χρόνο. Διασφαλίζει τον έλεγχο του και εγγυάται τη χρήση του».⁵³ Εκείνες διαμορφώνουν αυτό που εννοούμε ως γραμμικότητα του χρόνου. Κάθε διαδοχική, χρονική στιγμή έχει μια κατεύθυνση και συνεπώς ο χρόνος δεν είναι μόνο πειθαρχικός αλλά κυρίως εξελικτικός και μάλιστα νοούμενος με όρους προόδου. Με την διαμόρφωση αυτού που χαρακτηρίζει ο Φουκώ «μικρό χρονικό συνεχές της ατομικότητας», εξασφαλίζεται μια μορφή συνέχειας απαραίτητη για την πολιτική τεχνολογία του σώματος, η οποία ωστόσο «[...]δεν κορυφώνεται προς ένα επέκεινα αλλά τείνει προς μια καθυπόταξη που δεν σταμάτησε ποτέ να ολοκληρώνεται».⁵⁴

Αυτή η τελευταία φράση θα μπορούσαμε να πούμε πως αποτελεί το αφετηριακό σημείο για την δική μας υπόθεση. Πως μπορούμε να νοηματοδοτήσουμε την ενικότητα της υπάρξεως μας; Η απάντησή μας, προσπαθώντας όσο το δυνατόν να απομακρυνθούμε από τα κυρίαρχα καθεστώτα γνώσης και αλήθειας που διαμορφώνουν οι σχέσεις εξουσίας της εποχής μας, θα

⁵³Αυτ., σ. 183.

⁵⁴Αυτ., σ. 185.

μπορούσε να είναι μια: Ο θάνατος. Ο θάνατος, αυτό το βιολογικό γεγονός υπάρχει πάντα στο τέλος της γραμμικής αντίληψης περί ζωής. Κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει την υλική πραγματικότητα του θανάτου, κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει ότι πρόκειται για ένα συμβάν, τρόπον τινά προδικασμένο τελεολογικά να συμβεί.

Ανακεφαλαιώνοντας, το *Επιτήρηση και τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής*, αποτελεί το εναρκτήριο λάκτισμα της μετάβασης από την αρχαιολογική στην γενεαλογική περίοδο του Φουκώ. Πλέον, το ενδιαφέρον εντοπίζεται στο επίπεδο των πρακτικών και όχι των λόγων. Εκείνο στο οποίο μας προτρέπει η γενεαλογία είναι να εντοπίσουμε τον τρόπο με τον οποίο νέες μορφές εξουσίας και οι αντίστοιχες πολιτικές τεχνολογίες που αναπτύσσει, αντανακλώνται στην όποια περαιτέρω νοσηματοδότηση του θανάτου. Μέσω της διερεύνησης των προεκτάσεων της πολιτικής τεχνολογίας του σώματος και της εξέλιξης του πειθαρχικού φαινομένου και των τιμωρητικών πρακτικών, γίνεται σαφές πως διαμορφώνεται σταδιακά το «νεωτερικό υποκείμενο» αλλά και η «επιστημονική» γνώση. Η ανακατασκευή που υφίσταται το σώμα του εγκληματία αποκαλύπτει την πολιτική στρατηγική της εξουσίας, η οποία δια μέσω νέων μηχανισμών πειθάρχησης και κανονικοποίησης, τοποθετεί επαναληπτικά τον άνθρωπο ως γνωσιακό αντικείμενο.

2.2. Ιστορία της σεξουαλικότητας, τόμος 1 (1976)

Στο παρόν κεφάλαιο, θα ασχοληθούμε με τον πρώτο τόμο της τριλογίας *Ιστορία της Σεξουαλικότητας*, του Μισέλ Φουκώ. Η *Βούληση για γνώση*, τόσο μεθοδολογικά όσο και θεματικά. Το ενδιαφέρον του συγκεκριμένου βιβλίου έγκειται κυρίως στο γεγονός ότι δεν σχετίζεται με τους επόμενους δύο τόμους του θεωρητικού πονήματος του Φουκώ. Επί της ουσίας, όπως παρατηρεί και ο Κύρκος Δοξιάδης στο άρθρο του «Ο Foucault και η κριτική της Σεξουαλικότητας»⁵⁵, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα έργα του φιλοσόφου τα οποία χαρακτηρίζονται από μια εμπειρική τρόπον τινά επαλήθευση στηριζόμενη στην ιστορική έρευνα, ο πρώτος τόμος ιδωμένος ως εισαγωγή «[...]δε μπορεί παρά να αποτελεί συστηματική διατύπωση υποθέσεων».⁵⁶ Ακριβώς αυτό το στοιχείο είναι που κινεί και το δικό μας ενδιαφέρον σε ό,τι αφορά το συγκεκριμένο έργο.

Η *Βούληση για γνώση* αποτελεί ίσως την πιο συστηματική θεωρητική προσέγγιση του Φουκώ στο ζήτημα της εξουσίας και μάλιστα της εξουσίας υπό το πρίσμα της παραγωγικής της διάστασης. Μέσα από αυτό το βιβλίο, ο Γάλλος φιλόσοφος εξετάζει την εξουσία συνδυαστικά με τα καθεστώτα γνώσης-αλήθειας και συγκεκριμένα τον τρόπο με τον οποίο οι εξουσιαστικές σχέσεις και πρακτικές αναπαράγουν σε δεδομένες ιστορικές στιγμές τις δικές τους αλήθειες.

Αρχικά λοιπόν, ο Φουκώ εκκινεί την εισαγωγή περί της ιστορίας της σεξουαλικότητας, αντλώντας στοιχεία από την βικτωριανή εποχή. Ευθύς εξαρχής, παρατηρούμε την πολεμική

⁵⁵ Κύρκος, Δοξιάδης, *Ο Foucault και η κριτική της σεξουαλικότητας*, Σύγχρονα Θέματα, τχ. 116, Ιαν.-Μαρτ. 2012, σ. 80-88.

⁵⁶ Αυτ., σ. 81.

διάσταση που χαρακτηρίζει το συγκεκριμένο βιβλίο. Η σχετική ειλικρίνεια που συνοδεύει τους λόγους περί σεξ μέχρι τις αρχές του 17^{ου} αιώνα, αντικαθίσταται από ένα πλέγμα μυστικότητας, σεμνοτυφίας και σιωπής την βικτωριανή περίοδο αφού «[γ]ύρω από το σεξ όλοι σωπαίνουν».⁵⁷ Για την πληθώρα των θεωρητικών προσεγγίσεων, αυτή η μετατόπιση είναι ενδεικτική της καταστολής που υφίσταται από την εξουσία η σεξουαλικότητα. Ο Φουκώ ωστόσο παρατηρεί, πως ενώ φαινομενικά η σεξουαλικότητα φαντάζει καταδικασμένη σε σιωπή, σε επίπεδο πραγματικότητας υπάρχει μάλλον μια έκρηξη λόγων σε ό,τι την αφορά. Το σεξ καταδικάζεται μεν σε ανυπαρξία υπό το πρίσμα της απαγόρευσης, ταυτόχρονα όμως προκύπτει ένα πλήθος ρυθμιστικών λόγων προκειμένου να περιοριστεί εντός του χωρικού πλαισίου της συζυγικής κλίνης. Από τον 18^ο αιώνα και στο εξής, το σεξ συνδυάζεται με το βιολογικό, με τη γενετική λειτουργία, η οποία με την σειρά της συνδέεται με την ιδέα της συζυγικής οικογένειας.

Ήδη, από τα πρώτα κεφάλαια μπορούμε να αντιληφθούμε ότι διάθεση του Φουκώ είναι να ασκήσει κριτική σε αυτό που θα ονομάσει «υπόθεση καταστολής». Εκθέτοντας τις βασικές θέσεις της συγκεκριμένης υπόθεσης, η οποία υποστηρίζει ότι στην προσπάθεια άσκησης ελέγχου επί των σωμάτων δια μέσου της επιβολής ενός κανόνα σεξουαλικότητας, βασικό εργαλειώκο μέσο της οποίας αποτέλεσε η απώθηση και η αποσιώπησή, διαχωρίζει τη θέση του. Για τον Φουκώ, η κλασσική αυτή αντίληψη αποκρύπτει εντέχνως τη θετική παραγωγική διάσταση που ενέχει η εξουσιαστική λειτουργία. Είναι ακριβώς αυτό το πλήθος πρακτικών λόγου που επιτρέπει την άσκηση ελέγχου και βίας επί των σωμάτων σε ό,τι αφορά το ζήτημα της σεξουαλικότητας.

Η συγκεκριμένη θέση, καταδεικνύει και τα πεδία στα οποία απευθύνει την κριτική του ο φιλόσοφος. Αρχικά λοιπόν, απορρίπτει τις βασικές θεωρητικές θέσεις του φρουδομαρξισμού και κυρίως εκείνη που υποστηρίζει πως η εξουσία καταστέλλει τη σεξουαλικότητα

⁵⁷Michel, Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας : Η δίψα της γνώσης*, μτφρ. Γ. Ροζάκη, Κέδρος, Αθήνα 1978, σ. 11.

και το σεξ. Παράλληλα, προσπαθεί να αποδυναμώσει την επιστημονική διάσταση που έχει προσλάβει τόσο η φροϋδική όσο και η λακανική ψυχανάλυση. Μέσω της έννοιας της απώθησης, η ψυχανάλυση έχει επιτύχει την διαρκή συνδιαλλαγή του σώματος και της έννοιας της ηδονής με την εξουσία. Η κριτική του Φουκώ ως προς την αναλυτική διαδικασία εντοπίζεται στο γεγονός ότι προσομοιάζει ως προς την δομή με την διαδικασία της εκκλησιαστικής εξομολόγησης. Κατά συνέπεια, θέτει το υποκείμενο ως αντικείμενο της ιατρικής, του οποίου η ομολογία της παρεκκλίνουσας ηδονής αντιμετωπίζεται ως σύμπτωμα σε σχέση με ότι θεωρείται κανονικό. Επί της ουσίας, εκείνο που ενέχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι ο τρόπος με τον οποίο διαμορφώνει εν τέλει η εξουσία την διάκριση φυσιολογικού-παθολογικού.

Μέσω της ιατρικοποίησης του σεξουαλικού σώματος διαμορφώνονται και ανάλογοι κανόνες (*normes*), όπως τους ονομάζει ο Φουκώ ακολουθώντας την ανάλυση του Γάλλου επιστημολόγου Ζωρζ Καγκιλέμ. Οι συγκεκριμένοι κανόνες, δεν αποτελούν τον Νόμο, υπό την έννοια ότι η λειτουργία τους δεν συνίσταται πλέον στο να τιμωρούν ούτε να ορίσουν το απαγορευμένο. Αντιθέτως, λειτουργούν με βάση βιολογικά κριτήρια, ορίζοντας τι είναι (ή τι πρέπει να είναι) κανονικό και τι παρεκκλίνουν. Προκύπτει λοιπόν, μια κυριαρχία του βιολογικού επί του νομικού σε έναν πρώτο χρόνο, το οποίο εν συνεχεία αποκτά το κύρος του κανόνα.

Η διάκριση λοιπόν, φυσιολογικού-παθολογικού είναι άκρως ενδιαφέρουσα καθώς «[...] η ιατρικοποίηση του σεξουαλικά ασυνήθιστου είναι ταυτόχρονα αποτέλεσμα και μέσο».⁵⁸ Δεν αποτυπώνει μονάχα τη σημασία που προσλαμβάνει σταδιακά η ιατρική ρύθμιση και οι ανάλογες κοινωνικές πρακτικές που τη συνοδεύουν, αλλά κυρίως αποκαλύπτει την ανάδυση του ιατρικού προτύπου ως κανόνα. Όπως αναφέρει ο Γ. Φουρτούνης στο *Επίμετρο* του έργου *Το κανονικό και το παθολογικό* η συμπτωματική αμφισημία του ειδολογικού κανόνα

⁵⁸Αυτ., σ. 60.

σύμφωνα με την οποία ο κανόνας φαίνεται να αντιστοιχεί τόσο σε αξιολογική κρίση ενώ ταυτόχρονα φαντάζει να είναι περιγραφικός και άρα αξιολογικά ουδέτερος, προσδίδει στην ιατρική την απαραίτητη επιστημονικότητα. Αυτή η αμφισημία είναι που επιτρέπει στο κανονικοποιημένο υγιές την συνένωση του αντικειμένου της ιατρική τεχνικής με το αντικείμενο της ιατρικής επιστήμης⁵⁹. Μέσω της φυσικοποίησης των πρακτικών της εξουσίας κατά την ανάπτυξη της αστικής κοινωνίας, έχουμε και την σύλληψη των ορίων σε ό,τι αφορά τις αποδεκτές κοινωνικές πρακτικές. Η «διαστροφική» εξουσιαστική λειτουργία της αστικής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα δεν στοχεύει στον περιορισμό της σεξουαλικότητας αλλά στην ενσωμάτωσή της εντός του σώματος, ως μέσο καθορισμού και συγκρότησης των υποκειμένων.

Σε ό,τι αφορά επομένως την υπόθεση καταστολής, ο Φουκώ επιχειρεί να καταδείξει πως οι προεκτάσεις της, καθώς και τα καθεστώτα γνώσης-αλήθειας τα οποία έχει δομήσει και στα οποία στηρίζεται, προκύπτουν κοινωνικό-ιστορικά ταυτόχρονα με την έννοια της σεξουαλικότητας. Αποτελούν κατ' αυτόν τον τρόπο, στοιχεία τα οποία δεν μπορούν να αποφευχθούν, ακόμη και όταν υπάρχει μια πιο ριζοσπαστική θεώρηση επ' αυτών, και διασαφηνίζουμε. Σε καμία περίπτωση δεν έχουμε μια πεσιμιστική-μηδενιστική προσέγγιση από μεριάς του Φουκώ. Με την διατύπωση πως οι συγκεκριμένες προσεγγίσεις είναι ιστορικά αναπόφευκτες, δεν υποστηρίζει μια ουσιοκρατική θέση, σύμφωνα με την οποία η υπόθεση καταστολής θα αποτελούσε μια εγγενή ουσία της εξουσίας και της κοινωνικής πραγματικότητας. Αντιθέτως, διατείνεται πως η ίδια η υπόθεση, εντάσσεται στο ίδιο καθεστώς γνώσης-εξουσίας της σεξουαλικότητας. Κατ' επέκταση, το πρόβλημα δεν εντοπίζεται στο ότι δεν ισχύει το συγκεκριμένο πλαίσιο αλλά μάλλον στο γεγονός ότι προκύπτει ως αντικειμενική αλήθεια και άρα αποκτάει έναν απόλυτο, αέναο και α-ιστορικό χαρακτήρα. Η υπόθεση καταστολής παρουσιάζεται ως να επιτελεί μια ριζοσπαστικού τύπου κριτική προς το ισχύον

⁵⁹ Γιώργος Φουρτούνης, *Επίμετρο* στο Το κανονικό και το Παθολογικό, μτφρ. Γ. Φουρτούνης, Νήσος, Αθήνα 2007

καθεστώς αλήθειας περί σεξουαλικότητας. Ωστόσο, η φουκωική κριτική αποκαλύπτει πως δεν βρίσκονται σε αντιπαραθετική θέση αλλά πως η υπόθεση καταστολής είναι ήδη ενσωματωμένη στο συγκεκριμένο καθεστώς αλήθειας. Συνεπώς, το υποκείμενο καθίσταται ένα οικουμενικό, σεξουαλικό υποκείμενο και αυτή η οικουμενικότητα με την οποία επενδύεται ορίζει τους λόγους και τις πρακτικές μιας συγκεκριμένης κοινωνίας.

Το συγκεκριμένο επιχείρημα, ενέχει μεγάλη βαρύτητα και για την δική μας προσπάθεια να στοχαστούμε τον θάνατο στη νεωτερική εποχή. Βλέπουμε λοιπόν, πως η φυσικοποίηση της σεξουαλικότητας και η κατασκευή της σεξουαλικής ταυτότητας διαμορφώνει τα όρια δυνατότητας συγκεκριμένων λόγων και πρακτικών εντός του κοινωνικού. Υπό αυτό το πρίσμα, είναι αναπόφευκτη η εμπλοκή των υποκειμένων, ακόμη και όταν χαρακτηρίζονται από μια πιο κριτική διάθεση, με τους συγκεκριμένους λόγους. Ταυτόχρονα όμως, υπάρχει ένα στοιχείο το οποίο θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε ριζοσπαστικό και δυνάμει απελευθερωτικό, στη συγκεκριμένη διατύπωση. Το γεγονός ότι, σύμφωνα πάντα με τον Φουκώ, η αντικειμενικότητα προβληματοποιείται και παρουσιάζεται ως μια κατασκευή, έχει ως αποτέλεσμα την κατάργηση κάθε θεώρηση ιστορικής αναγκαιότητας επιτρέποντας κατά συνέπεια την δυνατότητα αλλαγής.

Επιστρέφοντας λοιπόν στα προηγούμενα, η ιατρική επιστήμη λειτούργησε και εδραιώθηκε μέσω της λειτουργίας της παραγνώρισης. Αποφεύγοντας επί της ουσίας να μιλήσει για το σεξ, περιορίστηκε στο να αναφέρεται στις ενδεχόμενες παρεκκλίσεις του, στηριζόμενη σε καθορισμένα ηθικά κριτήρια. Η ιατρική επιστήμη, φοβούμενη τις παρεκκλίνουσες ηδονές είδε μόνο «[...]τον θάνατο των ατόμων, των γενιών, του είδους.»⁶⁰. Τασσόμενη στη υπηρεσία της εξουσίας, επιχείρησε τον εξαγνισμό των σωμάτων, επιτρέποντας τα θηριώδη αποτελέσματα των κρατικών ρατσισμών με μία κατ' επίφαση βιολογική αναγκαιότητα, η οποία εμφανιζόταν ως αλήθεια. Όπως παρατηρεί και ο Φουκώ, «δεν μπορεί να υπάρξει

⁶⁰Αυτ., σ. 70.

παραγνώριση, παρά μονάχα πάνω στην ουσία μιας θεμελιακής σχέσης με την αλήθεια».⁶¹ Εκείνο λοιπόν που ενδιαφέρει, το οποίο χρειάζεται η εξουσία δεν είναι το σεξ ως τιμωρητικό μέσο αλλά το σεξ ως αλήθεια, προκειμένου να στηρίζει τους μηχανισμούς ελέγχου και πειθάρχησης των πληθυσμών.

Το σεξ λοιπόν συνδέθηκε με την αλήθεια, και η αλήθεια του σεξ δεν είναι άλλη από τη σεξουαλικότητα. Η αστική κοινωνία, δεν αρκέστηκε μόνο στο να συνδέσει το σεξ μέσω της ομολογίας με μια οικονομία συναισθημάτων αλλά χρειάστηκε να ενταχθεί σε ένα συγκριμένο καθεστώς γνώσης. Αυτή η «Scientia sexualis»⁶², όπως την ονομάζει ο Φουκώ, επέτρεψε την ανάδυση μιας «γνώσης» του υποκειμένου, πάντα σε συσχέτιση με το σεξ, πολλαπλασιάζοντας τους λόγους για το σεξ. Είναι ακριβώς αυτή η επινόηση της σεξουαλικότητας, υπό το πρίσμα της «απόλυτης μοναδικότητας», που καταδεικνύει την παραγωγική διάσταση της εξουσίας. Η σεξουαλικότητα αποτελεί μια από τις πιο κυρίαρχες ταυτοτικές κατηγορίες του νεωτερικού υποκειμένου και βασικό στοιχείο τόσο της υποκειμενικότητας όσο και της υποκειμενοποίησης.

Προχωρούμε τώρα στο τελευταίο κεφάλαιο του συγκεκριμένου βιβλίου, το οποίο τιτλοφορείται «Το δικαίωμα του θανάτου και η εξουσία πάνω στη ζωή». Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, ο Φουκώ υποστηρίζει πως το δικαίωμα της ζωής και του θανάτου, αποτελεί ένα από τα βασικότερα μέσα που έχει στη διάθεση της η κυρίαρχη εξουσία. Εκκινώντας από τη ρωμαϊκή οικογένεια, στην οποία ο πατέρας διέθετε την δύναμη να διαχειρίζεται την ζωή των παιδιών και των δούλων του κατά το δοκούν, προχωρούμε στην κλασσική εποχή, όπου το συγκεκριμένο προνόμιο προκύπτει εμφανώς μετριασμένο. Η εξουσία που ασκείται δια μέσου του δικαιώματος αυτού, δεν εκδηλώνεται πλέον απεριόριστα αλλά υπόκειται σε κάποιους περιορισμούς. Είναι μάλλον αμυντικό, καθώς η άσκηση του γίνεται σε περιπτώσεις στις οποίες τίθεται σε κίνδυνο η ζωή του ίδιου του ηγεμόνα, είτε έμμεσα λόγω εξωτερικών εχθρών (με την

⁶¹Αυτ., σ. 72.

⁶² Αυτ., σ. 67-94.

κήρυξη πολέμου), είτε άμεσα από κάποιον υπήκοο, προσλαμβάνοντας τιμωρητικό χαρακτήρα. Σε κάθε περίπτωση ωστόσο, πρόκειται περισσότερο για «[...]το δικαίωμα να κάνεις να πεθαίνουν ή να αφήνεις να ζουν»,⁶³ γεγονός που το συνδέει με έναν συγκεκριμένο ιστορικό τύπο εξουσίας. Με βάση αυτό λοιπόν, η εξουσία νοείται ως σφετερισμός, ενέχει ένα ιδιοκτησιακό χαρακτήρα.

Σταδιακά, καθώς απομακρυνόμαστε από την κλασσική εποχή, έχουμε την ανάδειξη ενός νέου τύπου εξουσίας, εκείνη που στοχεύει στον πολλαπλασιασμό, στην παραγωγή και στην οργάνωση των δυνάμεων του πληθυσμού. Προκύπτει μια αντιστροφή στο σχήμα ζωής-θανάτου, σύμφωνα με την οποία «[...]το κοινωνικό σύνολο *οφείλει* να κατοχυρώνει τη ζωή του, να τη διατηρεί ή να την αναπτύσσει».⁶⁴ Η εξουσία, δια του θανάτου επενδύει θετικά τη ζωή και κατ' επέκταση τις ρυθμιστικές τεχνολογίες της εξουσίας, οι οποίες υπόσχονται την επιβίωση. Και όμως, όπως παρατηρεί ο Φουκώ, ενώ προκύπτει αυτή η θετική επένδυση της ζωής, οι τεχνολογίες πολέμου γίνονται ακόμη πιο θανατηφόρες, ακόμη πιο ισοπεδωτικές, ενταγμένες σε ένα πλαίσιο κρατικής στρατηγικής, η οποία απομακρύνεται από την νομική διάσταση της κρατικής/εθνικής υπόστασης και μετατοπίζεται στο βιολογικό κανόνα. Συνεπώς, παρατηρούμε, πως εκείνο που πλέον απασχολεί την εξουσία στην νεωτερική εποχή, είναι η ίδια η βιολογική ύπαρξη του πληθυσμού της, καθώς «[...]ασκείται στο επίπεδο της ζωής του είδους, της φυλής και των μαζικών πληθυσμιακών φαινομένων».⁶⁵

Αυτή ακριβώς η μετατόπιση είναι που θέτει τη θανατική ποινή ως το παράδοξο του νεωτερικού κράτους, το οποίο κατόρθωσε να διατηρηθεί με το επιχείρημα περί βιολογικού κινδύνου που αποτελούν τα εγκληματικά υποκείμενα για τον γενικό πληθυσμό. Ο Φουκώ υποστηρίζει πως στην κίνηση αυτή της εξουσίας να πειθαρχήσει και να ελέγξει τη ζωή, «ο

⁶³Αυτ., σ. 166.

⁶⁴Αυτ., σ. 167.

⁶⁵Αυτ., σ. 168.

θάνατος είναι το όριο της, η στιγμή που της ξεφεύγει· γίνεται το πιο κρυφό σημείο της ύπαρξης, το πιο «προσωπικό».⁶⁶

Μεταβαίνουμε λοιπόν σε αυτήν την εξουσία επί της ζωής, η οποία εκκινεί τον 17^ο αιώνα και προσλαμβάνει δύο βασικές μορφές, οι οποίες διαπλέκονται εντός ενός ευρύτερου πλέγματος σχέσεων. Αρχικά λοιπόν, έχουμε την μηχανιστική προσέγγιση του σώματος. Το σώμα νοηματοδοτημένο ως μηχανή, χρειάζεται να είναι αποτελεσματικό και να ελέγχεται από σύνθετους μηχανισμούς και τεχνολογίες, που χαρακτηρίζουν την επιστήμη. Από την άλλη πλευρά, έχουμε την ανάδυση της «ανατομικό-πολιτικής» του σώματος. Σε αυτή την περίπτωση, το σώμα νοηματοδοτείται πέραν του μηχανιστικού προτύπου, με βάση τον βιολογικό κανόνα. Το ενδιαφέρον εστιάζεται στη υγεία, τις γεννήσεις, το προσδόκιμο ζωής δια μέσου πληθώρας ρυθμιστικών μηχανισμών επί της βάσης του πληθυσμού. Έχουμε συνεπώς, την ανάδυση της βιοπολιτικής.

Η ανάγκη ρύθμισης των πληθυσμών, αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο της βιο-εξουσίας που συνοδεύει το καπιταλιστικό σύστημα. Η βιοπολιτική που ασκήθηκε επί των σωμάτων, με την μορφή τεχνικών εξουσίας συνδέθηκε άμεσα με τις οικονομικές διαδικασίες σε επίπεδο παραγωγικών δυνάμεων και ταυτόχρονα κατόρθωσε να επιβάλει την απαραίτητη για την εδραίωση του καπιταλισμού, κοινωνική ιεραρχία και διάκριση. Όπως παρατηρεί ο Φουκώ, προκύπτει ιστορικά η πρώτη είσοδος της ζωής σε αυτό που αποκαλούμε ιστορία, υπό το πρίσμα του ότι το «βιολογικό αντανakλάται στο πολιτικό».⁶⁷ Έχουμε μια μεταστροφή, αυτό που χαρακτηρίζεται «κατώφλι της βιολογικής νεωτερικότητας». Η γνώση για το υποκείμενο απαγκιστρώνεται από την αριστοτελική της μορφή, καθίσταται πολιτικό και μετατρέπεται σε ένα ζώο του οποίου «η ζωή του ως έμβιου όντος γίνεται συζητήσιμη».⁶⁸

⁶⁶Αυτ., σ. 169-170.

⁶⁷Αυτ., σ. 174.

⁶⁸Αυτ., σ. 175.

Η συγκεκριμένη μεταστροφή σαφώς προκάλεσε πλήθος αλλαγών. Σε ένα πρώτο επίπεδο επηρέασε τον επιστημονικό λόγο, με τον πολλαπλασιασμό των διαφόρων πολιτικών τεχνολογιών που ασχολούνται με το σώμα και τις βιολογικές συνθήκες υπάρξεώς του. Σε ένα δεύτερο, και ιδιαιτέρως σημαντικό επίπεδο, μετατοπίστηκε το κέντρο βάρους μεταξύ της λειτουργίας του κανόνα και του δικαιικού συστήματος, δεδομένου ότι βασικά χαρακτηριστικά της κοινωνικής πραγματικότητας που θέσπισε ο καπιταλισμός, ήταν και είναι η αξία της χρηστικότητας. Σε μια τέτοια κοινωνική πραγματικότητα, εκείνο το οποίο έχει περισσότερη βαρύτητα δεν είναι αξιοποίηση του θανάτου ως κυριαρχικού μέσου αλλά η σωστή κατανομή της ζωής. Κατ' επέκταση, ως αποτέλεσμα της λειτουργίας της βιο-εξουσίας έχουμε την ανάδυση μιας «ομαλοποιητικής κοινωνίας», της οποίας η νομοθετική δραστηριότητα αποτελεί απλώς και μόνο «μορφές που κάνουν αποδεκτή μια βασικά ομαλοποιητική εξουσία».⁶⁹

Όπως παρατηρεί ο Φουκώ, αυτό που ενέχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στους αγώνες αντίστασης που ακολούθησαν την ανάδυση της βιο-εξουσίας, είναι ότι στηρίχτηκαν ακριβώς επί της έννοιας της ζωής και όχι του δικαίου. Η διεκδίκηση εντοπίζεται στο επίπεδο μιας επανανοηματοδότησης της ίδιας της ζωής και του πεδίου δυνατοτήτων που τη χαρακτηρίζει. Το συμπέρασμα που μπορούμε να εξάγουμε λοιπόν από αυτήν την διατύπωση, και που ενδεχομένως αποτελεί το πιο ελπιδοφόρο σημείο της φουκωικής προσέγγισης, είναι ακριβώς το γεγονός ότι η εξουσία καθώς αναπαράγεται διαμορφώνει και σημεία αμφισβήτησής της, τρόπον τινά αυτό-αναίρεσης.

Η βιο-εξουσία λοιπόν, κατόρθωσε να θεσπίσει ένα πλήθος ρυθμιστικών και κανονιστικών προτύπων σε επίπεδο μικρο-εξουσίας, προκειμένου να ελέγξει και να αξιοποιήσει πρώτα τα σώματα και εν συνεχεία τους πληθυσμούς. Η σεξουαλικότητα, και δη η ετεροκανονιστική σεξουαλικότητα, αποτελεί το στοιχείο στο οποίο συναντάται η πειθάρχηση του σώματος και ο πληθυσμιακός έλεγχος. Το δίπολο κανόνας-απόκλιση είναι εκείνο που

⁶⁹Αυτ., σ. 177.

διαμόρφωσε εν τέλει την αλήθεια του σεξ στην νεωτερική κοινωνία. Το αυνανιζόμενο παιδί, η υστερικοποίηση της γυναίκας, η ιατρικοποίηση της σεξουαλικότητας, ο έλεγχος των γεννήσεων, είναι όλα εκφάνσεις μιας εξουσίας που στοχεύει ξεκάθαρα στη διαχείριση της ζωής, απομακρυνόμενη πλέον από την απειλή του θανάτου.

Καταλήγοντας ο Φουκώ και επιχειρώντας να απαντήσει σε ενδεχόμενες κριτικές του έργου του, θα υποστηρίξει πως η προσέγγιση της σεξουαλικότητας ως πολιτικού μηχανισμού δεν συνεπάγεται και μια *de facto* απομάκρυνση από το βιολογικό παράγοντα. Δεν αναιρεί το βιολογικό επιχείρημα το οποίο σχετίζεται με το σώμα αλλά επιχειρεί επί της ουσίας να καταδείξει πως το βιολογικό και το ιστορικό είναι συνυφασμένα και άρα κατ' ανάγκη συνεχόμενα. Βασιζόμενος λοιπόν σε αυτό, προτείνει μια «ιστορία των σωμάτων», προκειμένου να καταδείξει πως η υλικότητα του σώματος επενδύθηκε με τέτοιο τρόπο ώστε να γίνει τόπος που εστιάζουν οι σχέσεις εξουσίας. Ωστόσο, αυτή η υλικότητα δεν είναι κατ' ανάγκη το σεξ, καθώς αυτό αποτελεί μια πολυσύνθετη ιδέα, κατασκευασμένη εντός του συστήματος της σεξουαλικότητας. Είναι αυτή η ιδέα του σεξ που επιτρέπει την παραγνώριση της εξουσίας και της θετικής σχέσεως που έχει η σεξουαλικότητα προς την εξουσία, διαμορφώνοντας μια φαντασιακή δομή που υποτίθεται πως εξουσιάζει τα σώματά μας.

Η ιδέα του σεξ ενέχει και μια ακόμη λειτουργία. Είναι εκείνο το στοιχείο, που στην νεωτερική κοινωνία μας επιτρέπει να γνωρίσουμε ή μάλλον να προσεγγίσουμε την έννοια του εαυτού μας. Δια μέσου του σεξ καταλήγουμε να έχουμε πρόσβαση στο σώμα μας, ως ολότητα και κατ' επέκταση στην ταυτότητα μας, ή ορθότερα σε μια από τις βασικότερες κατηγορίες της ταυτότητάς μας. Το σεξ είναι εκείνο το στοιχείο, για το οποίο προθυμοποιούμαστε να «ανταλλάξουμε» την ζωή μας ούτως ώστε να αποκτήσουμε πρόσβαση στο καθεστώς γνώσης του, στην αλήθεια του.

Για τον Φουκώ, η σεξουαλικότητα δεν είναι κάτι της τάξεως του φαντασιακού/ της φαντασίωσης, αλλά μια ιστορική δομή εντός του πραγματικού και συνεπώς, ζητούμενο δεν

είναι να αντιταχθούμε στη ιστορικότητα αυτή της δομής αλλά στους τρόπους με τους οποίους έχει επενεργήσει επί των σωμάτων και των ηδονών μας. Η αντεπίθεση στο σύστημα της σεξουαλικότητας «δεν πρέπει να είναι το σεξ-επιθυμία, αλλά τα σώματα και οι απολαύσεις»,⁷⁰ μια μετατόπιση επί της ουσίας των όρων διαμάχης.

Αυτή η ρητορική ουτοπία που επιστρατεύει ο Φουκώ, υποστηρίζοντας μια ενδεχομένως διαφορετική οικονομία σωμάτων και ηδονών, αποκαλύπτει ένα ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο για τον τρόπο που προσλαμβάνει ο φιλόσοφος τις σχέσεις εξουσίας. Δεν αποδέχεται επ' ουδενί το ενδεχόμενο να μεταβούμε σε κάποιου είδους πλήρως ελεύθερη κοινωνία, όπου θα υπάρχει αλήθεια με όρους καθολικότητας και συνεπώς, δεν θεωρεί πως δύναται να υπάρχει κοινωνία δίχως σχέσεις εξουσίας. Εκείνο που διατείνεται, είναι πως μπορεί να υπάρξει μια κοινωνία δίχως ηγεμονία, προτρέποντας μας στην αμφισβήτηση μιας δομής που προσλαμβάνει χαρακτήρα αναγκαιότητας.

⁷⁰Αυτ., σ. 193.

3. Βιοπολιτική και βιοεξουσία

Έχοντας αναφερθεί εκτενώς σε έργα του Μισέλ Φουκώ, τόσο της αρχαιολογικής όσο και της γενεαλογικής περιόδου, θα εστιάσουμε στο σημείο αυτό στο μάθημα της 17ης Μαρτίου, καθώς αποτελεί μια διάλεξη με σαφείς αναφορές στο θέμα της βιο-εξουσίας. Η διάλεξη αυτή είναι εξέχουσας σημασίας, δεδομένου ότι διασαφηνίζει και συγκεκριμενοποιεί την έννοια της βιο-εξουσίας, η οποία αποτελεί και την βασική θεματική ολόκληρης της σειράς των μαθημάτων που πραγματοποιήθηκαν το 1976.

Θεωρούμε πως η έννοια της βιοπολιτικής και η σύνδεση της με την έννοια του βιολογικού θα μας επιτρέψει να καταδείξουμε εν συνεχεία την νοηματοδότηση εκ νέου του θανάτου εντός του επιστημονικού λόγου. Οφείλουμε να σημειώσουμε πως χρησιμοποιούμε την βιοπολιτική «με όρους συμβάντος και όχι υπερϊστορικής σταθεράς⁷¹» καθώς θεωρούμε ότι κατ' αυτόν τον τρόπο μπορούμε να στοχαστούμε καλύτερα επί δυνατών τόπων αντίστασης.

⁷¹ Τάσος, Μπέτζελος, Παναγιώτης, Σωτήρης, «Σώματα, Λόγοι, Εξουσίες: Ξαναγυρνώντας στην «Περίπτωση Φουκώ», Θέσεις,, τ.89, Οκτ. Με Δεκεμβ. 2004.

3.1. Μάθημα 17ης Μαρτίου 1976

Εκκινώντας λοιπόν το μάθημα της 17ης Μαρτίου, ο Φουκώ αναφέρεται στο ζήτημα του πολέμου, το οποίο έχει αναλύσει εκτενώς στα προηγούμενα μαθήματα της σειράς και ειδικότερα στο πώς μπορούμε να διαχειριστούμε την έννοια, ή το φαινόμενο του πολέμου ως βασική αναλυτική κατηγορία προκειμένου να αντιληφθούμε την ιστορική πρόοδο. Καθ' όλη τη διάρκεια του 18ου αιώνα, ο πόλεμος νοούνταν πάντοτε σε συνάρτηση με τη φυλή. Παρά το γεγονός ότι η έννοια της φυλής δεν εξαφανίζεται εξ ολοκλήρου στο πλαίσιο της ιστορικής ανάλυσης, όπως υποστηρίζει ο φιλόσοφος, επιδέχεται μια εννοιολογική μεταβολή και σχετίζεται με κάτι πολύ διαφορετικό, με αυτό που ονομάζει «Κρατικός ρατσισμός»⁷².

Όπως έχει αναφερθεί και σε προηγούμενο κεφάλαιο, ένα από τα βασικά μέσα επιβολής της κυριαρχίας, με την κλασσική της νοσηματοδότηση, υπήρξε το δικαίωμα της ζωής και του θανάτου. Με βάση την κλασσική θεωρία της κυριαρχίας, το συγκεκριμένο δικαίωμα αποτελεί τρόπον τινά ένα παράδοξο. Η δυνατότητα του ηγεμόνα να αποφασίζει ποιοι υπήκοοί του έχουν το δικαίωμα να ζήσουν και ποιοι όχι, υποδηλώνει πως τόσο η ζωή όσο και ο θάνατος δεν αποτελούν φαινόμενα τα οποία προκύπτουν "φυσικά" και ως εκ τούτου εμπίπτουν στην σφαίρα επιρροή της εξουσίας. Προχωρώντας περαιτέρω το συγκεκριμένο επιχείρημα, ο Φουκώ θα υποστηρίξει πως σύμφωνα με αυτούς τους όρους, σε ό,τι αφορά την σχέση άρχοντα-υπηκόου, από νομικής άποψης ο υπήκοος δεν είναι ούτε νεκρός αλλά ούτε και ζωντανός. Αυτή η δυνατότητα ύπαρξης (ή μη ύπαρξης), γίνεται δικαίωμα πάντα σύμφωνα με την επιθυμία του άρχοντα.

⁷² Michel, Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, μτφρ. Τ. Δημητρούλια, επιμ. Σ. Ροζάνης, Ψυχογιός, Αθήνα 2002

Διερευνώντας το συγκεκριμένο δικαίωμα, τίθεται το εξής ζήτημα. Η διαχείριση της ζωής και του θανάτου από την εξουσία δεν γίνεται με βάση κάποια αναλογία. Η εξουσία, δεν μπορεί να εκχωρήσει ζωή με την ίδια δυναμική και ένταση με τη οποία μπορεί να επιβάλει τον θάνατο. Συνεπώς, η μεταξύ τους αναλογία είναι δυσανάλογη, με την ζυγαριά να κλίνει υπέρ του θανάτου. Η εξουσία μπορεί να διαχειριστεί τη ζωή, μόνο όμως εμμέσως και με αντίστροφο τρόπο, επιβάλλοντας δηλαδή τον θάνατο. Επομένως, το δικαίωμα της ζωής και του θανάτου αποτελεί επί της ουσίας μόνο δικαίωμα στον θάνατο ή μάλλον δικαίωμα στη δυνατότητα επιβολής του θανάτου.

Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, το συγκεκριμένο πολιτικό δικαίωμα υπέστη μία από τις σημαντικότερες μεταβολές του. Δεν εγκαταλείφθηκε εξ ολοκλήρου αλλά μάλλον συμπληρώθηκε από ένα νέο, καινούργιο δικαίωμα, το οποίο δεν το αντικατέστησε αλλά το διαπέρασε. Αυτό δεν ήταν άλλο από το αντιθετικό του, τρόπον τίνα, δικαίωμα «το δικαίωμα να κάνεις να ζουν ή να αφήνεις να πεθαίνουν». Η συγκεκριμένη μετατόπιση προφανώς διεξήχθη σε βάθος χρόνου, γεγονός που αντανάκλαται και στη νομική θεωρία του 18ου-19ου αιώνα και της γενικότερης συζήτησης που αφορούσε στα δικαιώματα της εξουσίας εν γένει.

Εκείνο που απασχολεί τον Φουκώ συγκεκριμένα, δεν είναι ο εντοπισμός της άνωθεν μεταβολής στο πλαίσιο της θεωρίας αλλά κυρίως το πώς αυτή αποτυπώνεται στις τεχνολογίες και τους μηχανισμούς της εξουσίας. Όπως επισημαίνει, κατά τη διάρκεια του 17ου και του 18ου αιώνα, αναπτύχθηκε η πειθαρχική εξουσία, που όπως καταδείξαμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, στόχευε ως επί το πλείστον το σώμα, και δη το σώμα στην ατομικότητα του. Η πειθαρχική εξουσία ανέπτυξε πληθώρα τεχνολογιών που επέτρεπαν τη χωρική κατανομή των σωμάτων, διαμορφώνοντας τρόπους ορατότητας αλλά και τον ίδιο τον έλεγχο επί των συγκεκριμένων σωμάτων, με όρους παραγωγικότητας ή μάλλον παραγωγικών δυνάμεων.

Κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 18ου αιώνα, έχουμε την ανάδυση μιας νέας τεχνολογίας της εξουσίας, η οποία ωστόσο δεν είναι πειθαρχική και η οποία εμπεριέχει την

πειθαρχική, την ενσωματώνει και ταυτόχρονα ενσωματώνει τον εαυτό της εντός των ήδη υπαρχόντων μηχανισμών πειθάρχησης. Στο σημείο αυτό, ο Φουκώ εισάγει το επιχείρημα του για την βιο-εξουσία. Σε αντίθεση με την πειθαρχική εξουσία, η βιο-εξουσία δεν στοχεύει το σώμα, την ατομική περίπτωση του υποκειμένου αλλά την έννοια του ατόμου ή αλλιώς το «τον άνθρωπο-ως-είδος». Η νέα αυτή εξουσία, αντιλαμβάνεται την ολότητα των προηγουμένως εξατομικευμένων υποκειμένων, μια ολότητα η οποία επηρεάζεται από παράγοντες όπως η γέννηση, ο θάνατος, η ασθένεια, κ.λπ.

Το σχήμα σκέψης λοιπόν έχει ως εξής, η πειθαρχική εξουσία είναι εκείνη που τίθεται σε λειτουργία σε πρώτο χρόνο, εξατομικεύοντας τα υποκείμενα και ταυτόχρονα ασκώντας εξουσία επί των σωμάτων. Στη συνέχεια, σε δεύτερο χρόνο, τίθεται σε λειτουργία η βιο-εξουσία, η οποία με τη σειρά της δρα με τρόπο ολοποιητικό, διαμορφώνοντας ένα συμπαγές και ενιαίο σύνολο, τον άνθρωπο ως είδος. Συνεπώς, μετά την ανατομο-πολιτική του 18ου αιώνα έχουμε την ανάδυση της βιο-πολιτικής, η οποία στοχεύει εκ νέου το σώμα αλλά αυτή τη φορά με διαφορετική προσέγγιση, πρακτικές και λόγους.

Προκειμένου να εδραιώσει τον εαυτό της, η βιο-εξουσία θέτει ως αρχικό αντικείμενο γνώσης της μια σειρά από διαδικασίες που αφορούσαν την γεννητικότητα, την θνησιμότητα και την μακροζωία, κατά το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, σε συνάρτηση με πολιτικού και οικονομικού τύπου προβλήματα. Τότε εκκινούν και οι πρώτες δημογραφικές μελέτες στατιστικού περιεχομένου. Όπως παρατηρεί ο Φουκώ, εκείνη την εποχή έχουμε και την εμφάνιση μιας νέας πολιτικής, που στοχεύει στον έλεγχο και την κανονικοποίηση των διαφορών κινήσεων του πληθυσμού που σχετίζονται με τις γεννήσεις ή μάλλον με τον έλεγχο επί των γεννήσεων.

Παράλληλα όμως με την ενασχόληση με τις γεννήσεις υπάρχει και μια αύξηση του ενδιαφέροντος σε ό,τι αφορά το θάνατο. Το συγκεκριμένο ενδιαφέρον διαφοροποιείται από τις μέχρι πρότινος κυρίαρχες κατηγορίες, όπως ήταν παραδείγματος χάριν οι επιδημίες που

ταλάνιζαν τους πληθυσμούς κατά τον Μεσαίωνα και στρέφεται κυρίως σε ενδημικής φύσεως προβλήματα. Πλέον, εκείνο που απασχολεί είναι η φύση, διάρκεια και έκταση μιας ασθένειας που είναι κυρίαρχη σε ένα συγκεκριμένο πληθυσμό. Πρόκειται για ασθένειες οι οποίες δεν συγκαταλέγονται στην κατηγορία των επιδημιών και δεν δύναται να εξαλειφθούν. Η ασθένεια αντιμετωπίζεται ως ένα φαινόμενο με άμεσες επιδράσεις στον πληθυσμό και συνεπώς ο ίδιος ο θάνατος δεν αποτελεί πλέον ένα τυχαίο γεγονός που προσλαμβάνει απλώς τη μορφή επιδημίας, αλλά χαρακτηρίζεται από μια τακτικότητα ως προς την ίδια του την εκδήλωση και εμφάνιση εντός του κοινωνικού.

Ο θάνατος, είναι πάντοτε ήδη παρών, παρεισφρέοντας εντός της ζωής, αμφισβητώντας την, κατορθώνοντας ως εκ τούτου να την αποδυναμώνει επαναληπτικά. Αυτές οι μετατοπίσεις στο τέλος του 18ου αιώνα, διαμορφώνουν και επιτρέπουν την ανάδυση μιας νέας ιατρικής, της οποίας βασικές στοχεύσεις είναι η δημόσια υγιεινή μέσω πληθώρας μηχανισμών. Οι συγκεκριμένοι μηχανισμοί προσλαμβάνουν συγκεντρωτικό χαρακτήρα σε επίπεδο εξουσίας, κανονικοποιώντας τον πληθυσμό αλλά και την ίδια την γνώση.

Το δεύτερο επίπεδο παρέμβασης της βιο-εξουσίας, που καθίσταται και αυτό με τη σειρά του αντικείμενό της και αποκτά ιδιάζουσα σημασία στις αρχές του 19ου αιώνα, δεν είναι άλλο από το γήρας. Ο ηλικιωμένος πληθυσμός μπαίνει στο στόχαστρο, καθώς λόγω του γήρατος του δεν μπορεί πλέον να είναι παραγωγικός και χρήσιμος. Το συγκεκριμένο επίπεδο παρέμβασης αφορά σαφώς σε φαινόμενα τα οποία διακρίνονται από μια καθολικότητα, δεδομένου ότι όλοι πλήττονται από το γήρας, ωστόσο εκείνο το οποίο απασχολεί είναι πώς το συγκεκριμένο φαινόμενο ενέχει τη δυναμική να ουδετεροποιεί τα υποκείμενα. Προκειμένου να αντιμετωπιστεί αυτός ο παράγοντας, η βιο-εξουσία θα αξιοποιήσει πέραν της φιλανθρωπίας (που αποτελούσε μάλλον μια πιο πηγαία και όχι τόσο κανονικοποιημένη λειτουργία, πάντα υπό τον έλεγχο της εκκλησίας), μια σειρά από εξορθολογισμένους μηχανισμούς, με

συγκεκριμένες οικονομικές στοχεύσεις, που αποτέλεσαν τον πρόγονο αυτού που σήμερα αποκαλούμε Κράτος Πρόνοιας.

Το τελευταίο επίπεδο παρέμβασης της βιο-εξουσίας, σχετίζεται με τον έλεγχο επί των σχέσεων που διαμορφώνουν τα υποκείμενα, ιδωμένα ως ανθρώπινο είδος με το περιβάλλον στο οποίο ζουν. Σε αυτή την κατηγορία εμπίπτουν άμεσες επιδράσεις του περιβάλλοντος, όπως π.χ., κλιματικές αλλαγές, γεωγραφικά ζητήματα, κ.ά., καθώς και προβλήματα που σχετίζονται με το αστικό περιβάλλον, δεδομένου ότι δεν πρόκειται για μια δομή που προκύπτει φυσικά αλλά δημιουργείται και διαμορφώνεται από τον ίδιο τον άνθρωπο.

Όπως σημειώνει ο Φουκώ, αυτά τα τρία επίπεδα αποτελούν το αφετηριακό σημείο της βιο-εξουσίας, το σημείο από το οποίο άντλησε τη γνώση της, καθώς και το σημείο επί του οποίου κατόρθωσε να εδραιωθεί. Έχουμε λοιπόν την ανάδυση ενός νέου τύπου τεχνολογίας της εξουσίας, η οποία δεν ασχολείται ακριβώς με την κοινωνία, ούτε όμως και το σώμα στην ενκότητά του. Αντικείμενό της είναι ένα νέο σώμα, "ένα σώμα με τόσα κεφάλια, τα οποία ακόμη και αν δεν είναι άπειρα σε αριθμό, δεν σημαίνει ότι μπορούν απαραίτητα να μετρηθούν». Η βιοπολιτική ασχολείται με τον πληθυσμό, ως πολιτικό, επιστημονικό, βιολογικό αλλά και εξουσιαστικό ζήτημα.

Ιδιαίτερη σημασία επίσης, εντοπίζεται και στην ίδια την φύση των φαινομένων με τα οποία απασχολείται η βιο-εξουσία. Πρόκειται για φαινόμενα συλλογικού χαρακτήρα, με πολύ συγκεκριμένες πολιτικές και οικονομικές επιπτώσεις, τα οποία ωστόσο αποκτούν βαρύτητα μόνο ιδωμένα σε επίπεδο μάζας. Παρά τον αποξενωτικό τους χαρακτήρα που τα χαρακτηρίζει όταν αντιμετωπίζονται ως μεμονωμένα συμβάντα, σε ένα συνολικότερο πλαίσιο εμφανίζουν κάποιες σταθερές, γίνονται αντιληπτά ως «διαδοχικά φαινόμενα». Με βάση λοιπόν τα ανωτέρω, η βιο-εξουσία θα εισαγάγει μια σειρά μηχανισμών, πολύ διαφορετικών από τους αντίστοιχους μηχανισμούς της πειθαρχικής εξουσίας. Δεδομένου ότι η βιοπολιτική ασχολείται με «τυχαία» φαινόμενα, τα οποία εμφανίζονται στα πλαίσια ενός πληθυσμού κατά την

διάρκεια μιας συγκεκριμένης, χρονικής περιόδου, τα εργαλεία τα οποία αξιοποιεί προκειμένου να εξάγει συμπεράσματα σε σχέση με αυτά τα φαινόμενα περιλαμβάνουν στατιστικές, προβλέψεις και μετρήσεις.

Το στοιχείο που προκαλεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον, είναι το γεγονός ότι αυτοί οι μηχανισμοί δεν ενδιαφέρονται να μεταβάλουν αυτά καθ' αυτά τα φαινόμενα ή τα σώματα εξατομικευμένα, αλλά να παρέμβουν στο επίπεδο της γενικότητάς τους. Κάθε μηχανισμός που στοχεύει τα συγκεκριμένα φαινόμενα, οφείλει να εδραιώσει ένα τύπο ισορροπίας εντός του κοινωνικού, να διαμορφώσει έναν «μέσο όρο». Μόνο με αυτόν τον τρόπο θα κατορθώσουν αυτοί οι ελεγκτικοί μηχανισμοί να παρέμβουν στην τυχαιότητα που χαρακτηρίζει το ανθρώπινο στοιχείο, ούτως ώστε να επιφέρουν μια βελτίωση της ίδιας της ζωής. Για να το θέσουμε διαφορετικά, εν αντιθέσει με τους πειθαρχικούς μηχανισμούς της εξουσίας, η βιοπολιτική στοχεύει στη διαχείριση και τον έλεγχο της ζωής του ανθρώπινου είδους με βιολογικούς όρους, ούτως ώστε να εξασφαλίσει όχι την πειθάρχηση της ζωής αλλά την κανονικοποίηση της. Εύκολα γίνεται αντιληπτό πως πλέον η απόλυτη δύναμη του ηγεμόνα, η οποία μεταφραζόταν στο δικαίωμα «να κάνεις να πεθαίνουν», αντικαθίσταται από μια νέα μορφή εξουσίας, η οποία απασχολείται μόνο με τη διατήρηση και τη ρύθμιση της ζωής.

Όπως παρατηρεί ο Φουκώ, μια από τις πιο σημαντικές εκδηλώσεις της συγκεκριμένης εξουσίας αντανakλάται στον τρόπο διαχείρισης του θανάτου. Σταδιακά, οι πομπώδεις, δημόσιες τελετές και τελετουργίες που αφορούσαν τον θάνατο και στις οποίες μετείχαν τα υποκείμενα, η οικογένεια αλλά και η κοινωνία εν γένει, κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα αρχίζουν να εκλείπουν με αυτούς τους όρους, μετατοπίζοντας τη θεματική του θανάτου σε έναν τόπο σιωπής. Ο θάνατος ως φαινόμενο αντιμετωπίζεται ως ιδιωτικό γεγονός, το οποίο πρέπει να είναι μη-ορατό. Ο λόγος της συγκεκριμένης μετατόπισης τόσο σε επίπεδο νοήματος όσο και επίπεδο διαχείρισης, εντοπίζεται στην ίδια την εξουσία. Μέχρι τον 18ο αιώνα, ο θάνατος χαρακτηριζόταν από ένα μεταβατικό στοιχείο. Αποτελούσε επί της ουσίας τη

μετάβαση του υποκειμένου από την απόλυτη εξουσία του άρχοντα στο επέκεινα, στην απόλυτη εξουσία του Θεού. Επιπλέον, συμβόλιζε την μετάδοση της εξουσίας εκείνου που υφίσταντο τον θάνατο σε εκείνους που επιβίωσαν και κατ' επέκταση κάθε τι που σχετιζόταν με τις τελευταίες στιγμές εκείνου που σύντομα θα πέθαινε (π.χ., τελευταία λόγια, τελευταίες νουθεσίες, κ.λπ.) προσλάμβαναν χαρακτήρα τελετουργίας.

Με την ανάδυση της βιο-εξουσίας, όπως αναφέραμε και παραπάνω, έχουμε μια μεταστροφή ενδιαφέροντος από το θάνατο προς την ζωή. Συνεπώς, υπό αυτό το πρίσμα, ο θάνατος μπορεί να νοηματοδοτηθεί μόνο ως το τέλος, το απόλυτο όριο τόσο της ίδιας της ζωής όσο και της εξουσίας. Ο θάνατος τίθεται εκτός της εξουσίας και η εξουσία μπορεί να τον προσεγγίσει μόνο στατιστικά. Θα μπορούσαμε να πούμε, ότι η μόνη διαχείριση που επιτρέπεται στην εξουσία σε ό,τι αφορά τον θάνατο, δεν αφορά το ίδιο το φαινόμενο, δηλαδή την ίδια τη βιολογική εκδήλωση του «τέλους» της ζωής αλλά την θνησιμότητα. Αφού λοιπόν, ο θάνατος δεν είναι κάτι το οποίο μπορεί να ελεγχθεί, πρέπει να τεθεί εκτός πλαισίου ορατότητας, οφείλει να είναι ένα καθαρά ιδιωτικό γεγονός. Όπως αναφέρει ο Φουκώ, ο θάνατος αποτελεί το σημείο όπου «το άτομο ξεφεύγει κάθε εξουσίας, καταφεύγει στον εαυτό του και οπισθοχωρεί, σχηματικά, στην ιδιωτικότητα». Για αυτόν τον λόγο, η εξουσία όχι μόνο δεν αναγνωρίζει τον θάνατο (ως φαινόμενο) αλλά μάλιστα τον αγνοεί.

Επιστρέφοντας εκ νέου στη σύγκριση των πειθαρχικών τεχνολογιών με τις αντίστοιχες τεχνολογίες κανονικοποίησης, ο Φουκώ παρατηρεί πως από τα τέλη του 18ου αιώνα, έχουμε την ανάδυση δύο διαφορετικών εκδηλώσεων/μορφών εξουσίας, οι οποίες εδραιώνονται σε διαφορετικούς χρόνους, ωστόσο διαπλέκονται. Οι δύο αυτές διαφορετικές μορφές εξουσίας ασχολούνται, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, με το σώμα, πάραυτα στη μία περίπτωση έχουμε το σώμα ως ατομικότητα με συγκεκριμένες βιολογικές συνδηλώσεις, ενώ στην άλλη έχουμε την αντικατάσταση του εξατομικευμένου σώματος από μια γενική θεώρηση της βιολογικής διαδικασίας εξέλιξης. Με τη δημογραφική έκρηξη που σημειώνεται στα τέλη του 18ου αιώνα

και τις αρχές του 19ου, συνδυαστικά με τη βιομηχανική επανάσταση, η εξουσία αδυνατεί να διαχειριστεί και να οργανώσει το κοινωνικό σώμα με οικονομικούς και πολιτικούς όρους. Οι τεχνολογίες πειθάρχησης που διέθετε δεν ήταν σε θέση να ελέγξουν ένα μεγάλο αριθμό στοιχείων τόσο σε επίπεδο ατομικότητας και λεπτομέρειας όσο και σε ένα πιο μαζικό επίπεδο. Κατ' επέκταση, μια πρώτη παρέμβαση συνέβη στο επίπεδο της λεπτομέρειας, δεδομένου ότι αποτελούσε την κίνηση με την μεγαλύτερη ευκολία. Τα εξατομικευμένα σώματα πλέον βρίσκονται υπό παρακολούθηση και διαρκή εκπαίδευση σε τοπικό επίπεδο, δια μέσου ιδρυμάτων όπως το σχολείο, το νοσοκομείο, κ.ά. Η δεύτερη παρέμβαση προκύπτει στο τέλος του 18ου αιώνα, με μηχανισμούς που σχετίζονται με την βιο-κοινωνιολογική εξέλιξη του ανθρώπινου είδους και αποτέλεσε μια περίπλοκη διαδικασία, ούτως ώστε να επιτευχθεί ο «αναγκαίος» συντονισμός.

Αυτές οι δύο παρεμβάσεις εντοπίζονται στο επίπεδο των ιδρυμάτων που εμφανίζονται στο κοινωνικό και την λειτουργία του κράτους. Αυτό που ενέχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, όπως παρατηρεί ο Φουκώ είναι το γεγονός ότι το κράτος και τα συγκεκριμένα ιδρύματα δεν διχοτομούνται αναγκαία, δεδομένου ότι οι πειθαρχικοί μηχανισμοί τείνουν πάντοτε να ξεφεύγουν των ορίων εντός των οποίων τίθενται, όπως πχ. συμβαίνει με την περίπτωση της αστυνομίας. Κατ' επέκταση, όλες οι ρυθμιστικές πρακτικές της εξουσίας μπορούν να εντοπιστούν τόσο στο επίπεδο του κράτους όσο και σε ένα επίπεδο κάτω από αυτό, σε θεσμούς που δεν θεωρούνται αμιγώς κρατικοί, όπως είναι ιατρικά ιδρύματα, ασφαλιστικοί φορείς, κ.ά.

Η δεύτερη παρατήρηση του Φουκώ, αφορά στο γεγονός ότι οι δύο αυτές διαφορετικές μορφές εξουσιαστικών μηχανισμών δεν λειτουργούν στο ίδιο επίπεδο και συνεπώς, βρίσκονται σε μια συνεχή αλληλοδιαπλοκή. Βασικό παράδειγμα της συγκεκριμένης αλληλοδιαπλοκής, αποτελεί το ζήτημα της σεξουαλικότητας, το οποίο αποτέλεσε στρατηγικής σημασίας ζήτημα για την εξουσία κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Η σημασία της σεξουαλικότητας εντοπίζεται πολλαπλά. Αφενός, αποτελεί τη σωματική εκδήλωση συμπεριφοράς πάνω στην

οποία επενεργεί η εξατομικευτική, πειθαρχική εξουσία, εγκαθιδρύοντας διαρκή παρακολούθηση των σωμάτων, αφετέρου λόγω της αναπαραγωγικής δυνατότητας που χαρακτηρίζει τη σεξουαλικότητα, εμπίπτει σε μια γενικευτικού τύπου διαδικασία, με αποτέλεσμα να συνδέεται με τη θεώρηση περί «βιολογικής» εξέλιξης του ανθρώπινου είδους. Θα μπορούσαμε να πούμε πως η σεξουαλικότητα είναι ο μέσος τρόπος επί του οποίου συναντάται το σώμα, ως ενικότητα, με τον πληθυσμό και κατ' επέκταση απαιτεί όχι μόνο πειθάρχηση αλλά και κανονικοποίηση.

Εντός του συγκεκριμένου παραδείγματος, μπορούμε να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο αναδύθηκε η ιατρική ως ρυθμιστική δύναμη προς σεξουαλικού τύπου διαστροφές και συγκεκριμένα τη σημασία που ενέχει. Η ανάδυση μιας τόσο τεχν(ολογ)ικού τύπου γνώσης όπως ήταν η ιατρική, η οποία επί της ουσίας αποτέλεσε μια σύμπλεξη ιατρικών γνώσεων και στοχεύσεων σε επίπεδο υγιεινής, ήταν εξαιρετικής σημασίας κατά την διάρκεια του 19ου αιώνα, ακριβώς γιατί κατόρθωσε να διαμορφώσει ένα είδος δεσμού και σχέσης της επιστημονικής γνώσης με το βιολογικό, ενώ ταυτόχρονα εδραιώθηκε ως πολιτική τεχνική με πολύ συγκεκριμένες στοχεύσεις και αποτελέσματα. Αναδιατυπώνοντας, η ιατρική αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα τόσο της πειθαρχικής εξουσίας όσο και της βιοπολιτικής.

Στο σημείο αυτό ο Φουκώ εισάγει την έννοια του κανόνα (norm), το οποίο ενέχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και αποτελεί κομβικής σημασίας σημείο της συνολικότερης θεωρίας του. Όπως παρατηρεί, το στοιχείο εκείνο το οποίο επί της ουσίας κυκλοφορεί τόσο μεταξύ του σώματος όσο και μεταξύ του πληθυσμού και το οποίο επιτρέπει τον έλεγχό τους τόσο σε επίπεδο πειθάρχησης όσο και σε επίπεδο κανονικοποίησης, παρακάμπτοντας τρόπον τινά την τυχαιότητα της ανθρώπινης ύπαρξης, δεν είναι άλλο από τον κανόνα. Στα πλαίσια της κανονικοποιητικής κοινωνίας, ο κανόνας της πειθάρχησης και ο κανόνας της ρύθμισης τέμνονται και κατορθώνουν να αποκρύψουν την απόσταση που υπάρχει μεταξύ του

εξατομικευμένου σώματος και του πληθυσμού, θέτοντας τα ως τα δύο άκρα της ίδιας αλυσίδας.

Στο σημείο αυτό εντοπίζονται και τα όρια της ίδιας της βιο-εξουσίας, το ίδιο της το παράδοξο. Εξετάζοντας το παράδειγμα της ατομικής βόμβας, ο Φουκώ παρατηρεί πως πλέον είναι η ίδια η βιο-εξουσία που διαχειρίζεται το δικαίωμα της κυριαρχίας, δεδομένου ότι παρά το γεγονός ότι η κατασκευή μιας τέτοιας βόμβας αντανάκλα το κυριαρχικό δικαίωμα στο θάνατο από την άλλη πλευρά, αποτελεί μια μορφή εξουσίας που μπορεί δυνάμει να αφανίσει και την ίδια την ζωή. Το όριο της βιο-εξουσίας προκύπτει ακριβώς σε εκείνο το σημείο όπου η πολιτική διαχείριση και τα τεχνολογικά επιτεύγματα επιτρέπουν όχι μόνο τη διαχείριση της ζωής αλλά και τον δυνάμει αφανισμό της σε παγκόσμια κλίμακα.

Πριν περάσουμε στο βασικό επιχείρημα του Φουκώ σχετικά με την βιο-εξουσία και τον πόλεμο των φυλών, αξίζει να αναφερθούμε εκτενέστερα στην έννοια του κανόνα. Οι κανόνες εξουσίας-γνώσης, αποτελούν εκείνα τα στοιχεία τα οποία οριοθετούν και νοηματοδοτούν το παρόν μας, αποκτώντας μάλιστα τον χαρακτήρα του αυτονόητου. Πρόκειται επί της ουσίας για στοιχεία που αποτελούν τους πυλώνες της καθημερινότητάς μας. Ωστόσο, εκείνο που ενδιαφέρει δεν είναι απλώς και μόνο η ύπαρξη τέτοιων κανόνων, όσο το γεγονός ότι υφίσταντο μετατροπές, οι οποίες μπορούν να προσλάβουν παραγωγικό χαρακτήρα και συνεπώς να επιτρέψουν κάποιους μετασχηματισμούς. Αυτό είναι σε τελευταία ανάλυση που απασχολεί σε επίπεδο έρευνας και τον ίδιο τον Φουκώ. Από τα τέλη του 18ου αιώνα, οι κανόνες καθορίζουν τις σύγχρονες κοινωνίες, οι οποίες με τη σειρά τους διαμορφώνονται και κανονικοποιούνται με βάση αυτούς τους κανόνες. Το ενδιαφέρον χαρακτηριστικό των κανόνων, έγκειται στο ότι δεν αποτελούν νόμο και άρα δεν προσλαμβάνουν τιμωρητικό χαρακτήρα. Εκείνο το οποίο στοχεύουν είναι η ρύθμιση, η διόρθωση κατά μια έννοια, για αυτό το λόγο δεν είναι τιμωρητικού τύπου (ή έστω προσλαμβάνουν αυτή τη μορφή σε δεύτερο χρόνο, όταν αποκτήσουν νομική υπόσταση). Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως οι

κανόνες δεν αποτελούν μια νομικού τύπου αναπαράσταση της ίδιας της εξουσίας, αλλά μάλλον ενδιαφέρονται να κατηγοριοποιήσουν τα δεδομένα μέσω του δίπολου κανονικό-παθολογικό. Η σταδιακά αυξανόμενη κυριαρχία του συγκεκριμένου δίπολου, δικαιολογεί και την διαρκώς αυξανόμενη σημασία της ιατρικής στα πλαίσια της αστικής κοινωνίας και αποτυπώνεται εξόχως στον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η βιο-εξουσία. Εξ ου και η ιδιαίτερη σημασία που ενέχουν οι κανόνες στην προσπάθεια κατανόησης της βιοπολιτικής.

Επιστρέφοντας τώρα στο προηγούμενο επιχείρημα, σχετικά με τα όρια της βιο-εξουσίας εντός ενός συγκεκριμένου πολιτικού συστήματος που ασκεί το δικαίωμα στο θάνατο με αυτούς τους όρους, ενώ παράλληλα είναι προσανατολισμένο προς τη διατήρηση και συνέχιση της ζωής, ο Φουκώ εξετάζει το στοιχείο, ή μάλλον το φαινόμενο του ρατσισμού και δη, του κρατικού ρατσισμού. Επί της ουσίας, ο ρατσισμός αποτελεί ένα διασπαστικό μέσο που στοχεύει τον τρόπο με τον οποίο γίνεται η διαχείριση της ζωής από την εξουσία. Η πρώτη βασική λειτουργία του ρατσισμού είναι η δυνατότητα να κατακερματίζει το ανθρώπινο είδος σε φυλές, προχωρώντας σαφώς και σε αξιακού τύπου διακρίσεις, διασπώντας το «βιολογικό συνεχές» της βιοεξουσίας. Η δεύτερη λειτουργία του εντοπίζεται στη θέσπιση μιας θετικής σχέσης, η οποία υποστηρίζει πως ένας δεδομένος αριθμός θανάτων επιτρέπει την συνέχιση ενός (μεγαλύτερου) αριθμού ζώων. Η συγκεκριμένη σχέση δεν θεσμοθετείται από το ρατσισμό ή το σύγχρονο κράτος αλλά αποτελεί μια σχέση πολέμου. Ο ρατσισμός αξιοποιεί τη συγκεκριμένη σχέση με τρόπο διαφορετικό, εντάσσοντάς την στο πλαίσιο μιας βιολογικού τύπου σχέσης. Το ενδιαφέρον στοιχείο είναι πως ο τυχαία επιβεβλημένος θάνατος δεν βελτιώνει ή συνεχίζει απλώς τη δική μου ζωή, εξατομικευμένα, αλλά επενεργεί με τέτοιο τρόπο ώστε η ζωή γενικότερα, στην γενική της θεώρηση να είναι καλύτερη, πιο υγιής και πιο αγνή.

Έχουμε συνεπώς μια βιολογική σχέση. Ο εχθρός, είτε εξωτερικός είτε εσωτερικός, αντιμετωπίζεται ως βιολογική απειλή προς τον πληθυσμό αλλά και για τον πληθυσμό και ο

αφανισμός του συνιστά τη βελτίωση του ανθρώπινου είδους. Μέσω του ρατσισμού, η κανονικοποιητική κοινωνία κατορθώνει να νομιμοποιήσει και να δικαιολογήσει τον θάνατο. Κατ' επέκταση, ο ρατσισμός είναι απαραίτητος για το σύγχρονο κράτος το οποίο λειτουργεί με μηχανισμούς και πρακτικές που συνιστούν εν τέλει την βιο-εξουσία.

Με αυτόν τον τρόπο μπορούμε να αντιληφθούμε τον τρόπο με τον οποίο συνδέθηκε η βιολογική θεωρία με το λόγο της εξουσίας, κατά την διάρκεια του 19ου αιώνα. Η σύμπλεξη των δύο δεν αποτέλεσε απλώς έναν τρόπο «απόκρυψης» συγκεκριμένων πολιτικών στοχεύσεων, αλλά αντιθέτως αποτέλεσε ένα βασικό σχήμα σκέψης προκειμένου να δικαιολογηθεί ο θάνατος εντός του κοινωνικού στις διάφορες μορφές του. Επομένως, οποτεδήποτε προέκυπτε το ζήτημα του θανάτου, το κράτος του 19ου αιώνα ήταν υποχρεωμένο τρόπον τινά να το διαχειριστεί με όρος εξελικτισμού των ειδών, δικαιολογώντας κατά αυτόν τον τρόπο αλλά και εδραιώνοντας την αποικιοκρατία.

Η ίδια η έννοια του πολέμου υφίσταται μεταστροφή. Πλέον, ο πόλεμος δεν αποτελεί απλά τη συνθήκη δυνατότητας καταστροφής ενός πολιτικού αντιπάλου αλλά λαμβάνει χώρα μια προβολή που μετατρέπει τον αντίπαλο σε εχθρό της φυλής. Μάλιστα, ο πόλεμος δεν θα αποτελέσει μόνο το μέσο προστασίας από έναν εχθρό αλλά και τον τρόπο με τον οποίο θα μπορέσει μια δεδομένη φυλή να αναγεννηθεί και να νοηματοδοτηθεί εκ νέου δια μέσω του αφανισμού του εχθρού. Επομένως, έχουμε την ανάδυση μιας νέας μορφής ρατσισμού, η οποία θεσμοθετείται με βασικό μοντέλο τον πόλεμο. Το βιολογικό επιχείρημα λειτουργεί με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορεί να προκύψει δικαιολόγηση για την ενέργεια ενός κράτους, το οποίο κατ' επίφαση έχει επωμιστεί να διατηρεί και να προστατεύει τη ζωή, να στέλνει τους πολίτες του στο θάνατο. Με βάση αυτό το σχήμα σκέψης, η εγκληματικότητα και η τρέλα επαναπροσδιορίζονται με ρατσιστικούς όρους.

Αυτή η νέα μορφή ρατσισμού, αυτή η πολύ συγκεκριμενοποιημένη μορφή του, η οποία διαφέρει εξ ολοκλήρου από προγενέστερες μορφές, δεν σχετίζεται τόσο με ιδεολογήματα ή

απλώς και μόνο το αμοιβαίο μίσος ακριβώς γιατί βρίσκεται σε τόσο στενή σχέση με την ίδια την τεχνολογία της εξουσίας. Είναι αυτός ο μηχανισμός που επιτρέπει την λειτουργία της βιο-εξουσίας, ή μάλλον είναι ακριβώς η αντίθεση του τρόπου λειτουργίας της βιο-εξουσίας σε σχέση με τις παραδοσιακές μορφές ηγεμονίας και το αντίστοιχο δικαίωμα στο θάνατο, που επιτρέπει την ανάδυση και την ενεργοποίηση του ρατσισμού. Ο ρατσισμός, προκύπτει ως αναγκαιότητα για την εδραίωση του σύγχρονου κράτους.

Συνοψίζοντας, η διάσπαση που εισάγει ο ρατσισμός στην εξελικτική πορεία του ανθρώπινου είδους επιτρέπει την ανάδυση μιας πολύ συγκεκριμένης σχέσης, η οποία επιτρέπει την εσωτερίκευση του πολέμου εντός του κοινωνικού. Αυτή η εσωτερίκευση, η ιδέα ότι μια φυλή μάχεται με βιολογικά κριτήρια πλέον, επιτρέπει την αφομοίωση του θανάτου από την βιο-πολιτική και θέτει τον θάνατο ως την απαραίτητη προϋπόθεση για τη ύπαρξη της ζωής. Ο θάνατος, δεν είναι πλέον το όριο αλλά μια από τις λειτουργίες και ένα αποτέλεσμα της βιοπολιτικής.

3.2. Σύγχρονες επιστημονικές προσεγγίσεις του θανάτου

Στα κεφάλαια που προηγήθηκαν επιχειρήσαμε να αναδείξουμε, αξιοποιώντας το έργο του Μ. Φουκώ, τον τρόπο με τον οποίο μετασχηματίστηκαν οι σχέσεις εξουσίας, οι πειθαρχικοί μηχανισμοί, το σώμα και οι τεχνολογίες διαχείρισης του. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως το βασικό τρίπτυχο ανάλυσης που μας απασχόλησε είναι το υποκείμενο-ζωή-εξουσία. Σε καθένα από τα βιβλία που χρησιμοποιήσαμε, ο κόκκινος μίτος ο οποίος τα συνδέει είναι η έννοια της ζωής και οι εκάστοτε νοηματοδοτήσεις που υφίσταται εντός του ιστορικού χρόνου. Παρατηρήσαμε την σύνδεση της ζωής με τον θάνατο, είτε ως το απόλυτο όριο, το τέλος κάθε πράγματος είτε ως μιας κατάστασης με δυνάμει παιδαγωγικές αξιώσεις. Όπως αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η νεωτερική κοινωνία, δρώντας με όρους βιοπολιτικής, είναι άρρητα δεμένη με την έννοια του θανάτου, με το δικαίωμα και την δυναμική που εσωκλείει το «να κάνεις να ζουν ή να αφήνεις να πεθαίνουν»⁷³.

Ο Φουκώ υπέθετε το 1976 πως με την βιοπολιτική, ο θάνατος τοποθετείται σε έναν τόπο σιωπής. Εμείς, στο συγκεκριμένο κεφάλαιο θα υποστηρίξουμε την ανάδυση ενός νέου αφηγήματος περί θανάτου, το οποίο θα μπορούσε να αναγνωστεί με όρους βιοπολιτικής και βιοεξουσίας. Αναφερόμενοι στον τρόπο διαχείρισης και στα νέα αφηγήματα που αναδύονται τα τελευταία χρόνια περί θανάτου, θα προσπαθήσουμε να καταδείξουμε πως έχει επέλθει μια νέα νοηματοδότηση του φαινομένου, ως απόρροια της ενσωμάτωσης διαφόρων ριζοσπαστικοποιήσεων και κοινωνικών αναταραχών από τις κυρίαρχες σχέσεις εξουσίας. Πλέον, παρατηρείται ένα ενδιαφέρον προς το ίδιο το φαινόμενο του θανάτου, του βιολογικού θανάτου, σαν να επρόκειτο για μια ύστατη προσπάθεια της βιο-εξουσίας να άρει (ή μάλλον να επιβεβαιώσει ακόμη πιο τρανά), το παράδοξο της.

⁷³ Michel, Foucault, Για την υπεράσπιση της κοινωνίας..., ό.π.,

Εκκινώντας, θα υποστηρίξουμε ότι ο θάνατος, ως αναλυτική κατηγορία και ως φαινόμενο έχει υποστεί και αυτός με τη σειρά του μια αντικειμενοποίηση. Έχει καταστεί αντικείμενο ανάλυσης και μελέτης πολλαπλών πεδίων εντός του κοινωνικού, έχει συνδεθεί άρρηκτα με την έννοια της ζωής και κατ' επέκταση θα μπορούσαμε να πούμε πως αποτελεί ένα είδος κανόνα (norm). Η σύνδεση του θανάτου με την ζωή, όπως παρατηρεί η Μ. Ρήγου στο βιβλίο της *Ο θάνατος στη νεωτερικότητα: Μια επικοινωνιακή και ηθική προβληματική*, έθεσε τον θάνατο ως πρόβλημα τόσο με πολιτικό-οικονομικούς όρους όσο και με τεχνικό-γνωσιακούς, καθώς η ίδια η ύπαρξη του υποκειμένου «εμφανίζεται μέσα από την «αναλυτική της περατότητας».⁷⁴ Μέσω της συγκεκριμένης αναλυτικής, η οποία φέρει το βάρος διαφωτιστικών προταγμάτων σε ό,τι αφορά την υποκειμενικότητα, το υποκείμενο τίθεται δια της υπάρξεως του ως θεμελιωτής του ίδιου του κόσμου του. Η διαχείριση της ζωής, και κατ' επέκταση του θανάτου, καθώς τίθενται ως βασική στόχευση του κράτους και των κυρίαρχων σχέσεων εξουσίας (βλ. αστική τάξη) εκκινούν έναν ολόκληρο μηχανισμό τεχνολογιών, οι οποίες με τη σειρά τους παράγουν πλήθος λόγων με αποτέλεσμα να υπάρχει μια διαρκώς εξελισσόμενη, θεσμικού τύπου παραγωγή «αλήθειας» για την ζωή και τον θάνατο.

Όπως αναφέραμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, η ανάδυση της αστικής κοινωνίας έφερε στο προσκήνιο πλήθος προβλημάτων τόσο σε μικρο-επίπεδο όσο και σε πιο γενικευμένη κλίμακα, τα οποία οι κυρίαρχες σχέσεις εξουσίας αδυνατούσαν να διαχειριστούν μέσω των ήδη υπαρχουσών τεχνολογιών πειθάρχηση που διέθεταν. Εξ ου και η σταδιακή ανάδυση της βιο-εξουσίας. Η προσωπικότητα του γιατρού, που μέχρι τον 19^ο αιώνα αποτελούσε ένα ηθικό ή ηθικοποιημένο πρόσωπο κύρους εντός του κοινωνικού, σταδιακά μεταβάλλεται, αντλώντας την εξουσία του από τις επιστήμες της ζωής και την κατ' επίφαση αντικειμενικότητα τους. Η επιστημονικότητα που κατέχει ο λόγος του ιατρού, του επιτρέπει να δρα παρεμβατικά σε σφαίρες όπως η πολιτική και η οικονομία.

⁷⁴Ρήγου, *Ο θάνατος στη νεωτερικότητα...*, ό.π., σ. 78.

Περί τα τέλη της δεκαετίας του '60 έχουμε μια σαφή μετάβαση από τον καθαρά επιστημονικό λόγο των γιατρών σε μια πολιτικού τύπου στρατηγική μετατόπιση. Οι λόγοι της συγκεκριμένης μετατόπισης είναι αρκετοί. Όπως παρατηρεί η Μ. Ρήγου, υπάρχει μια «έκρηξη(ς) των ίδιων των τεχνικό-επιστημονικών δομών στην οικονομία (τεχνική και επιστήμη ως ιδεολογία)». ⁷⁵ Αυτές οι δομές επανανοηματοδοτούνται ως ερευνητικά κέντρα με υψηλό τεχνολογικό κύρος. Η ιατρική αρχίζει να αντιμετωπίζεται ως επάγγελμα πλέον και όχι ως λειτούργημα, με αποτέλεσμα να υπάρχουν κοινωνικού τύπου διεκδικήσεις, οι οποίες εκφράζονται κυρίως δια των συνδικαλιστικών οργάνων των ιατρών που αρχίζουν να κάνουν την εμφάνισή τους. Μέσω του συνδικαλισμού, γίνεται σαφής η σύνδεση της επιστημονικότητας με το πολιτικό στοιχείο (διεκδικήσεις) και συγκεκριμενοποιώντας την πίεση που μπορεί να ασκήσει η ιατρική επί των πολιτικών δυνάμεων.

Η πολιτική πρωτοβουλία καθίσταται σωτήρια για τη νοσοκομειακή κοινότητα, εντός της οποίας αρχίζει να εισβάλλει η ιδιωτική σφαίρα (πχ. ιδιωτικές επιχειρήσεις που αναλαμβάνουν τον ιατρικό εξοπλισμό των νοσοκομειακών ιδρυμάτων). Στο σημείο αυτό, έχουμε εκείνο το στοιχείο που παρατηρεί ο Φουκώ στη διάλεξη της 17^{ης} Μαρτίου του 1976. Οι πολυεπίπεδες, ρυθμιστικές παρεμβάσεις της εξουσίας (τόσο σε επίπεδο πειθαρχησης όσο και σε επίπεδο βιο-εξουσίας), δεν επιφέρουν κατ' ανάγκη αποδέσμευση του κράτους με τα νοσοκομειακά ιδρύματα. Υπάρχει μια παράλληλη δράση, η εξουσία μπορεί να εντοπιστεί τόσο κρατικά όσο και σε θεσμούς πέραν του κράτους. Παράλληλα, έχουμε μια επανεμφάνιση της ηθικής, με πολύ διαφορετικούς όρους αυτή την φορά,

Τα νοσοκομειακά ιδρύματα, επωμίζονται το βάρος διαχείρισης δεοντολογικών προβλημάτων, τα οποία συνδέονται με την ηθική, η οποία όμως δεν νοείται με μεταφυσικούς ή φιλοσοφικούς όρους. Η ηθική, ή μάλλον το σύστημα ηθικής, που αναπτύσσουν τα ιδρύματα προσλαμβάνει τον χαρακτήρα μιας πρακτικής. Όπως αναφέρει η Μ. Ρήγου, από το 1947 έως

⁷⁵Αυτ., σ. 79.

το 1970, η φαρμακευτικές βιομηχανίες υφίσταντο μια έντονη εξέλιξη, η οποία αναδεικνύει την ανάγκη για ανθρώπινο δυναμικό ούτως ώστε να στελεχώσει πλήθος ερευνητικών προγραμμάτων, σε πλαίσιο πειραματισμών. Τα συγκεκριμένα πειράματα υπόσχονται ανακαλύψεις της τάξεως της παγκόσμιας προόδου, ωστόσο προϋπόθεση αποτελεί η συγκατάθεση του ασθενή. Βασική στόχευση σε ότι αφορά την πειραματική έρευνα είναι η κατανόηση αιτιών των ασθενειών πάντα υπό την προϋπόθεση της βελτίωσης της διάγνωσης και θεραπευτικής επέμβασης, τονίζοντας ωστόσο τον πρωταρχικό ρόλο της ασφάλειας του ασθενή⁷⁶. Προκύπτει για πρώτη φορά ο διαχωρισμός της διαγνωστικής έρευνας από την επιστημονική. Εύκολα μπορεί κανείς να αντιληφθεί τον τρόπο με τον οποίο νοσηματοδοτείται η έρευνα, η οποία υπό το πέπλο της επιστημονικότητας θέτει τον ιατρό στις στοχεύσεις του κράτους αλλά κυρίως του εναποθέτει το βάρος της διαχείρισης του «ανθρώπινου πεπρωμένου». Μέσω της διακήρυξης του Ελσίνκι, ολόκληρη η ιατρική κοινότητα (οργανώσεις τόσο πολιτικές όσο και ιατρικές) συμφωνεί ως προς τη σύναψη συνεργασίας και ανταλλαγής δεδομένων και πληροφοριών στα πλαίσια ενός πλήρως κατασκευασμένου ηθικού κώδικα.

Υπάρχει μια πληθώρα λόγων, οι οποίοι ωστόσο δεν ασχολούνται μόνο με τις επιπτώσεις που επιφέρει ο θάνατος στο κοινωνικό σώμα ή τουλάχιστον όχι μόνο. Ασχολούνται και με το ίδιο το φαινόμενο του θανάτου, την ίδια την ουσία του,. Μπορεί για τον Φουκώ, ο θάνατος να εξωθείται σε ένα τόπο σιωπής, από μια εξουσία που δεν τον αναγνωρίζει ως φαινόμενο, αλλά η ιστορική κίνηση μας επιτρέπει μια διαφορετικού τύπου προσέγγιση, πάντοτε στα πλαίσια της φουκωικής ανάλυσης. Πως λοιπόν μπορούμε να προσεγγίσουμε τους συγκεκριμένους λόγους περί θανάτου;

Ένας τρόπος προσέγγισης του ζητήματος μας δίνεται από τον ίδιο τον Φουκώ, η μάλλον από το σχήμα σκέψης που αναπτύσσει στην *Ιστορία της Σεξουαλικότητας: Η δίψα για*

⁷⁶ WMA declaration of Helsinki: ethical principles for medical research involving human subjects 2013, adopted by the 18th WMA General Assembly, Helsinki, Finland, June 1964

γνώση. Διαχειριζόμενος την έννοια της σεξουαλικότητας και αξιοποιώντας την «υπόθεση καταστολής» εξήγαγε το συμπέρασμα ότι παρά την πληθώρα απελευθερωτικών λόγων που προέκυψαν την δεκαετία του '60 σε σχέση με την χειραφέτηση του σώματος και της σεξουαλικότητας, οι οποίοι αν και θεωρήθηκαν άκρως ριζοσπαστικοί σε σχέση με το κυρίαρχο αστικό αφήγημα της εποχής, επί της ουσίας συνδέθηκαν με τους μηχανισμούς εξουσίας και ενσωματώθηκαν εντός του κυρίαρχου αφηγήματος. Η σεξουαλικότητα, ή μάλλον οι λόγοι περί σεξουαλικής απελευθέρωσης, οι οποίοι βρίσκονταν σε άνθιση εκείνη την περίοδο, εντάσσονται «στο ευρύτερο πεδίο του συστήματος της σεξουαλικότητας ως το προοδευτικό τους άλλοθι». ⁷⁷ Ο τρόπος με τον οποίο ενσωματώθηκαν τα παράλληλα αφηγήματα, οι παράλληλοι λόγοι περί σεξουαλικότητας από τον καπιταλισμό και τις κυρίαρχες σχέσεις εξουσίας, είναι ενδεικτικό της σημασίας που αποδίδεται στην ευρωστία και στην «καλή» εμφάνιση που οφείλει να έχει ένα σώμα εντός του συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού.

Η ίδια η ανάπτυξη της βιο-τεχνικής έρευνας αντικατοπτρίζει την σημασία που ενέχει το σώμα. Τα τεχνικά μέσα διαχείρισης της αρρώστιας πολλαπλασιάστηκαν από την δεκαετία του '70, όπως παραδείγματος χάριν μεταμοσχεύσεις, επιβολή ιατρικού κόμματος, μηχανική υποστήριξη της ζωής, κ.ά., τα οποία λειτουργούν με τρόπο παρεμβατικό σε αυτό που ονομάζεται φυσική εξέλιξη της ζωής. Η συγκεκριμένη παρέμβαση προφανώς και έρχεται σε σύγκρουση με πεδία, όπως το θρησκευτικό, αναδεικνύοντας την προβληματική της ηθικής, ή ορθότερη της ηθικότητας που χαρακτηρίζει την νεωτερική κοινωνία. Μέσω των νέων ανακαλύψεων, η επιστήμη νοηματοδότησε εκ νέου το «απαγορευμένο», φέρνοντας την βιο-εξουσία αντιμέτωπη με την βιο-ηθική, η οποία προέκυψε ως αντανakλαστικό τρόπον τινά, ως προς τον ίδιο τον τρόπο αναπαραγωγής των σχέσεων εξουσίας. Στην *Ιστορία της Τρέλας*, παρατηρήσαμε πως το άσυλο αποτέλεσε τον τόπο εκείνο στον οποίο επιτελέστηκε ένας ουσιώδης διαχωρισμός, κανονιστικού τύπου. Με αυτόν τον τρόπο, επωμίστηκε τη διαχείριση

⁷⁷ Δοξιάδης, *Ο Foucault και η κριτική της σεξουαλικότητας*, ό.π., σ. 86.

της παραγωγικότητας του κοινωνικού σώματος, ή έστω μιας ομάδας του, δια μέσω μιας ηθικής πειθάρχησης. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το άσυλο νοσηματοδοτήθηκε ως ηθική οντότητα. Στην υπό εξέταση ωστόσο περίοδο, η σύγχρονη επιστήμη, η έρευνα της καθώς και τα τεχνολογικά επιτεύγματα που παράγει, δεν μπόρεσαν να παράγουν κάποιου είδους άμεσης σχέσης με το κοινωνικό, ή αλλιώς «δεν συνέτειναν σε μια διεύρυνση των περιοχών αυτών, ως προς το κοινωνικό τους αντίκτυπο· δεν οδήγησαν την ιατρική προς την κοινωνία».⁷⁸

Δεδομένου της αναταραχής που επιφέρει εντός του κοινωνικού η πειραματική έρευνα (η οποία είναι πολιτική σε κάθε περίπτωση) σε ότι αφορά ζητήματα ηθικής, είναι μάλλον λογικό να μην μπορεί να αναχθεί ένα ιατρικό εργαστήριο γενετικής σε ηθική οντότητα. Η ίδια η επιστημονική κοινότητα παρουσιάζει αντιστάσεις, διακόπτοντας έρευνες που προκαλούν ηθική αμηχανία και κατ' επέκταση προκαλώντας προβλήματα και πολλαπλές διαμάχες, οικονομικού, πολιτικού, θρησκευτικού, επιστημονικού ακόμα και νομικού χαρακτήρα (βλ. την διαμάχη για το νομικό πρόσωπο ενός εμβρύου). Παρά το γεγονός ότι η επιστήμη κατόρθωσε να επιλύσει ζητήματα τεχνικού χαρακτήρα, προσφέροντας λύσεις σε περιπτώσεις που μέχρι τότε θεωρούνταν «ανίατες», προσέδωσε μια ηθικού τύπου εντασιακότητα στον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η ιατρική, επιστημονική κοινότητα.

Η Μ. Ρήγου παρατηρεί μια νέα νοσηματοδότηση του θανάτου ή μάλλον έναν νέο τρόπο με τον οποίο εμφανίζεται, αυτή τη φορά με την μορφή της ευθανασίας, και συγκεκριμένα της κοινωνικής ευθανασίας. Ο θάνατος συσχετίζεται με την ιατρική σε μια συνθήκη απόφασης. Η ιατρική πρωτοβουλία αναλαμβάνει να διαχειριστεί τον θάνατο ενός υποκειμένου, τα διαθέσιμα ιατρικά μέσα για την επιμήκυνση της ζωής υφίστανται μια, τρόπον τινά, κοστολόγηση, με κριτήρια όχι μόνο γραφειοκρατικά αλλά και ηλικιακά, ηθικά και ταξικά. Ο ασθενής αποκτά μια «ολοκληρωμένη» εικόνα της κατάστασης του και καλείται να αποφασίσει εάν θα εκμεταλλευτεί ή όχι τα ιατρικά μέσα τα οποία μπορούν δυνάμει να του προσφερθούν.

⁷⁸Ρήγου, *Ο θάνατος στη νεωτερικότητα...*, ό.π., σ.33.

Συνεπώς, οι επιπτώσεις της συγκεκριμένης απόφασης μετατοπίζονται από την ιατρική εξουσία στον ασθενή, ασχέτως εάν ο τελευταίος δύναται να αντιληφθεί το μέγεθος της συνθήκης εντός της οποίας βρίσκεται.

Επιπλέον, η ευθανασία, είτε στην ενεργητική είτε στην παθητική της μορφή, δεν δύναται να ελεγχθεί με δυναμικό τρόπο, καθώς σύμφωνα με την Μ. Ρήγου ο έλεγχος της ιατρικής εξουσίας είναι αδύνατος «εξ αιτίας της έλλειψης φιλοσοφικού, θρησκευτικού, πολιτικού ή κοινωνικού consensus».⁷⁹ Όπως έχει επισημάνει και ο Φουκώ, στο κείμενο του *Cuvier's situation in the history of Biology*⁸⁰ αλλά και στο έργο του *Οι λέξεις και τα πράγματα*, οι επιστήμες της ζωής, αντικειμενοποιώντας και θέτοντας ως αντικείμενο ανάλυσης τους την ζωή, την κατέστησαν ταυτόχρονα και μια υπερβατική έννοια, ανοίγοντας ένα νέο πεδίο σκέψης (και αντίστοιχα γνώσης) εντός του οποίου εδραιώθηκαν. Οι επιστήμες της ζωής κατόρθωσαν να εδραιωθούν εν τέλει, αναδιπλασιάζοντας τον άνθρωπο στον εαυτό του και στην εμπειρική πραγματικότητά του, προκαλώντας την «εμφάνιση αυτού του εμπειρικό-υπερβατικού όντος, αυτού του όντος του οποίου η σκέψη είναι απροσδιόριστα συνυφασμένη με το άσχετο, αυτού του όντος που είναι πάντα χωρισμένο από μια καταγωγή που του την έχουν υποσχεθεί μέσα στην αμεσότητα της επιστροφής –αυτή η εμφάνιση είναι που δίνει στις επιστήμες του ανθρώπου την ιδιόρρυθμη μορφή τους»⁸¹. Συνεπώς, ο άνθρωπος και κατ' επέκταση η ζωή και ο θάνατος (του) αποτελούν αναλυτικές κατηγορίες που δεν μπορούν ποτέ να αντικειμενοποιηθούν πλήρως, κατηγορίες οι οποίες πάντοτε θα μας διαφεύγουν. Όπως παρατηρεί η Mary Beth Mader στο άρθρο της «Modern Living and Vital Race: Foucault and the Science of Life»⁸², με την εισαγωγή στοιχείων όπως η φυσιολογία και η ανατομική δομή ή αλλιώς αυτό που θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε ως κατασκευή του βιολογικού

⁷⁹ Αυτ., σ. 87.

⁸⁰ Michel, Foucault, *Cuvier's situation in the history of Biology*, trans. Trans. Lynne Huffer 2017

⁸¹ Michel, Foucault, *Οι λέξεις και τα πράγματα : Μια αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου*, μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, επιμ. Π. Κονδύλης, Γνώση, Αθήνα 1986, σ. 479.

⁸² Mary Beth, Mader, *Modern Living and Vital Race: Foucault and the Science of Life*

συνεχούς (biological continuum) στην επιστήμη του 19^{ου} αιώνα και έπειτα, προκύπτει μια μετατόπιση, σύμφωνα με την οποία η ύπαρξη τοποθετείται καταστατικά σε ένα τόπο, ο οποίος διαφεύγει των αναπαραστασιακών μας δυνάμεων και δυνατοτήτων (representative powers)⁸³.

Το ζητούμενο λοιπόν, εντοπίζεται όχι στην ανάπτυξη και στη διαρκή εξέλιξη των τεχνολογικών μέσων αλλά στον τρόπο με τον οποίο παρεμβαίνουν σε πυλώνες που θεωρούνται καταστατικής σημασίας για την ίδια τη διαδικασία υποκειμενοποίησης. Το να μπορείς δυνάμει να αλλάξεις δομικά στοιχεία που διαμορφώνουν την υποκειμενικότητα ξεπερνάει τις αντιστάσεις της βιο-ηθικής, καθώς παρεμβαίνει στην ίδια τη συμβολική τάξη. Η ίδια η βιο-ηθική, είναι ασταθής όχι μόνο γιατί βασίζεται σε μια ήδη παγιωμένη θεώρηση του τι είναι ηθικό εντός του κοινωνικού αλλά κυρίως γιατί μπορεί να νοηθεί ως μια ακόμη κίνηση του ίδιου του συστήματος της θνητότητας και της περατότητας, κατά τον ίδιο τρόπο με τον οποίο η σεξουαλική απελευθέρωση αποτελεί μέρος του συστήματος της σεξουαλικότητας. Η αξιοποίηση και η ενσωμάτωση της ιατρικής έρευνας που στοχεύει στην επιμήκυνση του προσδόκιμου ζωής, από τις κυρίαρχες σχέσεις εξουσίας, οι οποίες αντιλαμβάνονται την «πρόοδο» με όρους παραγωγικότητας, επαναφέρουν τον θάνατο στο προσκήνιο. Πλέον, ο θάνατος απασχολεί ως φαινόμενο, δεδομένου ότι μπορεί να αξιοποιηθεί πολιτικά, εξ ου και η αντίστοιχη έκρηξη λόγων σε ότι τον αφορά. Ξαφνικά, όλοι μιλούν για τον θάνατο, υπό την έννοια ότι ξαφνικά, όλοι αναπαράγουν τον κυρίαρχο επιστημονικό λόγο περί θανάτου.

Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να κάνουμε μια επιστημολογικού τύπου παρατήρηση. Με βάση την κλασσική, ορθολογική προσέγγιση σε ό,τι αφορά την επιστήμη ισχύει η άποψη ότι ο φυσικός κόσμος είναι αυτός που διαμορφώνει την επιστημονική γνώση.

Φυσικός κόσμος → επιστημονική γνώση

⁸³ Αυτ.

Ωστόσο, υιοθετώντας μια περισσότερο κοινωνιολογική προοπτική, η συγκεκριμένη σύζευξη, η οποία στηρίζεται στην λογική και στον ορθό λόγο αποτελεί μια κοινωνική σύμβαση, κάτι της τάξεως της κοινωνικής κατασκευασιοκρατίας. Υιοθετώντας μια περισσότερο μετα-μοντέρνα κριτική, εμείς θα υποστηρίξουμε την «ουσιαστική ισοδυναμία ανάμεσα στην οντολογία και στην επιστημολογία: το πώς γνωρίζουμε είναι αυτό που υπάρχει».⁸⁴

Η έννοια της επιστημονικής ανακάλυψης προϋποτίθεται ως δομικό χαρακτηριστικό της επιστήμης εν γένει. Η τελευταία αποτελεί τον προνομιακό τόπο εμφάνισης γεγονότων που εμπίπτουν στην κατηγορία της ανακάλυψης, λόγω της αντικειμενικότητας και των τεχνολογικών μέσων που διαθέτει. Ωστόσο, η έννοια της επιστημονική ανακάλυψης εμπεριέχει την παραδοχή πως το αντικείμενο που ανακαλύπτεται κάθε φορά, είναι επί της ουσίας πάντοτε ήδη εκεί. Αυτό που ανακαλύπτουμε έχει μια προγενέστερη ύπαρξη, την οποία ο επιστήμονας απλώς τυχαίνει να παρατηρήσει. Προκύπτει δηλαδή μια ρητορική της οντολογίας, η οποία θέτει τα αντικείμενα μελέτης ως α-ιστορικά, προσδίδοντας τους μια καθολικότητα και αμεταβλητότητα. Βέβαια, για να χαρακτηριστεί μια παρατήρηση ως ανακάλυψη «οφείλει να διαθέτει ένα προφανές πρόσθετο χαρακτηριστικό: να είναι ιδιαιτέρως σημαντική για όσους δεν την γνωρίζουν».⁸⁵

Επομένως, εύκολα γίνεται κατανοητό πως για να εδραιωθεί μια παρατήρηση ως επιστημονική ανακάλυψη χρειάζεται να υπάρξουν συγκεκριμένες προϋποθέσεις ούτως ώστε να καταστεί χρήσιμη σε ένα πρώτο επίπεδο. Αν δεν υπάρχουν καθαρά και πλήρως αντικειμενικά γεγονότα, ό,τι χαρακτηρίζεται ως επιστημονικό γεγονός είναι επί της ουσίας ένα κοινωνικά κατασκευασμένο γεγονός που αφορά στην επιστημονική γνώση. Εντός του εργαστηρίου, έχουμε την παραγωγή συγκεκριμένων αποτελεσμάτων με κοινωνικούς όρους.

⁸⁴ Steve, Woolgar, *Επιστήμη: Η ιδέα καθ' αυτήν*, μτφρ. Δ. Παπαγιαννάκος, Κάτοπτρο, Αθήνα, Δεκέμβριος 2003 σ. 85.

⁸⁵ Αὐτ., σ. 87.

Το αντικείμενο μελέτης συγκροτείται με βάση την αναπαράστασή του, συνεπώς η συγκεκριμένη αναπαράσταση είναι παραγωγική, καθώς διαμορφώνει εκείνο το οποίο θα μελετηθεί. Προκύπτει δηλαδή, μια αντιστροφή των όρων της ορθολογικής προσέγγισης, στους οποίους αναφερθήκαμε προηγουμένως. Η επιστημονική γνώση είναι εκείνη που καθορίζει τον φυσικό κόσμο.

αναπαράσταση→αντικείμενο

επιστημονική γνώση → φυσικός κόσμος

Με την χρήση της γλώσσας της αναπαράστασης, δεχόμαστε ότι υπάρχουν πραγματικότητες που ξεπερνούν την αντίληψή μας, ωστόσο τίθεται το ζητούμενο πώς δύναται να υπάρξει κάτι εκτός, κάτι πέραν των δικών μας αναπαραστασιακών πρακτικών. Πώς μπορούμε να περιγράψουμε κάτι το οποίο υποτίθεται πως προϋπάρχει, το οποίο υποτίθεται πως είναι αντικειμενικό χωρίς να χρησιμοποιήσουμε αναπαραστασιακή γλώσσα; Κατ' επέκταση, αυτή η γλώσσα είναι που συγκροτεί τον κόσμο που μας περιβάλλει, είναι εκείνο το στοιχείο το οποίο διαμεσολαβεί. Αξίζει να σημειωθεί πως η συγκεκριμένη γλώσσα δεν μπορεί να ξεφύγει του κοινωνικού. Το κοινωνικό διαμορφώνει ένα δεδομένο πλαίσιο εντός του οποίου διαμορφώνεται μια γνώση, η οποία εν συνεχεία διαμορφώνει και τα νοήματα τα οποία προσπαθούμε να προσεγγίσουμε δια της γλώσσας. Πλαίσιο και γλώσσα βρίσκονται σε διαρκή διαπλοκή και παρά την όποια απροσδιοριστία ενέχει η λειτουργία της γλώσσας, η διαπλοκή τους είναι παραγωγική.

Επιστρέφοντας στην έννοια της ανακάλυψης, αρχικά θα πρέπει να σημειωθεί πως αποτελεί μάλλον διαδικασία και όχι μεμονωμένο και στιγμιαίο συμβάν. Χαρακτηρίζουμε ως ανακάλυψη το αποτέλεσμα μιας οργανωμένης διαδικασίας παρατηρήσεων, που θεσμοθετήθηκε εντός ενός συγκεκριμένου κοινωνικού πλαισίου, σε δεδομένη χρονική στιγμή.

Επιπλέον, ασχέτως του πότε επιτελείται η θεσμοθέτηση, η ανακάλυψη έχει μια συγκεκριμένη χρονικότητα, που αφορά τόσο το παρελθόν της διαδικασίας όσο και το μέλλον της. Προκύπτει μια διάσταση. Αφενός έχουμε το γεγονός της ανακάλυψης και αφετέρου το γεγονός του αντικειμένου το οποίο έχει ανακαλυφθεί με αποτέλεσμα «ο χαρακτήρας του ανακαλυφθέντος αντικειμένου [να] συνιστά την κατάληξη της διαδικασίας που διαμορφώνει και [να] ορίζει τι είναι αυτό το αντικείμενο»⁸⁶. Κατ' επέκταση, παρά το γεγονός ότι είθισται να αντιμετωπίζεται το ανακαλυφθέν αντικείμενο ως τμήμα μιας πραγματικότητας, η οποία είναι ίδια για όλα τα διαφορετικών λόγων που διεκδικούν την πρωτοκαθεδρία σε ό,τι αφορά το αντικείμενο, υπάρχουν θεμελιώδεις διαφορές ως προς το πώς προσεγγίζεται το συγκεκριμένο (αντικείμενο) σε όλες τις διαφορετικές εκδοχές λόγου. Κατ' επέκταση το αντικείμενο συγκροτείται από το κοινωνικό, αντιστρέφοντας τη σχέση της αναπαράστασης με το αντικείμενο, προβάλλοντας το συντελεσμένο αποτέλεσμα στο παρελθόν του. Αξίζει να σημειωθεί πως σε καμία περίπτωση η συγκεκριμένη προσέγγιση δεν υποστηρίζει τη μη ύπαρξη του αντικειμένου. Εκείνο που αμφισβητείται είναι ο τρόπος συγκρότησης και ορισμού με επιστημονικούς όρους ως αντικειμενικό και καθολικό.

Με βάση ό,τι έχει λεχθεί λοιπόν, θεωρούμε πως μπορεί να υποστηριχθεί η υπόθεση πως οι νέες ανακαλύψεις που προκύπτουν σε σχέση με το φαινόμενο του θανάτου, σε ό,τι αφορά τον επιστημονικό λόγο αποτελούν κοινωνικά κατασκευασμένα γεγονότα. Μπορούμε να υποστηρίξουμε δηλαδή, ότι αποτελεί πολύ συγκεκριμένη στόχευση της επιστήμης να νοηματοδοτήσει τον θάνατο με νέους όρους, εντός πολύ συγκεκριμένων κοινωνικών συνθηκών και πλαισίου.

Με βάση τα παραπάνω θα θέλαμε να επεκτείνουμε την συλλογιστική μας περεταίρω στηριζόμενοι στο έργο της Elizabeth Wilson, *Gut Feminism*⁸⁷, το οποίο μπορεί να μας φανεί

⁸⁶ Αυτ., σ. 93.

⁸⁷ Elizabeth, Wilson, *Gut Feminism*, Duke Univ. Press, NC 2015.

χρήσιμο. Στο συγκεκριμένο βιβλίο, η Wilson, επιχειρεί να επαναπροσδιορίσει την σχέση της βιολογίας με την φεμινιστική θεωρία. Κατά την άποψη της η έμφαση που δίνεται στην θεωρία της κοινωνικής κατασκευασιοκρατίας από φεμινίστριες επιστήμονες προβληματοποιεί τα βιολογικά δεδομένα, τα οποία θεωρεί πως μπορούν να αξιοποιηθούν πολιτικά. Για τον λόγο αυτό, καλεί την φεμινιστική θεωρία να διαμορφώσει ένα εννοιολογικό οπλοστάσιο, το οποίο θα περιλαμβάνει την βιολογία και το οποίο «θα επιτρέψει στην φεμινιστική έρευνα να ξεπεράσει την εξάρτηση της από την κοινωνική κατασκευασιοκρατία και να παράγει πιο ζωντανή και βιολογικά εναρμονισμένη θεώρηση περί σώματος»⁸⁸.

Ο λόγος που αναφερόμαστε στο έργο της Wilson, εντοπίζεται στο γεγονός ότι χρειάζεται να επαναπροσδιορίσουμε τον τρόπο με τον οποίο επεξεργαζόμαστε τα επιστημονικά δεδομένα και την βιολογία. Σαφώς, ο αντιβιολογισμός ενέχει τρομερή πολιτική βαρύτητα και έχει κατορθώσει να εδραιώσει πολιτικά πολλές κριτικές που στοχεύουν τις κυρίαρχες σχέσεις εξουσίας. Ωστόσο, η επιστήμη προχωράει με ταχύτατους ρυθμούς. Τα τελευταία χρόνια έχουν υπάρξει πλήθος επιστημονικών «καινοτομιών» στους τομείς της γενετικής, της νευροεπιστήμης και της βιολογίας. Από την κλωνοποίηση ενός προβάτου το 1997⁸⁹ μέχρι την νομική αναγνώριση ενός ρομπότ το 2017⁹⁰, μπορούμε εύκολα να αντιληφθούμε ότι η επιστημονική γνώση εντός του νεοφιλελεύθερου σχηματισμού καλεί για έναν επαναπροσδιορισμό του τρόπου με τον οποίο διαχειριζόμαστε την τεχνοεπιστήμη. Όταν η Wilson προτείνει να λάβουμε υπόψιν μας την βιολογία, στόχευση της δεν είναι να προσδώσει πρωτοκαθεδρία στο βιολογικό επί του κοινωνικού αλλά κυρίως να καταδείξει την ανάγκη αποδέσμευσης από τον καρτεσιανό δυισμό που χαρακτηρίζει την επιστημονική έρευνα. Το

⁸⁸ Elizabeth, Wilson, *Psychosomatic: Feminism and the Neurological Body*, Duke Univ. Press, 2004, σ. 14. (μετάφραση δική μου)

⁸⁹ The life of Dolly, στο <http://dolly.roslin.ed.ac.uk/facts/the-life-of-dolly/index.html>

⁹⁰ Gali Katznelson, *AI Citizen Sophia and Legal Status*, στο <http://blogs.harvard.edu/billofhealth/2017/11/09/ai-citizen-sophia-and-legal-status/>

έργο της μας προσφέρει μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση αναίρεσης του διπόλου βιολογικού/κοινωνικού, το οποίο θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε στο επόμενο κεφάλαιο.

Συνοψίζοντας, η επιστημονική «πρόοδος» μας καλεί να επαναπροσδιορίσουμε τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε όχι μόνο τι είναι ζωή και τι θάνατος αλλά κυρίως τον τρόπο με το οποίο οφείλουμε να οργανώσουμε την αντίσταση μας πολιτικά προς τις κυρίαρχες σχέσεις εξουσίας. Όπως αναφέρει ο Nicholas Rose στο *The Politics of Life Itself: Biomedicine, Power, and Subjectivity in the Twenty-First Century*, «οι νέες επιστήμες της ζωής, των οποίων η γενετική είναι μια μόνο όψη, ανοίγουν ένα τόπο αβεβαιότητας και όχι βεβαιότητας»⁹¹. Ακριβώς σε αυτόν τον τόπο οφείλουμε να εκμεταλλευτούμε πολιτικά. Στο επόμενο κεφάλαιο θα προσπαθήσουμε να στοχαστούμε περεταίρω επ' αυτού.

⁹¹ Nicholas, Rose, *The Politics of Life Itself: Biomedicine, Power, and Subjectivity in the Twenty-First Century*, Princeton 2007, Princeton University, σ.52

4. «Να κάνεις να πεθαίνουν»

Όπως έχουμε αναφέρει και σε προηγούμενο κεφάλαιο, το νεωτερικό κράτος λειτουργεί αξιοποιώντας τη βιοπολιτική και η κυριαρχία του μπορεί να συνοψιστεί σχηματικά στο δικαίωμα να «κάνεις να ζουν και να αφήνεις να πεθαίνουν». Το συγκεκριμένο δικαίωμα όπως αναφέραμε διαφοροποιείται από την προηγούμενη έκφραση του κατά την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, το οποίο σχηματικά συνοψίζεται στο «να αφήνεις να ζουν και να κάνεις να πεθαίνουν» και η διαφοροποίηση έγκειται ακριβώς στο ότι το νεωτερικό κράτος απασχολείται πλέον με την ζωή. Στο σημείο αυτό η ανάλυση μας διαφοροποιείται από τον Φουκώ. Θα υποστηρίξουμε πως το νεωτερικό κράτος εξακολουθεί να ενδιαφέρεται για τον θάνατο και οι επιστημονικοί λόγοι περί θανάτου το επιβεβαιώνουν. Σε καμία περίπτωση δεν υποστηρίξουμε ότι έχουμε επιστροφή στο προηγούμενο παράδειγμα κυριαρχίας αλλά πως το παράδοξο της βιοπολιτικής, σε συνθήκες ύστερου καπιταλισμού επαναπροσδιορίζεται .

Αρχικά, προκύπτει μια δομική εντασιακή διαφορά μεταξύ του να κάνεις κάποιον να πεθαίνει και να τον αφήνεις να πεθαίνει. Στην πρώτη περίπτωση η ενέργεια είναι αναδρομική ενώ στην δεύτερη είναι προληπτική. Ωστόσο, αντί να ακολουθήσουμε τον Φουκώ, για τον οποίο η προληπτική δράση υποδεικνύει την στροφή προς την ζωή, εμείς θα υποστηρίξουμε μια διαφορετική ανάγνωση, αντλώντας από τον Achille Mbembe⁹². Φτάνοντας, το επιχείρημα «να κάνεις να πεθαίνουν» στα άκρα του, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως ζητούμενο είναι να μπορείς να διαχειριστείς τον θάνατο, ως βιολογικό φαινόμενο. Κατά μία έννοια, η δυνατότητα διαχείρισης του θανάτου βιολογικά επεκτείνεται και στην πολιτική του διαχείριση,

⁹² Achille Mbembe, *Necropolitics*, L. Meintjes (Trans.). Public Culture 15. (1), σ. 11-40

επιτρέποντας στις κυρίαρχες σχέσεις εξουσίας να αναπαραγάγουν την κυριαρχία τους, η όποια όπως είπαμε εντοπίζεται ακριβώς σε αυτό το δικαίωμα του να «κάνεις να πεθαίνουν».

Ας επεξεργαστούμε περαιτέρω την στροφή ενδιαφέροντος προς την ίδια την «φύση» του θανάτου και ας επιχειρήσουμε κάποιους πρώτους στοχασμούς, υιοθετώντας μια φουκωική προσέγγιση. Όπως αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η δημογραφική έκρηξη που σημειώνεται στα τέλη του 18ου αιώνα και τις αρχές του 19ου, συνδυαστικά με την βιομηχανική επανάσταση, είχαν ως αποτέλεσμα την ανάδυση της βιοπολιτικής. Δεδομένου ότι η εξουσία αδυνατούσε να διαχειριστεί και να οργανώσει το κοινωνικό σώμα με οικονομικούς και πολιτικούς όρους αξιοποιώντας μόνο τις τεχνολογίες πειθάρχησης, ανέπτυξε παράλληλα και τεχνολογίες κανονικοποίησης, που στοχεύουν τον πληθυσμό, τον άνθρωπο στην ολότητα του, ως είδος. Μέσω αυτής της διαδικασίας, ο θάνατος τέθηκε σε έναν τόπο εκτός της εξουσίας καθώς εκείνο που απασχολούσε ήταν η ρύθμιση των επιπτώσεων του επί του πληθυσμού.

Θα μπορούσαμε ενδεχομένως να υποστηρίξουμε ότι η έκρηξη λόγων περί θανάτου και η μεταστροφή του ενδιαφέροντος στο ίδιο το φαινόμενο, είναι ενδεικτική της αδυναμίας διαχείρισης της πληθώρας ζητημάτων που αντιμετωπίζουν οι κυρίαρχες σχέσεις εξουσίας (και το καπιταλιστικό σύστημα) τα τελευταία χρόνια. Όπως έχουμε πει, δια του βιολογικού κανόνα που νομιμοποιεί τον κρατικό ρατσισμό, το νεωτερικό κράτος μπορεί να εδραιώσει την βιοπολιτική του, να «δικαιολογήσει» το δικαίωμα του να κάνει πόλεμο, να διαχειρίζεται το θάνατο (και άρα την ζωή) των πολιτών του. Η υφή του πολέμου αλλάζει, ενσωματώνοντας το βιολογικό επιχείρημα, προσλαμβάνοντας χαρακτήρα σωτήριο για το ίδιο το είδος.

Η συγκεκριμένη αντίληψη αντανakλάται περίφημα στην επικοινωνιακή διαχείριση του πολέμου από τα σύγχρονα κράτη. Ο πόλεμος στο Ιράκ, βαπτίζεται μέρος του Πολέμου ενάντια στην Τρομοκρατία που εκκινούν οι Η.Π.Α μετά τις επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου του 2001, προκειμένου να προστατευτεί τόσο ο αμερικανικός λαός όσο και ολόκληρος ο κόσμος. Αντιστοίχως, η έκρηξη της προσφυγικής κρίσης του 2015, η οποία χαρακτηρίζεται ως η

χειρότερη από τον Β' παγκόσμιο πόλεμο, έχει αναζωπυρώσει ένα ολόκληρο λόγο σε σχέση με την «φύση» του πολέμου. Δεδομένου ότι η ανάλυση των συγκεκριμένων πολέμων δεν αποτελεί στόχευση της παρούσης εργασίας, θα αρκεστούμε απλώς στην εξής παρατήρηση. Κοινό στοιχείο τους αποτελεί η πληθώρα θανάτων που προκάλεσαν και προκαλούν. Ο πόλεμος παρουσιάζεται ως αναγκαιότητα, ως το μοναδικό μέσο αντιμετώπισης της τρομοκρατικής απειλής. Παρ' ότι, το βιολογικό επιχείρημα εξακολουθεί να είναι κυρίαρχο, δεδομένου ότι πλήθος ρατσιστικών λόγων προκύπτουν επαναληπτικά (ιδιαίτερα με το προσφυγικό), ο αριθμός των νεκρών είναι τέτοιας έκτασης που μπορούμε να πούμε πως επιφέρει κάποιου είδους αμηχανίας. Σαφώς προκύπτουν αντιθετικά αφηγήματα και λόγοι, τα οποία θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ριζοσπαστικά, ωστόσο και αυτούς τους λόγους μπορούμε με τη σειρά τους να τους κατηγοριοποιήσουμε ως μέρος του συστήματος της θνητότητας.

Τι είναι λοιπόν αυτό που διαφοροποιείται, τι είναι αυτό που έχει τη δυνατότητα να διαχειριστεί με τα ίδια μέσα πλέον, η εξουσία; Όπως αναφέραμε και προηγουμένως, η νοσηματοδότηση του θανάτου στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, προέκυψε εξαιτίας της αναγκαιότητας να αντιμετωπιστούν οι επιδράσεις του φαινομένου (του θανάτου) επί των πληθυσμών (συνδυαστικά με την δημογραφική έκρηξη και την βιομηχανική επανάσταση). Η σύγχρονη πραγματικότητα ωστόσο, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο αναπαράγεται το καπιταλιστικό σύστημα, αποφυσικοποιούν τον θάνατο. Στις νεωτερικές κοινωνίες, οι οποίες δρουν με βάση τη βιοπολιτική, θα μπορούσαμε να πούμε πως επικρατεί μια κατάσταση γενικευμένου πολέμου. Η δυνατότητα πολέμου είναι πάντοτε εκεί, λειτουργώντας παράλληλα με τον κρατικό ρατσισμό με αποτέλεσμα ο πόλεμος να μπορεί πάντοτε δυνάμει να εκδηλωθεί. Κατ' επέκταση, ενώ τον 19^ο αιώνα το κράτος έπρεπε να διαχειριστεί εργαλειακά τον θάνατο και τις επιπτώσεις του με όρους παραγωγικών δυνάμεων, στη νεωτερική κοινωνία είναι ακριβώς το ίδιο το κράτος που προκαλεί τον θάνατο (δια των πολέμων). Όση ισχύ και εάν έχει το βιολογικό επιχείρημα, ο αριθμός των νεκρών και η πληθώρα των πολέμων που έχουν υπάρξει, ακόμα και

τα τελευταία 20 χρόνια, έχουν εγκαθιδρύσει μία είδους σχέση μεταξύ κράτους και θανάτου, που δεν μπορεί να υποστηριχθεί επαρκώς από το βιολογικό επιχείρημα και την έννοια του εχθρού, είτε εξωτερικού είτε εσωτερικού. Για να το θέσουμε αλλιώς, ο τρόπος με τον οποίο αναπαράγεται η βιο-εξουσία τα τελευταία χρόνια, έχει καταστήσει το παράδοξο της τόσο σαφές, που πλέον αποτελεί τη συνθήκη υπονόμευσης της.

Ακολουθώντας το φουκωικό σχήμα σκέψης σε ό,τι αφορά τον τρόπο με τον οποίο αναπαράγεται η εξουσία, είναι γνωστό πως κατά την αναπαραγωγή των σχέσεων εξουσίας προκύπτουν σημεία αμφισβήτησης, τα οποία εν συνεχεία ενσωματώνονται από την ίδια την εξουσία, σε μια επαναληπτική διαδικασία και ως μια προσπάθεια να διατηρήσει τους όρους αναπαραγωγής και εδραίωσης της. Το νεωτερικό κράτος της δεκαετίας του '60, το οποίο αναλύει ο Φουκώ στη διάλεξη της 17^{ης} Μαρτίου, δεν χρειαζόταν να ενσωματώσει την προβληματική του θανάτου (ως φαινομένου) αλλά να διαχειριστεί τις επιπτώσεις που είχε στο παραγωγικό δυναμικό του πληθυσμού του. Ωστόσο, με την πάροδο του χρόνου, ο θάνατος προκύπτει σταδιακά ως συνθήκη αμφισβήτησης των κυρίαρχων σχέσεων εξουσίας και κατ' επέκταση οφείλει να ενσωματωθεί με κάποιο τρόπο, ώστε να διατηρηθούν οι όροι αναπαραγωγής της εξουσίας

Όπως έχουμε προσπαθήσει να καταδείξουμε σε όλη την έκταση της εργασίας μας, η επιστημονική γνώση ήταν πάντοτε κομμάτι των σχέσεων εξουσίας. Οι σχέσεις εξουσίας πάντοτε παράγουν καθεστώτα γνώσης και αλήθειας και συνδυαστικά διαμορφώνουν τις συνθήκες υποκειμενοποίησης. Προσπαθήσαμε να καταδείξουμε πως η σχέση μεταξύ σχέσεων εξουσίας και καθεστώτων γνώσης διαμορφώνουν και νοηματοδοτούν συγκεκριμένες ταυτοτικές κατηγορίες ή με άλλα λόγια παράγουν συγκεκριμένα υποκείμενα, όπως ο τρελός, ο φυλακισμένος, κ.α. Θα μπορούσαμε λοιπόν να υποστηρίξουμε, πως η παραγωγική διάσταση της εξουσίας εντοπίζεται και εντός των ίδιων των καθεστώτων γνώσης που παράγει. Πιο συγκεκριμένα, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε αυτή η παραγωγική διάσταση δεν

εντοπίζεται μόνο στην δυνατότητα να παραγωγής υποκειμένων και καθεστώτων γνώσης αλλά επεκτείνεται και εσωκλείεται εντός των παραχθέντων «αντικειμένων». Κατ' αυτήν την έννοια, παραγωγικά είναι τόσα τα υποκείμενα όσο και τα ίδια τα καθεστώτα γνώσης και αλήθειας.

Όπως γνωρίζουμε, οι σχέσεις εξουσίας λειτουργούν πάντοτε με γνώμονα την αναπαραγωγή τους και κατ' επέκταση παράγουν συγκεκριμένα καθεστώτα γνώσης. Σύμφωνα με αυτό το σχήμα σκέψης λοιπόν, η παραγωγή επιστημονικών λόγων που στοχεύουν στην διαχείριση του φαινομένου του θανάτου, μπορεί να διαβαστεί ως μια προσπάθεια διατήρησης της κυριαρχίας των συγκεκριμένων σχέσεων εξουσίας. Ωστόσο, με βάση την παραπάνω υπόθεση μας, αυτή η παραγομένη επιστημονική γνώση είναι και αυτή με τη σειρά της παραγωγική και μετέχει την υποκειμενοποίησης. Όσο περισσότερο διαχέεται ο συγκεκριμένος λόγος, τόσο περισσότερα υποκείμενα υποκειμενοποιούνται με ελαφρώς διαφορετικό τρόπο σε σχέση με προηγουμένως. Σαφώς, το υποκείμενο παράγεται επαναληπτικά αλλά εκείνο το οποίο έχει σημασία είναι το γεγονός η επιτελεστικότητα που διακρίνει την υποκειμενικότητα του δεν είναι ποτέ ακριβώς η ίδια.

Ωστόσο, στην προκειμένη περίπτωση δεν είναι μόνο ο τρόπος με τον οποίο υποκειμενοποιείται το άτομα αλλά και ο κανόνας (norm), στον οποίο έχουμε αναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο. Οι κανόνες, προσλαμβάνουν χαρακτήρα αυτονόητου ωστόσο είναι παραγωγικοί ακριβώς γιατί υφίστανται μετατροπές. Συνεπώς, η επιστημονική γνώση που παράγεται σε σχέση με τον θάνατο από τις κυρίαρχες σχέσεις εξουσίας, μετασχηματίζει τον κανόνα υπό την επίφαση του αυτονόητου. Μπορούμε να υποστηρίξουμε πως είναι αυτονόητη η επιστημονική πρόοδος και συνεπώς είναι αυτονόητο το ενδιαφέρον προς τον θάνατο. Ωστόσο, η αναπαραγωγή και η κανονικοποίηση αυτού του discourse παράγει κάποιες μεταβολές, οι οποίες επειδή αναπαράγονται υπό το πέπλο του αυτονόητου μπορούν δυνάμει να θεωρηθούν και οι ίδιες αυτονόητες.

Πιο συγκεκριμένα, οι επιστημονικές εξελίξεις στον χώρο της γενετικής, οι οποίες διατείνονται πως μπορούν δυνάμει να επιμηκύνουν το προσδόκιμο ζωής, παράγουν και κάτι ακόμα πέρα από καθεστώτα γνώσης/αλήθειας για τις κυρίαρχες σχέσεις εξουσίας. Παρ' ότι οι σχέσεις εξουσίας στοχεύουν στην απόλυτη κυριαρχία του δικαιώματος να «αφήνεις να πεθαίνουν» και άρα να διαχειρίζεσαι την βιολογική διάσταση του θανάτου, σε ένα δεύτερο επίπεδο διαμορφώνουν συνθήκες αυτό αναίρεσης της κυριαρχίας τους, οι οποίες μάλιστα ενέχουν το στοιχείο του κανόνα ή με άλλα λόγια θεωρούνται αυτονόητες.

Η δυνατότητα αποφυγής του θανάτου αποτελεί ίσως μια από τις ισχυρές πηγές αμφισβήτησης των κυρίαρχων σχέσεων εξουσίας. Το να μπορεί κανείς να αποφύγει τον θάνατο, μπορεί δυνάμει να αμφισβητήσει τον διαχωρισμό βιολογικού/κοινωνικού. Από την στιγμή που υπάρχει τεχνολογική και επιστημονική «λύση» που μπορεί να αποτρέψει το φαινόμενο του θανάτου, κατά έναν τρόπο το βιολογικό επιχείρημα αποδυναμώνεται, ακριβώς γιατί «επιστημονικά» προκύπτει πως ο θάνατος είναι κάτι της τάξεως του διαχειρίσιμου. Η βιοεξουσία εμφανίζεται να παράγει σημεία αντίστασης και αμφισβήτησης της ακριβώς καθώς παράγει τις τεχνολογίες ελέγχου της προκειμένου να διασφαλίσει την κυριαρχία της. Παρ' ότι οι συγκεκριμένοι λόγοι παράγονται προκειμένου να επεκταθεί η δυνατότητα διαχείρισης του «να αφήνεις να πεθαίνουν» και εμφανίζονται ως αποκλειστικά ενδιαφερόμενοι για το βιολογικό, η εισαγωγή της δυνατότητας διαχείρισης αυτού του βιολογικού είναι που εν τέλει το αποδυναμώνει.

Εκείνο το οποίο θέλουμε να υποστηρίξουμε είναι το εξής. Καθώς ο θάνατος καθίσταται διαχειρίσιμος από τις σχέσεις εξουσίας, παύει να μπορεί να επαναβεβαιώνει την «φύση», και άρα σταδιακά το επιχείρημα περί βιολογικού/κοινωνικού χάνει την ισχύ του. Αφού η επιστημονική έρευνα μπορεί να το διαχειριστεί, παύει να αποτελεί μια «δύναμη της φύσης» και άρα μπορεί να αξιολογηθεί μόνο με κοινωνικούς όρους. Η αδιάκοπη προσπάθεια των σχέσεων εξουσίας να διατηρήσουν την κυριαρχία τους μέσω της άρσης της ανθρώπινης

περατότητας αποτελεί την εσωτερική τους υπονόμηση. Με βάση τα παραπάνω, το δικαίωμα του να «κάνεις να ζουν και να αφήνεις να πεθαίνουν», αποκαλύπτει εν τέλει την κοινωνική και πολιτική σημασία του θανάτου και κυρίως την ίδια την πολιτική ευθύνη του νεωτερικού κράτους.

Το ενδιαφέρον προς την βιολογική διάσταση του θανάτου καταλήγει να παράγει ένα καθεστώς γνώσης που αμφισβητεί την εδραίωση του βιολογικού ως πρωτεύον επί του κοινωνικού. Παράλληλα, αμφισβητείται συμβολικά και η εδραίωση του υποκειμένου του διαφωτισμού. Αφού η φύση είναι διαχειρίσιμη, τι σημασία έχει εάν κάποιος είναι φύσιν καλός/κακός/αυτόνομος/ελεύθερος, κ.α. Κατά συνέπεια λοιπόν, μεταβάλλεται η διαδικασία υποκειμενοποίησης και τα καθεστώτα γνώσης και αλήθειας που παράγουν τα υποκείμενα γίνονται με τη σειρά τους αμφισβητήσιμα.

Επίλογος

Συνοψίζοντας, καθ' όλη την εργασία επιχειρήσαμε να καταδείξουμε την στροφή ενδιαφέροντος της βιοπολιτικής προς το φαινόμενο του θανάτου. Δίνοντας έμφαση στο σύγχρονο επιστημονικού λόγου περί θανάτου, προσπαθήσαμε να διαβάσουμε διαφορετικά αυτό που ο Φουκώ αποκαλεί δικαίωμα του «να κάνεις να ζουν και να αφήνεις να πεθαίνουν». Αναφερθήκαμε εκτενώς στο έργο του Φουκώ προκειμένου να καταδείξουμε την σύνδεση των σχέσεων εξουσίας με τα καθεστώτα γνώσης και αλήθειας και ελπίζουμε πως καταφέραμε να τονίσουμε την παραγωγική τους διάσταση και την επίδραση τους στις διαδικασίες υποκειμενοποίησης.

Εν συνεχεία, επιχειρήσαμε να προβληματοποιήσουμε την άποψη ότι το νεωτερικό κράτος καθότι λειτουργεί με βάση την βιοπολιτική στοχεύει στην διαχείριση της ζωής. Προτείναμε μια ανάγνωση, η οποία μας επιτρέπει να αντιληφθούμε την επιστημονική γνώση που παράγεται τα τελευταία χρόνια, και η οποία προσβλέπει στην καταπολέμηση του φαινομένου του θανάτου, ως έναν ακόμη τεχνολογικό μηχανισμό ελέγχου των υποκειμένων. Υποστηρίξαμε πως οι συγκεκριμένοι λόγοι κάθε άλλο παρά αντιθετικοί είναι ως προς το κυρίαρχο αφήγημα του νεωτερικού κράτους. Αξιοποιώντας το θεωρητικό σχήμα του Φουκώ, σε σχέση με την σεξουαλικότητα, διαβάσαμε αυτούς τους λόγους ως ήδη ενσωματωμένους στο καθεστώς γνώσης του συστήματος της θνησιμότητάς.

Ωστόσο, αξιοποιώντας την προβληματική της εξουσίας/αντίστασης, προσπαθήσαμε να εντοπίσουμε τόπους αντίστασης της παραγωγικής διάστασης της βιοπολιτικής. Θεωρούμε, αξιοποιώντας την συλλογιστική της E. Wilson, πως το επιστημονικό καθεστώς γνώσης περί θανάτου, μπορεί δυνάμει να αναιρέσει το δίπολο βιολογικού/κοινωνικού. Καθώς οι κυρίαρχες

σχέσεις εξουσίας επιχειρούν να διαχειριστούν το ίδιο το φαινόμενο του θανάτου, κάτι που μεταφράζεται ως το απόλυτο δικαίωμα του «να κάνεις να πεθαίνουν», εν τέλει αποδυναμώνουν τον βιολογικό γνώμονα και την κυριαρχία του. Κατ' επέκταση, αυτό μπορεί δυνάμει να αλλάξει την ίδια την διαδικασία υποκειμενοποίησης, απομακρύνοντας μας από την πρωτοκαθεδρία του βιολογικού, που αποτελεί βασικό πυλώνα της βιοπολιτικής.

Σαφώς, πολλά είναι τα ερωτήματα που παραμένουν, ωστόσο μέσω αυτής της εργασίας επιχειρήσαμε να καταδείξουμε πως η αντίσταση μπορεί να προκύψει ακόμη και στις πιο δυστοπικές των περιπτώσεων. Χρειάζεται οξυμένη πολιτική δράση προκειμένου να καταστούν αυτές οι αντιστάσεις ακόμη πιο εμφανής. Ευελπιστούμε πως η ανάγνωση της παρούσης διπλωματικής να προσφέρει τροφή για σκέψη στον αναγνώστη και επιφυλασσόμαστε για περαιτέρω ενασχόληση στο μέλλον.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Butler, Judith, *Η ψυχική ζωή της εξουσίας*, Πλέθρον, Αθήνα 2009,

Butler, Judith, *Αναταραχή φύλου : Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας*, μτφρ.

Γιώργος Καραμπέλας, επιμ. Βενετία Καντσά, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2009

Δοξιάδης, Κύρκος, «Ο Foucault και η κριτική της σεξουαλικότητας», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 116, Ιαν.-Μαρτ. 2012

Κακολύρης, Γεράσιμος, «Michel Foucault: Υποκείμενο, Γνώση, Εξουσία» στο Α.-Ι. Δ. Μεταξάς (επιμ.), *Πολιτική επιστήμη, Διακλαδική και συγχρονική διερεύνηση της πολιτικής πράξης*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2016, σ. 213-225.

Μακρυνιώτη, Δήμητρα, *Τα όρια του σώματος: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, [επιμ.] Δ.

Μακρυνιώτη, εκδόσεις Νήσος, Αθήνα 2004

Μπέτζελος, Τάσος και Σωτήρης, Παναγιώτης «Σώματα, Λόγοι, Εξουσίες: Ξαναγυρνώντας στην «Περίπτωση Φουκώ» », *Θέσεις*, τχ. 89, περίοδος: Οκτ. – Δεκ. 2004

Ρήγου, Μυρτώ, *Ο θάνατος στη νεωτερικότητα : Μια επικοινωνιακή και ηθική προβληματική*, Πλέθρον, Αθήνα 1990,

Foucault, Michel, *Αυτό δεν είναι τίποτα*, μτφρ. Γ. Σπανός, επιμ. Παντελής Κυπριανός, Πλέθρον, Αθήνα 2013

Foucault, Michel, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, μτφρ. Τ. Δημητρούλια, επιμ. Σ. Ροζάνης, Ψυχογιός, Αθήνα 2002.

Foucault, Michel, *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα 2007.

- Foucault, Michel, *Επιτήρηση και τιμωρία : Η γέννηση της φυλακής*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα 2011,
- Foucault, Michel, *Η γέννηση της βιοπολιτικής : Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας*, μτφρ. Βασίλης Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα 2012.
- Foucault, Michel, *Η γέννηση της κλινικής*, μτφρ. Κ. Καψαμπέλη, Νήσος, Αθήνα 2012
- Foucault, Michel, *Η ιστορία της τρέλας*, μτφρ. Φ. Αμπατζοπούλου, Ηριδανός, Αθήνα 2004,
- Foucault, Michel, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λ. Τρουλινού, · επιμ. Λ. Τρουλινού, Ύψιλον, Αθήνα 1991,
- Foucault, Michel, *Ιστορία της σεξουαλικότητας : Η δίψα της γνώσης*, μτφρ. Γ. Ροζάκη, Κέδρος, Αθήνα 1978
- Foucault, Michel, *Οι λέξεις και τα πράγματα : Μια αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου*, μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, επιμ. Π. Κονδύλης, Γνώση, Αθήνα 1986,
- Foucault, Michel, *Τρία κείμενα για τον Νίτσε*, μτφρ. Δημήτρης Γκινοσάτης, επιμ. Τάσος Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα 2011.
- Foucault, Michel, *Υποκειμενικότητα και αλήθεια : Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας*, μτφρ. Βασίλειος Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα 2015.
- Φουρτούνης, Γιώργος, «Επίμετρο» στο Canguilhem, Georges, *Το κανονικό και το Παθολογικό*, μτφρ. Γ. Φουρτούνης, Νήσος, Αθήνα 2007
- Woolgar, Steve, *Επιστήμη: Η ιδέα καθ' αυτήν*, μτφρ. Δ. Παπαγιαννάκος, Κάτοπτρο, Αθήνα 2003

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Agamben, Giorgio, «Biopolitics and the Rights of Man» in *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Stanford University Press, Stanford 1995.

Buchanan, Allan, Dan W. Brock, Norman Daniels, and Daniel Wikler, *From Chance to Choice*, Cambridge University Press, Cambridge 2000

Butler, Judith, *Bodies that matter: on the discursive limits of "sex"*. Routledge, New York 1993.

Derrida, Jacques. "Signature, Event, Context," in *Limited Inc*, trans. Alan Bass, Northwestern University Press, 1982, p. 1-23

Duster, Troy, *Backdoor to Eugenics*, . Routledge, New York 2003

Farah, Martha J, *Neuroethics*, Cambridge: Massachusetts Institute of Technology, 2010

Foucault, Michel, *Cuvier's situation in the history of Biology*, trans. Lynne Huffer 2017, at <https://rauli.cbs.dk/index.php/foucault-studies/article/view/5248/5675>

Gottweis, Herbert and Petersen Alan, *Biobanks: Governance in Comparative Perspectives*, Routledge, London 2008

Haraway, Donna: "A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century," in *Simians, Cyborgs, and Women*, Routledge, New York 1991

Mader, Mary Beth, "Modern Living and Vital Race: Foucault and the Science of Life" at <https://rauli.cbs.dk/index.php/foucault-studies/article/view/3336>

Mbembe, Achille, "Necropolitics", L. Meintjes (Trans.). *Public Culture* 15. (1).p. 11-40

Mansfield, Nick *Subjectivity theories of the self from Freud to Harraway*, NYU Press, 2000,

Perera, Suvendrini "“They Give Evidence’: Bodies, Borders and the Disappeared,” *Social Identities* 12:6 (November 2006): 637-656.

Rose, Nicholas, *The Politics of Life Itself: Biomedicine, Power, and Subjectivity in the Twenty-First Century*, Princeton University, Princeton 2007,

Wilson, Elizabeth, *Gut Feminism*, Duke Univ. Press, NC 2015.

Wilson, Elizabeth “Ingesting Placebo,” *Australian Feminist Studies* 23: 31-42

Wilson, Elizabeth, *Psychosomatic: Feminism and the Neurological Body*, Duke Univ. Press, 2004,

WMA declaration of Helsinki: ethical principles for medical research involving human subjects 2013, at <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-helsinki-ethical-principles-for-medical-research-involving-human-subjects/>